

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANA BİLİM DALI

1980'DEN GÜNÜMÜZE
BASININ MÜLKİYET VE SAHİPLİK
YAPISINDAKİ DEĞİŞMELER

92758

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Nazife GÜNGÖR

Hazırlayan
Selda BULUT

Ankara-2000
T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖNSÖZ

Kapitalist sistem içinde özel mülkiyete tabi olarak ortaya çıkan basının mülkiyet şekli, sistemin işleyişine de paralel olarak değişti. Bu doğrultuda, 1980 sonrasında Türk basınında holdingleşme süreci başlamış, gazetecilik mesleğinden gelen gazete patronları neredeyse yok olmuş ve basında tekelleşme eğilimi görülmeye başlamıştır.

Devlet basın ilişkilerinin tekelleşme sürecini etkilediğinin tartışma konusu olmaya başladığı günümüzde, aynı zamanda işadamı olan basın sahiplerinin ticari ilişkileri çerçevesinde devletle ilişkileri gündemden düşmemektedir. Bu noktada basının işlevlerin de değiştiği üzerinde görüş birliği bulunmaktadır.

“1980’den Günümüze Basının Mülkiyet ve Sahiplik Yapısındaki Değişmeler” adlı bu çalışmada, yukarıdaki gelişmeler ışığında, günümüzdeki basının durumu ele alınmıştır. Özel mülkiyet anlayışı ve basının yeri çerçevesinde bir kapsam çizilmiştir.

Basının mülkiyet ve sahiplik yapısının nelere bağlı olarak değiştiğinin ortaya konulması ile, bundan sonraki gelişmelere bir ışık tutulacağını ümit ediyoruz.

Ankara-2000

Selda BULUT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
TABLOLAR DİZİNİ	VI
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	
I. MÜLKİYET İLİŞKİLERİNİN DOĞUŞU: TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME	6
1. İLKÇAĞLARDAN GÜNÜMÜZE MÜLKİYET	6
1.1. Maddi Üretim İlişkileri ve Mülkiyet	7
2. İNSANLIK TARİHİNİN MÜLKİYETE BAĞLI SINIFLANDIRILMASI	8
3. İLKEL TOPLULUKLARDA MÜLKİYET	9
3.1. Yerleşik Hayata Geçilmesi ve Mülkiyet	13
3.1.1. Özel Mülkiyetin Ortaya Çıkışı	13
3.1.2. Ticari İlişkiler ve Mülkiyet	16
3.1.3. Mülkiyetin Yansımaları: Köle Emeği ve Üretim Artışı	17
3.1.4. Mülkiyet İlişkileri ve Köleleştirme	18
4. İLKEL TOPLULUKLARDA MÜLKİYETİN KURUMLAŞMASI	19
5. UYGARLIKLARIN GELİŞİM SÜRECİNDE MÜLKİYET İLİŞKİLERİ	20
6. KÖLECI TOPLUMDA ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE MÜLKİYET	21
6.1. İlk Devletlerde Mülkiyet Anlayışı	22
6.1.1. Eski Yunan'da Mülkiyet İlişkileri	22
6.1.2. Eski Roma'da Mülkiyet İlişkileri	25
7. FEODAL TOPLUMDA MÜLKİYET	27
8. FEODALİTEDEN KAPİTALİZME GEÇİŞ SÜRECİNDE MÜLKİYETİN YENİ GÖRÜNÜMÜ	31
9. ÜRETİM, DAĞITIM VE MÜLKİYET	32
10. KAPİTALİZMİN YERLEŞİKLİK KAZANMASI VE MÜLKİYET İLİŞKİLERİNİN DÜZENLENMESİ	32
10.1. Sermaye Birikimi ve Ekonomik Seçkin Olma Hevesi	34

10.2. Metalaşma ve Mülkiyet İlişkileri	35
10.3. Rekabet ve Mülkiyet Biçimleri.....	36
11. SANAYİ DEVRİMİ, SERİLEŞEN ÜRETİM VE BÜYÜYEN BİRİKİM.....	37
12. KAPİTALİSTLEŞME SÜRECİNDE TEKELLEŞMEYE DOĞRU İLK ADIMLAR	38
12.1. Kapitalizmde Şirketleşme	39
12.2. Kapitalizmde Özel Mülkiyet İlişkileri.....	40
12.3. Veraset ve Mülkiyet.....	41
Değerlendirme	42
II BASINDA MÜLKİYET İLİŞKİLERİNE TARİHSEL BİR BAKIŞ	43
1. KAPİTALİZM VE GAZETELERİN GELİŞİM SÜRECİ.....	43
1.1. Sanayi Devriminin İletişim Teknolojilerine Etkileri	45
1.2. Basının Gelişmesinde Ekonomik Ortam	45
2. TÜRKİYE'DE BASININ ORTAYA ÇIKMASI VE MÜLKİYET İLİŞKİLERİ.....	46
3. KİTLE İLETİŞİM SİSTEMLERİ.....	46
3.1. Liberal Yaklaşım.....	48
3.2. Otoriter Yaklaşım	49
3.3. Sosyalist Yaklaşım	50
3.4. Gelişmeci Yaklaşım.....	50
Değerlendirme	51
III BASIN EKONOMİSİ VE SEKTÖREL YAPI.....	52
1. BASIN EKONOMİSİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....	52
1.1. Basın Sektöründe Pazar İlişkileri.....	53
1.1.1. Tekelleşme Ya Da Yoğunlaşma=Tartışmalı Bir Olgu	53
1.1.2. Tekelleşmenin Nedenleri	56
1.1.2.1. Maliyet.....	56
1.1.2.1.1. Teknolojik ve Teknik Harcamalar	57
1.1.2.1.2. Geleceğe Dönük Yatırım Zorunluluğu	58
1.1.2.1.3. İlan ve Reklam Geliri Yetersizliği.....	58
1.1.2.1.4. Uluslar Arası Pazar Koşulları ve Rekabet	59
1.1.2.2. Dağıtım.....	59
1.1.3. Tekelleşme Biçimleri.....	60
1.1.3.1. Yatay Tekelleşme	60

1.1.3.2. Dikey Tekelleşme	61
1.1.3.3. Çapraz Tekelleşme.....	61
1.1.4. Tekelleşmenin Etkileri.....	62
1.1.4.1. Basının Değişmekte Olan İşlevleri	62
1.1.4.2. Tekelleşme ve Basın Çalışanlar	63
1.1.4.3. Tekelleşmenin Ekonomik Etkileri	63
1.1.4.4. Tekelleşmenin Diğer Sonuçları	65
1.1.5. Tekelleşmeye Karşı Önlemler.....	66
1.1.6. Tekelleşmeye Dünyadan Bazı Örnekler.....	67
1.1.6.1. Amerika Birleşik Devletleri	67
1.1.6.2. İngiltere’de Tekelleşme	69
1.1.6.3. Fransa’da Tekelleşme	71
1.1.6.4. Yunanistan’da Tekelleşme.....	72
Değerlendirme	72
2 BÖLÜM	
IV 1980 ÖNCESİ TÜRKİYE’DE BASIN SEKTÖRÜNÜN YAPISINA GENEL BAKIŞ.....	73
1. BASIN DIŞI SERMAYENİN BASINA GİRİŞİ	73
1.1. Basın Sektöründe Aile İşletmeciliği Anlayışı	76
1.1.1. Kuruluşundan Günümüze Aile İşletmesine Bir Örnek: Cumhuriyet Gazetesi.....	77
2. 1980’Lİ YILLAR VE BASIN SEKTÖRÜNDE YENİ BİR YAPILANMA DÖNEMİ	78
2.1. Değişmeye Başlayan Aile İşletmeciliği Anlayışı	79
3. DEVLET-BASIN İLİŞKİLERİNDE YENİ YÖNELİMLER	80
3.1. Özal Ekonomisi ve Basın Sektörüne Yansımaları.....	81
3.1.1. Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye	81
3.1.2. 1980’leri Hazırlayan Etkenler.....	83
3.1.3. 1980’li Yıllar ve Ekonomik Kararlar	84
3.1.4. Özal’ın Basınla İlişkileri ve Yeni Dönemin Basına Etkileri	87
3.2. Güçlenen Devlet ve Basın İlişkileri:Demirel Dönemi	89
3.3. Çiller Dönemi ve Devletin Basına Açık Desteği	90
3.4. Mesut Yılmaz Hükümeti Ve Basın	92
4. BASIN SEKTÖRÜNDEKİ TEKELLEŞMEYE TÜRKİYE’DEN ÖRNEKLER	94

4.1. Kağıt Sorunu	94
4.2. Dağıtım Sorunu	97
4.3. Promosyon	99
4.4. İlan, Reklam ve Krediler	102
4.5. Teknolojik Gelişmelerin Tekelleşmeye Etkileri	107
5. YABANCI SERMAYENİN BASINA GİRMESİ VE BASIN SEKTÖRÜNÜN ÇOKULUSLAŞMASI	110
6. BASIN DIŞI SERMAYENİN BASIN SEKTÖRÜNE GİRİŞİNİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI	111
Değerlendirme	112
V. 1990'LI YILLARDA BASIN SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ	114
1. ÖZEL TELEVIZYONLARIN AÇILMASI	116
2. YAZILI BASIN İLE GÖRSEL BASIN İŞBİRLİĞİ	116
Değerlendirme	117
VI. 1980'DEN GÜNÜMÜZE TÜRK BASININDA MÜLKİYET YAPISI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME	119
1. AYDIN DOĞAN VE MİLLİYET GAZETESİ İLE YENİ BİR DÖNEM	119
2. AYDIN DOĞAN VE HÜRRIYET GAZETESİ İLE YENİ BİR DÖNEM	122
3. ASIL NADİR'İN TÜRK BASININA GİRİŞİ	130
3.1. Güneş Gazetesi Olayı	132
4. EKONOMİ POLİTİK UYGULAMANIN BASIN SAHİPLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME	137
5. GÜNÜMÜZ TÜRK BASININDA MÜLKİYET İLİŞKİLERİNİN GENEL GÖRÜNÜŞÜ	141
Değerlendirme	144
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	149
ÖZET	
SUMMARY	

TABLolar DİZİNİ

Tablo: 1. Kitle iletişim sistemlerindeki sahiplik yapısı	48
Tablo: 2. ABD'de gazete sektörü	68
Tablo: 3. İngiltere'de gazete sektörü.	70
Tablo:4. Doğan ve Bilgin Gruplarına verilen toplam teşvikler	91
Tablo:5. Doğan ve Bilgin Gruplarına sağlanan toplam devlet desteği	92
Tablo:6. Doğan ve Bilgin Gruplarına anasol-d döneminde verilen teşvikler .	93
Tablo:7. SEKA çıkışlı gazete kağıtlarının yıllık fiyat ortalamaları.	97
Tablo: 8. Kasım 1992 – Ocak 1993 Gazetelerin Tirajları	101
Tablo: 9. 1963-1994 Yıllar Arasında Basın İlan Kurumu Aracılığıyla Dağıtılan Resmi ve Özel İlan ve Reklamlar.	103
Tablo: 10. Reklam harcamalarından basının aldığı pay.	104
Tablo: 11. Basına verilen kredi ve reklamlar (1995-1996).....	106
Tablo: 12. 1995-1998 yılları arasında İSO'nun Türkiye'deki büyük 500 firma içinde yer alan basın kuruluşlar.	115
Tablo: 13. Basın ve Diğer Sektörlerde Karlılık:1990-1995.	140
Tablo: 14. Büyük gazetelerin 1980 -1999 yılları arası günlük net satışları .	143

GİRİŞ

1. Konunun Tanımlanması

Üretim ile ortaya çıkan özel mülkiyet anlayışı ilkçağlardan günümüze kadar hem sistemlerin işleyişini belirlemiş hem de fiili çatışmalara neden olmuştur. Tabi buradaki özel mülkiyet, insanlara ve toplumlara zenginlik ve başkaları üzerinde egemenlik kurma gücü sağlayan üretim araçlarının özel mülkiyetidir.

Ekonomik gelişmelerle birlikte, mülkiyetin sınırları ve niteliği de değişmiş ve gelişmiştir. Kapitalizmin ortaya çıkmasından günümüze kadar geçen zaman içinde, üretim araçlarının özel mülkiyeti esas olmuştur. Kapitalizmin kurumlarından biri olan özel mülkiyet anlayışına göre, kişiler üretim araçlarına sahip olma ve onları dilediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Bir anlamda sistemi ayakta tutan kurumlardan biridir özel mülkiyet. Kapitalizmde her yönden teşvik edilen serbest girişimcilik ve onunla birlikte etkili olan en fazla karı elde etme çabası ile piyasa da kıyasıya mücadeleler yaşanmaktadır. Piyasanın acımasız koşulları en güçlü olanların ayakta kalabilmelerini mümkün kılmakta ve bütün bu süreçte gerek ticaret etiği gerekse kuralları ya hiçe sayılmakta ya da yeniden oluşturulmaktadır. Kapitalist sistem içindeki bütün işletmeler bu koşullar içinde doğmakta ve şekillenmektedirler. Günümüzde kapitalizmin ulaştığı tekelleri aşama ise her ne kadar sistemin işleyişi açısından bozuk bir yapı olarak değerlendirilse gelinen bu nokta kapitalizmin temel kurumlarının bir sonucudur.

Diğer yandan kapitalizmin bütün bu özelliklerini ve basının kapitalizmin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla doğduğunu da göz önüne aldığımızda, basının işlevi ve mülkiyet ilişkilerinin neden ve nasıl değiştiğini daha iyi anlayabiliriz. Ama, basın her ne kadar özel mülkiyete tabi olsa da basının en önemli işlevlerinden olan kamuyu bilgilendirme görevi ile özel girişimcilik anlayışının günümüzde çelişme noktasına geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü,

geçmiş yıllarda basın hem bir kamu görevi görmekte hem de gazeteci patronların mülkiyetinde yayınlanmaktaydı. Şunu da belirtmek gerekir ki, günümüzde sayıca az olsalar da bu özellikleri taşıyan gazeteler bulunmaktadır. Ama bunlar bugün tekelci yapıda çok öne çıkamamakta ve giderek yok olmaktadır.

Basın günümüzde, diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de hem işadamlarının kontrolüne girerek her hangi bir işletme gibi faaliyet gösterir hale gelmiş hem de basın piyasasında yaşanan tekelleşme eğilimi ile gazetecilik mesleği yozlaşmıştır. Acımasız rekabet koşullarının geçerli olduğu basın sektöründe, basının kar elde etmek için bir araç olarak kullanılmasından dolayı, sadece sermayenin çıkarları gözetilir olmuştur.

Sadece sermayenin çıkarlarının korunması akıllara şu soruları getirmektedir: acaba, basın özel mülkiyete tabi olduğundan dolayı mı bu noktaya gelinmiştir? ya da basının bir işletme ve sektör haline gelmesi ve piyasa kurallarına göre işlemlerinden dolayı, bu sonuç zaten baştan belli miydi? ve yoksa basının mülkiyet yapısından dolayı, basın zaten hiçbir zaman kamunun bir sesi olmadı ve olmayacak mı? Bütün bu gibi sorular bizi basının özel mülkiyete tabi olmasını sorgulamaya götürmektedir. Çünkü, basın sektöründe yaşanan her türlü yozlaşma, sırf basının işlevlerinin değiştiği açısından ele alınamaz. Bu aşamaya gelinmesinde temel etkenler olan özel mülkiyet anlayışı ve kapitalizmin geçirdiği evrelerin eleştirel bir bakışla değerlendirilmesi yapılmalıdır.

Kapitalizmin yeniden yapılanması çerçevesinde devletin küçültülmesi, özelleştirmeler ve deregülasyon uygulamaları ile 1980 sonrasında Türk ve ekonomisi ve basın sektörü, hızlı liberalleşme yoluna girmiştir. Bütün bu süreç, yukarıda da üzerinde durduğumuz gibi basının mülkiyeti ve işlevlerini yeniden şekillendirdi. İşadamlarının daha fazla kar elde etmek için, Türkiye'nin girdiği bu dönemin koşullarında basının gücünden yararlanmak istemeleri, özel mülkiyetin ve serbest rekabetin hiçte eşitlikçi olmadığını gözler önüne sermektedir.

Bütün bunlardan yola çıkarak, basının görevlerinin neler olduğu tartışmasını, basının özel mülkiyete tabi olmasının doğuracağı sonuçları göz önüne alarak yapmamız gerekmektedir. Aynı şekilde basının mülkiyet yapısındaki değişimleri incelerken de bu ilişkiyi ve çelişkiyi göz önüne almamız gerekmektedir.

2. Çalışmanın Amaç, Önem ve Kapsamı

Bu çalışma ile, yazılı basında aile işletmeciliği geleneğinin çözülmeye başladığı ve basını ekonomik ve siyasal iktidarlar üzerinde bir silah olarak kullanma girişiminde bulunan basın dışı sermayenin basın sektörüne yatırım yapmaya başlaması ve kapitalizmin yeniden yapılanması ile birlikte hızlanan basındaki tekelleşme sürecinin nedenlerinin ve yazılı basının günümüzdeki sahiplik durumunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

Basının gerek işlevinin değişmesi ile ekonomik ve siyasal iktidarlara karşı nasıl kullanıldığının, gerekse günümüzde mülkiyet ve sahiplik yapısındaki bu noktaya nasıl geldiğinin ortaya konulması ve ekonomik sistemle bu gelişmeler arasındaki bağlantının kurulması, bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Basının mülkiyet ve sahiplik yapısındaki değişmelerin ortaya konulduğu bu çalışma yazılı basınla sınırlandırıldı. Gazetelerin mülkiyet yapısındaki gelişmelere etki etmeye başladıkları noktada, sadece bir etken olarak ve günümüzdeki basının mülkiyet durumunu ortaya koymak açısından, diğer basın araçları üzerinde de durulmuştur.

Çalışmanın amacına uygun olarak basın sahipleri arasından Aydın Doğan ve Asil Nadir'in basındaki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Basındaki tekelleşme sürecinin ortaya konulmasında baz alınan tirajlar ise, 1980-1999 yıllarını kapsamaktadır. Bu çalışmada aynı zamanda, yine tekelleşmeyle ilgili bölümde, dünyadaki bazı ülkelerden örnekler verilmiştir.

3. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma özde betimleyici bir nitelik taşımaktadır. Bu nedenle tezin konusunu oluşturan basının mülkiyet yapısını, Türkiye'deki durumdan hareketle çeşitli düzeydeki oluşumu tanımlamaya çalışacağım. Bu bağlamda da yapılan saptamalardan hareketle Türk basının en gibi ilişkiler içerisinde işleyiş gösterdiği ortaya konulmaktadır.

Bu doğrultuda, çalışmada önce, tarihsel analiz tekniği kullanılarak, mülkiyet anlayışının nasıl ortaya çıktığı ve değişen üretim biçimleriyle birlikte ekonomik sistemlere göre ne şekilde biçimler aldığına tarihsel bir inceleme yapıldı.

Mülkiyet ve basının ortaya çıkmasının devamı olarak, basın mülkiyeti ile ilgili değişik anlayışlar ve mülkiyetin değişmesine etki eden faktörler ve tekelleşme eğiliminin ortaya konulduğu ikinci bölümde ise, kuramsal irdeleme yoluyla, konuyla ilgili çalışmaların incelenmesi ile bunlardan alınan bulgularla bir senteze varılmaya çalışıldı.

Bunun yanı sıra, birinci el kaynaklardan doğrudan gözlem tekniği kullanılarak basının mülkiyet yapısındaki değişmeler doğrultusunda, Aydın Doğan ve Asil Nadir'in basına girişleri ile meydana gelen değişmelerle ilgili elde edilen veriler, çalışmanın amaçları doğrultusunda değerlendirildi.

4. Çalışmayı Yönlendiren Varsayımlar

Bu çalışmada, belli varsayımların kullanılması yerine, birtakım sorular doğrultusunda çalışmanın yönlendirmesi uygun görüldü. Bu amaçla, mülkiyetin nasıl ortaya çıktığı?, üretim biçimlerinin gelişmesi ve değişmesinin mülkiyet biçimlerine nasıl etki ettiği?, basının ticari kapitalizmle birlikte ortaya çıkmasının, mülkiyet üzerindeki etkilerinin neler olduğu? biçimindeki sorulara yanıt arandı. Ayrıca, Kapitalist sistemin yeniden yapılanmasının basın mülkiyeti ve basının görevleri üzerine etkileri sorgulandı. Meslek dışı

sermayenin neden basın alanına yatırım yapma gereksinimi duymakta olduğu ve bu girişimlerin sonuçlarının neler olduğu tartışıldı. Öte yandan, basında tekelleşme sürecinde devletin rolünün ne olduğu, işadamları basın patronlarının devletin ekonomik politikalarından nasıl yararlanmakta oldukları? vb. sorular da bu çalışma boyunca yanıtlanmaya çalışıldı.

5. Çalışmanın Planı

1980'den günümüze basının mülkiyet ve sahiplik yapısındaki değişmelerin ortaya konulduğu bu çalışmada, mülkiyet anlayışının ortaya çıkması, üretim ilişkilerinin değişmesi ile mülkiyet biçimleri arasındaki ilişkiler üzerinde durularak, mülkiyetin tarihi bir gelişmesi incelenmiştir.

Ardından, ilk gazetelerin ortaya çıkmasını sağlayan koşullar perspektifinde, basının gelişme süreci ele alınmıştır. Ayrıca, kapitalist sistemde diğer sektörler gibi özel mülkiyete tabi olan basın işletmelerinde görülen tekelleşme sürecinin nedenleri ve etkileri üzerinde durularak, bazı ülkelerdeki basın mülkiyeti yapıları ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Devamında ise, basın dışı sermayenin basına giriş nedenleri ve bunun meydana gelmesini sağlayan koşullar ve basınında tekelleşme eğilimini hızlandıracak faktörler üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu çalışmanın amacına uygun olarak, iki basın patronunun basına nasıl girdikleri ve bu girişimlerin sonuçları ele alınmıştır.

1. BÖLÜM

I. MÜLKİYET İLİŞKİLERİNİN DOĞUŞU: TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME

Mülkiyet anlayışının ortaya çıkması ve özel ve kamu mülkiyeti ayrımının yapılmasının nedenleri, mülkiyet yapısının ortaya konulmasında önemli bir aşamadır. Ayrıca, ekonomik sistemlerin değişmesi ile hem üretim biçimleri hem de mülkiyet anlayışı değişmiştir. Günümüzdeki mülkiyet anlayışını verebilmemiz için Kapitalizmin ortaya çıkması bağlamındaki gelişmeleri de yansıtmamız gerekmektedir. Bu nedenle, çalışmamızın bu bölümünde, ilk önce mülkiyet kavramının nasıl geliştiğini ortaya koyarak, sonraki bölümlere geçişi sağlayacağız.

1. İLKÇAĞLARDAN GÜNÜMÜZE MÜLKİYET

Maddi üretimin ortaya çıkması özel mülkiyet anlayışının doğmasını sağladı. Marx ve Engels, (1992:38) mülkiyetin ilk biçiminin, insanların av, balıkçılık, hayvan yetiştirme ya da en yüksek aşamada tarımla beslendiği üretimin ilk evresine rastladığını belirtirler.

Ayrıca, Marx ve Engels, aile içinde kadın-erkek arasında ortaya çıkan doğal işbölümü ile mülkiyet arasında bir ilişkilendirmeye gitmişlerdir. Toplumda işbölümünün ortaya çıkması, aynı zamanda ürünlerin bölüştürülmesini aslında nicelik bakımından olduğu kadar, nitelik bakımından da eşit olmayan dağılım içerir. İlk biçimi, kadının ve çocukların erkeğin kölesi oldukları aile içinde bulunan mülkiyeti içerir. Bu durumda, aile içindeki çok ilkel ve gizli olan kölelik ilk mülkiyettir ki, bu mülkiyet, ayrıca modern iktisatçıların tanımlamasına da uymaktadır. Bu tanımlamaya göre mülkiyet, başkasının işgücünden serbestçe yararlanma yetisidir. Kaldı ki, işbölümü ve özel mülkiyet özdeş deyimlerdir. (Marx ve Engels, 1992:54).

Hobhouse'a (aktaran, Bottomore, 1977:148) göre mülkiyet, "insanın şeyler üzerinde kendi kontrolünü kurması olarak anlaşılmalı." Buna göre, mülkiyet anlayışının insanın doğa üzerinde egemenlik kurmaya başlamasıyla birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca, mülkiyet, özel mülkiyet ve toplumsal mülkiyet biçiminde ortaya çıkabilir.

Marx, mülkün, ürünlerin tüketim aşamasında ortaya çıktığını belirtir. Toplum üyeleri kendi ihtiyaçlarını karşılamak için doğa ürünlerini kullanırlar. Üretim sonunda elde edilen ürün dağıtma, bireyin bu ürünün bölüşülmesine hangi ölçüde katıldığını belirler. Değişim yoluyla, dağıtımda paylara düşen hisseye karşılık, elde etmek istenen özel ürünler sağlanır ve tüketimde ise, ürünler, bireysel mülk edinmeyi sağlayan eşya haline gelir. (Marx, 1993:225).

Toplumun yaşam düzeyi ve evrim, maddi malların üretimiyle belirlenir. Bu üretim ilk ortaya çıktığı andan itibaren durmadan genişledi, gelişti ve yetkinleşti.

1.1. Maddi Üretim İlişkileri ve Mülkiyet

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Marx ve Engels Alman İdeolojisinde maddi üretim ile mülkiyet arasında bir bağlantı olduğunu ifade etmişlerdir. Maddi malları üretmek için emek gücü ve üretim araçlarını oluşturan iş, alet ve nesnelere (Zubritski ve başk. 1979:22) ihtiyaç vardır. Üretim araçlarını yaratan ve kullanıp işleten ise emek gücüdür. İnsanın alet yapması ile durmadan gelişen bu özelliği sayesinde doğaya olan bağımlılığı azalır ve doğa üzerindeki gücü artar. İş aletlerinin gelişmesi, toplumun evriminde de başat rol oynamıştır. İnsanların ilkel yaşamdan, yerleşik hayata geçmesinde ve sanayi çağına adım atmasında, bu evrim temeldir.

Üretilen maddi ürünler toplum içinde yaşayan bireyler arasında değiş-tokuş edilerek, ihtiyaçların giderilmesini sağlamıştır. Emek ürünlerinin toplumun üyeleri arasında bölüştürülmesi sistemini belirleyen, bu üretim ilişkileridir. Bölüşüm, üretim ile tüketim arasındaki bağıntıyı oluşturur ve son

tahlilde, üretim araçları mülkiyetinin ayırt edici özelliğine bağlıdır. Her birey kendinden önceki üretim ilişkilerini miras alır.

2. İNSANLIK TARİHİNİN MÜLKİYETE BAĞLI SINIFLANDIRILMASI

Dünya üzerinde hayat başlayalı, aşağı yukarı 900 milyon yıl oldu ve ilk insanların ortaya çıkışları ise en azından, bir milyon yıla yakındır. (Nikitin, 1975:27).

Bilim adamları, tarihi, bir yandan teknolojik ve kültürel ölçütlere göre çağlara bölerken, diğer yandan insanların geçirdikleri gelişme evrelerini ekonomik ve toplumsal ölçütlere göre saptamaya çalışmaktadırlar. Buna göre, Thomsen (1819'da) çağları; taş çağı, tunç çağı ve demir çağı olmak üzere üçe ayırmıştır. Lubbock ise, 1. avcılık, balıkçılık, toplayıcılık, 2. Çobanlık, 3. tarım, 4. uygarlık aşamalarından söz etmiştir. Yine Lubbock, taş çağını, eskitaş çağı (paleolitik) ve yenitaş çağı (neolitik) olmak üzere ikiye böldü. Tylor da insanlık tarihini 1. yabanlık, 2. barbarlık, 3. uygarlık olmak üzere üçe ayırmıştır. Morgan ise, Tylor'ın bu ayrımını, ekonomik, toplumsal temellere dayandıran alt sınıflara ayırmıştır. Ayrıca, Morgan'ın sınıflandırması, Marx ve Engels'in üretim biçimlerine göre yapacakları sınıflandırmaya ortam hazırlamıştır. Bilindiği, gibi Marx ve Engels, toplum biçimlerini; yabanlık, barbarlık dedikleri, ilkel komünal toplum ve uygar toplum çağını da köleci, feodal ve kapitalist toplum aşamalarına ayırmışlardır. Bunlara bir de geleceğin komünist toplumunu eklediler.(Şenel, 1995:20-22).

İlkel toplum tipindeki alt-grupların yiyecek toplayıcılar, avcılar, otlakçılar ve tarımcılar olarak saptanması genellikle kabul edilmektedir. (Bottomore, 1977:155).

Nikitin'de Marx ve Engels'i temel almıştır. Nikitin (1975:28)'e göre, ilk toplumsal, ekonomik kuruluş, ilkel komün olmuş ve bu dönemde, yüz binlerce yıl sürmüştür. Komünal toplum, uygar toplumdan önceki yani, ilkel toplumdur. İlkel toplumu ise köleci, feodal ve kapitalist toplum izlemiştir.

Yukarıdaki ayrımların ortak özelliklerinden biri, toplumu ilkel ve uygar toplum olmak üzere ikiye ayırmalarıdır. Mülkiyet anlayışının ortaya çıkmasında bu aşamalar bizim için önemlidir. Asalak ekonomiden üretici ekonomiye, göçebe yaşam biçiminden yerleşik hayata geçilmesi ve insanların dünya görüşlerinde meydana gelen değişme ile mülkiyet anlayışının ortaya çıktığı görülmektedir.

3. İLKEİ TOPLULUKLARDA MÜLKİYET

Arkeolojinin neolitik dediğı yeni taş çağında insanlık, sosyolojide barbarlık adı verilen toplum biçimine girdi. Barbarlık çağında, geçimi bugünkü anlamıyla sahici üretimine dayandı. Tabiatı hazır bulunmayan nesneleri insan, kendi toplum tekniğı ve metodu ile üretti. (Kıvılcımlı, 1976:39,41-42).

Çömlekçiliğın sahneye çıkmasıyla başlayan Barbarlık döneminde hayvanların evcilleştirilmesi ve bitki ekimi yapılmaya başlamıştır. Ama, eski dünya adı verilen Doğı kıtasında, evcilleştirmeye uygun hemen tüm hayvanlar ve biri hariç, ekime özgü her türlü tahıl yetiştiriliyordu. Yeni Dünyada yani Amerika'da ise yalnızca lama denilen hayvan yetiştiriliyor ve Amerika, ekilebilir tahıllardan da birine ama en iyisine, mısıra sahipti. (Engels, 1992:29-30). Farklı doğa koşulları sonucu, Yeni Dünya ile Doğı kıtası arasındaki farklılıklar ortaya çıktı. Fakat, zaman içinde meydana gelen değişmelerle güçler dengesi tersine dönecektir. Engels'e (1992:60) göre, barbarlık döneminde kölelik yoktu. Toplamlar arasında savaş sonunda elde edilen kadın veya erkekler köle olarak kullanılmıyordu. Bu aşamada, insan emek gücü, henüz kendi bakım masraflarını kayda değer bir şekilde aşan bir artı (fazla) sağlamazdı. Ama, hayvancılık, madenlerin işlenmesi, dokumacılık ve sonunda tarımın başlamasıyla durum değişti. Yine barbarlık döneminde, üreticiler kendi ürettiklerinin sahibiydiler.

Günümüzden üç milyon yıl öncesinden üretimin başladığı, zamanımızdan yaklaşık on bin yıl öncesine kadar geçen milyonlarca yıl ilkel topluluk dönemini; onu izleyen yaklaşık beş bin yıl ilkel topluluktan uygar

topluma geçiş dönemini ve ancak, son beş bin yıl uygar toplum dönemini oluşturmaktadır. (şenel, 1995:16). Ayrıca, şenel (1995:17), uygar toplum dönemini, dayandığı geçim biçimine göre ikiye ayırır. Bunlar ise, geçimi tarıma dayanan, “eşitlikçi uygar yaşam biçimi”ne sahip olan ve düşün biçimi “dinsel düşünüş” olan toplumu, geçim biçimi sanayiye dayanan, “eşitlikçi uygar yaşam biçimi”ne sahip olan ve düşün biçimi de “bilimsel düşünüş” olan bir toplumdur.

Bütün toplumlarda bir takım özel mülkiyet konuları olduğunu belirten Hobhouse, (aktaran, Bottomore, 1977:148) ilkel toplumların çoğunda, başlıca ekonomik kaynakların (rneğin, av alanı, ayırılar...gibi) toplum mülkiyetinde bulunduğunu söylemiştir.

İlkel toplumlarda, yaşamlarını sürdürecek ürünler ve eşyalar ortaktır. Bunun yanında, ortak paylaşma ilkel topluluklarda özel mülkiyetin olmadığı anlamına gelir. Gerçektende üretimin bilinmediği, insanların geçimleri ve yaşamları için ancak gerekli en azı elde edebildikleri ve bunları bir ortak çalışma ile elde ettikleri bir ekonomik mülkiyetin nesnel ve öznel koşulları yoktur. (şenel, 1995:89). Diğer yandan, R. H. Lowie, (aktaran, Bottomore, 1977:148) ilkel insanlar arasında da, isimler, danslar, şarkılar, efsaneler, törenler, araçlar ve takılar, hediyeler, silahlar ve ev eşyaları gibi alanlarda özel mülkiyetin bulunduğunu belirtir. İlkel topluluklarda, ortak paylaşımın olması ya da mülkiyetin olmayışı, o toplumların düşünce yapılarını etkilemiş ve yapının ise günümüzden farkı olacağı da kesindir. Gerek günümüzde gerekse mülkiyet anlayışının ortaya çıktığı dönemlerde, toplumların düşünsel karakterleri de bir değişime uğramıştır.⁽¹⁾

İlkel toplumlarda, ortaklaşa mülkiyetin - özellikle toprak ve taşınabilir bazı eşyalar üzerinde - olduğu konusunda bilim adamları aynı fikirde olsalar da, pek az eşyada ferdi mülkiyetin uygulandığı kabul edilir. “Mülkiyete

⁽¹⁾ Talas, (1999:54). “Eski ağlarda da özel mülkiyet, işbölümü, değişim ve para mevcut idi.”

bireysel demekten ziyade kişisel demek daha doğru olurdu. İş ve onun geliri, en geniş anlamı ile iş sahibine ait olup onun ayrılmaz bir parçasını meydana getirir.” (Challaye, 1969:14).

İnsanların toprağa bağlı bir yaşam biçimlerinin olmadığı dönemlerde, mülkiyet esasının da olmadığı görülür: Gerek toprak gerekse diğer mallarda. Tabi, bu, zaman içinde insanların avcı ve toplayıcılık dönemlerini geride bırakmaları ile değişmiştir. Söz konusu zaman birimi yukarda da belirttiğimiz gibi çok uzun yıllar almıştır.

Öncelikle, mülkiyet anlayışının ortaya çıkmasını sağlayan, ekonomik ve toplumsal koşulları, incelemek gerekir. İlkel toplumlardaki ekonomik yapının özellikleri ve devamında uygar topluma geçişin özellikleri ve farklılıklarını ortaya koymak bu çerçevede kullanılması zorunlu bir esastır.

İlk insanların toplayıcılıktan avcılığa geçmelerini, araç yapımı izledi. Bu araçlar, hem yiyecekleri hayvanları hem de diğer insanlardan ve vahşi hayvanlardan korunmak için kullanıldı. Bu toplumların ekonomisi, üretimin olmadığı yani asalak ekonomidir. İnsanlar, tamamen doğa koşullarına bağlı olarak yaşamışlar, araç yapabilmelerine rağmen, yiyecek üretimine geçememişlerdir. Çok uzun yıllar alsa da, insanların toplayıcılıktan avcılığa geçmeleri, araçların yapılması ve ateşin bulunması ile insanlık tarihinde yeni gelişmeler yaşanmıştır. Her ne kadar yerleşik hayata geçilmesi için daha farklı şartların ortaya çıkması gerekse de ateşle birlikte değişmeler olmuştur. Örneğin, kadın-erkek arasında işbölümünün ortaya çıkması gibi. Diğer yandan, daha ileri ki zamanlarda insanların dini inançlarında da ateşin çok önemli bir yeri olacak.

İlkel dönemde, erkeklerin avda, kadınların besin toplama ve evin bakımında uzmanlaşması, emek üretkenliğini arttırdı. Tarih-öncesi insanların tek eylemleri (bitkileri toplama ve avcılık), yalnızca bir tek toprak mülkiyeti biçimine yer veriyordu: ortaklaşa mülkiyet. (Zubritski ve başk. 1979:35).

“Asalak ekonomiden üretici ekonomiye geçiş, insanlık tarihinin en büyük olayı olarak görülür (...) neolitik çağda dünyanın bazı bölgelerinde insanlar bitkileri ve hayvanları evcilleştirip ürettikleri yerleşik köy yaşamına geçmiş bulunuyorlardı.” (Şenel, 1995:148).

Farklı yerleşim yerlerinde, birbirine yakın, hatta aynı zamanda üretime yani tarım ekonomisine geçilmiştir. Ayrıca, hayvan yetiştirme ile tarım arasındaki bölünme, tarihte birinci toplumsal işbölümünü meydana getirdi. İklim şartları ve yarı göçebe ya da yerleşik yaşam sürülmesine göre, çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmeye başlandı. Ayrıca, ilk yerleşim yerleri de sulamaya elverişli yerlerde yani nehir, ırmak kenarlarında kurulmuştur. Çobanlıkla hayatlarını sürdüren toplumlarda, yer yer belirli bir tarım ortaya çıkar. Bu, halklarda toprak mülkiyeti biçimini belirler. Bu kolektif bir mülkiyettir. (Marx, 1993:244). Toprak mülkiyeti için belli bir arazi üzerinde hem tarım araçlarının hem de metotlarının bilinmesi gerekir.

“Tarım, üretici güçlerin gelişmesinde yeni bir adım oldu; uzun bir süre çok düşük bir düzeyde kaldı. Tarımda hayvan kullanılmaya başlanması, tarımsal emeğin üretkenliğini artırdığı gibi, tarımda sağlam bir temel meydana getirmiştir.” (Nikitin, 1975:19).

“Neolitik topluluklarda, topraklar topluluğun mülkü olup; genellikle her yıl ya da birkaç yılda bir, değişen durumları göre, ailelere ekip biçilmeleri için bölüştürülür.” (Şenel, 1995:160-161). Yeni Dünya toplulukları bazı tarım bitkileri yetiştirme de, Eski Dünya topluluklarından geri kalmıyordu. Fakat, hayvanların evcilleştirilmesi, Yeni Dünya tarımını, onu geliştirebilecek yöntemlerden yoksun etti. Sonuçta, Yeni Dünya topluluklarının ilkel topluluktan uygar topluma geçişleri de gecikti. (Şenel, 1995:163).

Diğer yandan, Yeni Dünya’da altın, gümüş, bakır gibi zengin kaynakların bilinmesi bu durumu değiştirmede. Aksine, bu değerli madenler, 17-18.yüzyılda Avrupa merkezli kapitalizmin doğmasına neden olacaktı. Yeni Dünya’da, madenleri kullanmayı biliyorlardı. Sonra da İspanyolların fethi, gelecekteki bütün bağımsız gelişmeleri yok etti. (Engels, 1992:30).

Göçebe yaşam tarzından yerleşik hayata geçilmesi mülkiyet anlayışının da ortaya çıkmasına yol açtı.

“Neolitik toplumla ‘mülkiyetten söz etmeye başlanabilir. Daha önceki topluluklarda toprağa yerleşme olmadığı için; taşınmaz malların (toprak, ev) mülkiyetinden, üretim ve mal birikimi olmadığından taşınır malların mülkiyetinden söz etmek olanağı yoktur. (...) Uzun zamanda tüketilecek, meyvelerinden uzun süre yararlanacak emek ürünleri, mülkiyetin nesnel koşullarını yaratmış olur.”(Şenel, 1995:174-175).

3.1. Yerleşik Hayata Geçilmesi ve Mülkiyet

3.1.1. Özel Mülkiyetin Ortaya Çıkışı

Mülkiyetin evrimiyle ilgili olarak araştırma yapan yazarların bu noktada ortak sınıflandırmaları bulunmaktadır. Hobhouse, Marx, Vinogradoff (aktaran, Bottomore, 1977:150), mülkiyetin önce ortak mülkiyet, sonra kollektif mülkiyetten özel mülkiyete geçilmesi ve üçüncü aşama olarak özel mülkiyet üzerinde bazı sınırlamaların getirildiği evreler olduğunu belirtirler.

Toplayıcılık ve avcılıktan sonra tarım hayatına geçilmesi ile toprak ortak mülkiyete tabi oldu. Her aile kendisine ayrılan toprağı ekip biçerdi. Tarım ve çobanlık yanında avcılık yine devam etti. Çobanlarda ise, sürü önceleri ortak mülkiyette iken, sonra ailelerin kendi sürüleri olmaya başladı. Ataerkil aile yaşamının da ortaya çıkmasıyla aileler ortaklaşa üretime gitmeyip, kendi özel malları olarak ürünleri üretmeye başladılar.

Avcı ve toplayıcı toplumlarla tarım toplumları arasında mülkiyet anlayışında az da olsa farklılık vardı. Bu farklılık ise, tarımla uğraşanlarda özel mülkiyetin olmasıdır. (Bottomore, 1977:148).

“Otlakçı (hayvan yetiştiricisi) toplumlarda toprak üzerinde topluluk mülkiyeti bulunmakta, fakat hayvanlar özel mülkiyette kalmaktaydı.” (Bottomore, 1977:148).

Özel mülkiyetle birlikte ailenin malları miras yoluyla ana-babadan çocuklara geçiyor, bu da kişiler arasındaki servet eşitsizliğini meydana getirdi. Neolitik toplumda mülkiyetin üç biçimi vardır. Kişilerin kendilerin yapıp kullandıkları araçlar, (örneğin; erkeklerin kendi yaptıkları av araçları gibi) bireysel emekle üretildikleri için bireysel mülkiyeti oluşturur. Aile üyelerinin hepsinin emeğiyle yapılan ve üretim sonunda elde edilen her şey aile mülkiyetindedir. Ayrıca, daha öncede bahsettiğimiz gibi toprak ise, ortak mülkiyete tabidir. Üretim araçlarının özel mülkiyeti ilkel toplumun dağılma döneminde ortaya çıkmıştır.

“Ortaklaşa çalışma, zorunlu olmaktan çıkınca, bireysel emek, daha üretken oldu. Ortaklaşa çalışma üretim araçlarının ortaklaşa mülkiyetini gerektirmesine karşılık, bireysel çalışma da üretim araçlarının özel mülkiyetini gerektiriyordu. Üretim araçlarında özel mülkiyet şeklinin ortaya çıkmasıyla birlikte, kabileler arasında olduğu gibi, insanlar arasında da servet eşitsizliğinin belirdiği görüldü.” (Nikitin, 1975:30-31).

Üretim araçlarının gelişmesi, kişilerin kendi tükettiklerinden daha fazlasını üretmelerine yol açtı. Üretim araçlarının ortak mülkiyeti, ilkel toplumdaki üretim ilişkilerinin dayandığı temelden kaynaklanmaktaydı. Üretimdeki değişiklikler, insanların ortaklaşa örgütlenmesinde dönüşümler oluşturdu. İnsanların yerleşik hayata geçmeleri ile üretim ve ekonomik ilişkiler arttı. Klanlar, kendilerini yabani hayvanlardan daha iyi koruyabilmek ve yedek besinlerini ve barınaklarını yabancıların talanından koruyabilmek için komşu klanlarla birleşme yolunu seçtiler. Kabile bağlarının sağlamlaşması ile kabile mülkiyeti ortaya çıktı. (Zubritski, ve başk. 1979:43). Kabilenin oturduğu topraklar, araç-gereçler, av alanları kabilenin ortak malı sayılıyordu.

İlkel tarım ve hayvancılık bir başka mülkiyet biçimi için sağlam temeller oluşturma olanağını henüz sağlamıyordu. Çünkü, tarım ve hayvancılıkta ortak araçlar kullanılıyor ve ortak çalışılıyordu.

“Toplumun üretici güçlerinin ileriye doğru gidişinde köklü bir değişiklik, ancak M.Ö. 5 ila 6. binyıllarda, madensel aletler yapılmaya başlandığı

zaman, kendini gösterdi.” (Zubritski, ve başk. 1979:49). Madenlerin bulunması ve kullanılmaya başlanması ile zanaatsal faaliyetler de ortaya çıktı. Böylece ikinci toplumsal işbölümü de gerçekleşmiş oldu.

Çoban kabileler, hayvanlardan elde edilen, deri, yün, et ve benzeri ürünlere sahipken tarımla uğraşan kesim ise bu ürünlere sahip değildi. Aynı şekilde çoban kabilelerde, tarımla uğraşanların elde ettikleri ürünlere sahip değillerdi. Böylece, üretilen ürünlerin değiş tokuşu zorunlu hale gelmişti.

İlkel topluluklarda çiftçilerin yiyeceklerini üretmeleri ve ihtiyaçlarından fazlasını da saklamayı öğrenmeleri ile artı ürünün ortaya çıktığı görülür. Diğer yandan, çoban topluluklar, kendi kendilerine yetemeyecek koşullar içindedirler. Böylece, çoban topluluklarda artı ürünün olmadığı söylenebilir. Bu dönemde henüz “toplumsal fazlaya el koyucu, onu ailelerden alıp biriktirici bir düzenek yoktur.” (Şenel, 177). Yani artı ürün belli kimselerin tekeline geçmemiştir.

İbn Haldun’a (aktaran Hassan, 1977:145) göre, hiçbir kabile kendi isteğiyle egemenlere boyun eğerek onlara ağır ceza, vergi ve haraclar ödemeyeceği gibi topluluklar arası ilişkilerde de fethine ve zora dayanmaksızın toplumsal artı elde edilemeyecektir.

İlkel topluluktan uygar topluma doğrudan geçilmemiştir. Arada, bir geçiş dönemi vardır. Neolitik geçiş topluluklarının uygar topluma geçişleri, yapılarının iç çelişmesiyle olmadığı; doğal ve toplumsal dış etkilerle gerçekleştiği üzerinde durulur. (Kıvılcımlı, 1976:115-116, Şenel, 1995:178 ve Hassan, 1977:361-362).

İnsan toplulukları, gerek yerleşik hayata geçmeleri gerekse tarım ve hayvancılıkta üretim yapmalarıyla kendi ihtiyaçlarından fazlasına sahip olurlar. Zaman içinde nüfusun da artması ve üretimde uzmanlaşma sonucu, toplumsal artı ürün artacaktır.

“Neolitik ekonominin canlılığını ve topluluklar arası ticaretin gelişmesiyle uygar topluma geçme yolunda gösterilen atılıma daha belirgin bir biçimde gözler önüne sermektedir.” (Şenel, 1995:181).

3.1.2. Ticari İlişkiler ve Mülkiyet

Topluluklar arası alışveriş ilişkilerinin doğması, (İ.Ö. 6500-5000) neolitik topluluğun kendine yetersizliğinin kırılmaya başladığını gösterir. Ayrıca, neolitik toplumun eşitlikçi yapısı sona erecektir. Böylece, ortaya çıkan toplumsal tabakalaşma toplumsal artı elde edilmesinin koşulunu da yaratmıştır. (Şenel 182-183).

Diğer yandan, topluluklar arasındaki ticari alışveriş, toplulukların geleceği açısından bir tehlike taşıyordu. Çünkü göçebe (çoban) toplulukların askeri gücü yerleşik yaşayan topluluklarıkinden daha iyiydi. Hatta yerleşik yaşayanların askeri güçleri yok denebilir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi zaman içinde kadın-erkek arasında işbölümü ortaya çıktı. “İş araçlarının evrimi ile gensin (soyun) bünyesinde, erkeklerle kadınlar arasında, gençlerle çocuk ve ihtiyarlar arasında olmak üzere doğal işbölümü meydana geldi.” (Nikitin, 1975:19). Erkeklerin önceleri avcılıkla kadınların ise toplayıcılıkla daha sonra da tarım üretiminde yoğunlaşmaları bir işbölümün sonucudur. Böylece her birinin kendi alanlarında uzmanlaşma ve yardımlaşma meydana getirirken, üretimde ve ilerlemede yeni adımlar atılmıştı. Ayrıca, bu işbölümü sayesinde, insan emeği daha üretken olmuştur. Bazı ürünlerde fazlalık ortaya çıkmıştır. Daha sonraları, insanlar, bakır ve kalay madenlerini eritmeyi, tunç araçlar, silahlar, araç ve gereçler üretmeyi öğrendiler; elbise ve kumaşların yapımını büyük ölçüde kolaylaştıran dokuma zanaatı bulununca, emeklerinin ürünlerini daha sık değişebilir duruma geldiler. (Nikitin, 1975:30).

“Tarih bize, ortak mülkiyet içinde (örneğin, Hintlilerde, İslavlarda, Eski Keltlerde vb.), ilkel komunal mülkiyet

görüŖüyle daha uzun süre önemli bir rol oynayacak olan biçimi, göstermektedir.” (Marx, 1993:224).

3.1.3. Mülkiyetin Yansımaları: Köle Emeği ve Üretim Artışı

Toplumsal artı ürünün artması, göçebe topluluklar ile çiftçiler arasında alışverişin yani ticaretin doğması ile topluluklar içinde komutanların, şeflerin, sihirle uğraşanların (sonra din adamı olacaklar), yöneticilerin, tacirlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. İlk fetihçi bir halk olmanın gücü ve güveniyle savaşlarda esir alınan kişiler zorunlu olarak çalıştırılmıştır. (Şenel, 1995:194). Savaşlarda tutsak edilen insanlar, köle olarak üretimde kullanıldılar. “Köle emeği, eşitsizliği keskinleştirdi. Köleleri sömüren aileler hızla zenginleştiler.” (Nikitin, 1975:31).

“Fatih bir kavim, ülkeyi, fatihler arasında bölüştürür ve böylelikle belli bir dağıtım ve belli bir toprak mülkiyeti biçimi kabul ettirir; bir kavim, böylelikle üretimi belirler. Ya da fethedilen halkları köle haline getirir ve böylelikle köle emeğini üretimin temeli kılar.” (Marx, 1993:233).

Yavaş yavaş toplumda bazı kişiler ellerindeki gücün etkisi ile ön plana çıkmaya ve toplumda üretime el koymaya başlıyor. Bu güç, onlara daha sonra yönetme ve gerek askeri gerekse sihir gücü ile insanları boyunduruk altına alma yetkisi verecektir. Böylece, çalışmayan bir egemen sınıf ve bu sınıfın kontrolünde olan çalışan, üreten bir hizmetçi ve zanaatçı grup ortaya çıktı. İlk kez ortaya çıkan bu yapı, artı ürünün paylaşılması sonunda eşitsizliğin ve ileri ki yüzyıllardaki yaşam biçiminin temellerini atmıştır. “Toplumsal artı, üretim çalışmalarının örgütlenmesi ve ürün fazlasının bölüşülmesi gibi salt yönetsel görevlerin maddi temellerini oluşturur.” (Fişek, 1975:33).

Toplumsal artının üretilmesini sağlayan işleri, din adamları örgütleyip yönettikler için, egemen sınıf içinde din adamları kesimi toplumda en yüksek saygınlık konumuna yükselmiştir. Ayrıca, toplumsal artının denetlenmesini de yapmışlardır. (Şenel, 1995:195).

Önceleri üretim araç ve aletlerinin ortaklaşa mülkiyeti üzerine kurulu üretim ilişkileri biçiminden başka bir biçim tanımayan toplum, üretim araçları ve aletleri bakımından, durumlarındaki değişikliklere göre ortaya çıkan üç gruba bölünmeye başlıyor. Bu gruplar, her çeşit mülkiyetten yoksun olan köleler, üretim araçlarına ve kölelere sahip olan efendiler ve üretim araçlarına sahip olmakla birlikte küçük üreticilerdir. (Zubritski, ve başk. 1979:63). Böylece, toplum üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayrıldı.

Bu gelişmelerin en önemli yanlarından birisi de yönetilen ve yöneten sınıflar ayrımı ile toplumsal bir işbölümünü ortaya çıkmasıdır. Bu dönemin diğer önemli bir konusu ise, toplumsal artının tapınaklara ve bilime ayrılmasıdır. Bilimsel buluşlardaki ilerlemeler ve yukarıda belirttiğimiz değişimler ışığında, artık, ilkel toplumdan uygar topluma adım atılmaya başlandığını gösterir.

3.1.4. Mülkiyet İlişkileri ve Köleleştirme

Üretime geçildiği ilk dönemlerde, üretimle her bireyin ihtiyacı karşılanırken, henüz ürün fazlası ortaya çıkmıyordu. Fakat, üretim araçlarının gelişmesi, bireylerin tükettiklerinden daha fazlasını üretmelerine neden olmuştu. Üretim ilişkilerinin gelişmesi ve savaşlarla kazanılan kölelerin üretimde yararlı olduğunun benimsenmesiyle, kölelik kurumunun temelleri atıldı.

Kölelik kurumunun ortaya çıkmasıyla köle emeğinin üretimde kullananların zenginliklerinin daha da artmasına neden oldu. İlkel topluluklarda, kölenin ürettiği artı-ürün köle tarafından tüketilmiyor ve kölenin efendisine kalıyordu. Başlangıçta köleler, topluluğun malı iken, zamanla, topluluk içinde ileri gelenler köleleri ele geçirir oldu. Yani, onların, özel mülküne haline geldiler.

Gerek deniz ticareti ve savaşlarla ortaya çıkan kölelik sistemi gerekse üretimdeki ilerleme ve işbölümü mülkiyet dağılımında da değişmelere neden oldu. Artık üretimden büyük payı alan ve özel mülkiyete sahip bir sınıf ve üretimde çalışmasına rağmen ya hiç mülkiyeti olmayan ya da sınırlı mülkiyeti olan sınıf ortaya çıkmıştı. Üretimden kazançlı çıkan sınıfın diğer bir özelliği ise, üretime herhangi bir şekilde katılmamalarıydı. Meta ve kölelik biçimindeki bu zenginlik toprak ve para şeklinde de devam etti.

Ticaretin gelişmesiyle ortaya çıkan tefecilikte diğer önemli geçim şekli ve zenginlik arttırıcı alan oldu. Böylece, toprak mülkiyeti, tefecilik ve para bazı insanların yoksullaşmasında, bazılarının ise zenginleşmesinde başat rol oynadılar.

Uygarlık, işbölümü, sonucu bireyler arasında, ortaya çıkan değişim ve bu iki olguyu kapsayan meta üretiminin tam olarak gelişerek, daha önceki toplumu altüst ettikleri toplumsal gelişme aşamasıdır. (Engels, 1992:179). Meta üretimi ile birlikte üretim artık kişisel gereksinim için değil değiş tokuş için yapılıyordu. Bu dönemde paranın bir değişim aracı olarak kullanılmaya başlanması, işbölümünün de yaygınlaşması ile alım satım işleriyle uğraşan tacirlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Böylece üçüncü toplumsal işbölümü gerçekleşti. Gelişmekte olan ticaret, paranın, özellikle ticaret sermayesinin önemini arttırıyordu.

Bu değiş tokuşta, paranın da kullanılmaya başlanması ile birlikte, tüccar sınıfı ortaya çıkmıştı. Artık, üreticiler kendi ürettikleri üzerinde söz sahibi değillerdi. Gerek toplumsal işbölümü, gerekse üretimin gelişmesi insanlar arasındaki servet eşitsizliğini daha da arttırıcı rol oynadı.

4. İLKEİ TOPLULUKLARDA MÜLKİYETİN KURUMLAŞMASI

“Ortaklaşa yapılan ve ortaklaşa kullanılan şey, ortak mülktür: ev, bahçe, oyma kayık. Öyleyse, hukukçu ve iktisatçılar tarafından, doğruya aykırı olarak uygar topluma mal edilen, bugünkü kapitalist mülkiyetin hala üzerine

dayandığı son aldatıcı hukuksal bahane olan 'kişisel çalışmanın meyvesi olan mülkiyet' fikri, yalnızca ve yalnızca burada geçerlidir." (Engels, 1992:164-165).

İlkel ya da barbar toplumlarda, üretimde fazlanın elde edilmesiyle, ürünlerin değişimine başlanmış ve üretimde de bir işbölümü gerçekleştirilmişti. Engels'e göre (1992:165), sürüler özel mülkiyete geçmeye başlayınca, bireysel değişim, gitgide ağır başlamış ve değişimin tek biçimi durumuna gelmiştir.

Bu dönemdeki sanayi, dokuma tezgahına, madenlerin filizlerinin dökümü ve işlenmesine dayanıyordu. Diğer işkollarında da (hayvancılık, tarım) üretimin artışı ile birlikte kendilerine gerekenden fazlasını üretme ortaya çıktı. Ayrıca, emek gücünün yeterli olmadığı durumlarda, savaşlardan elde edilen köleler işgücü olarak kullanıldı. Böylece, efendiler ve köleler ayrımı da ortaya çıkmış oldu.

Servet hızla artmış, ama bireysel servet olarak, dokumacılık, madenlerin işlenmesi ve diğer zanaatlar, üretime bir çeşitlilik ve zenginlik getirmişti. Farklı üretim kollarının ortaya çıkmasıyla birlikte, kişiler arasında bu iş kolları açısından bir işbölümü de zorunlu hale gelmişti.

5. UYGARLIKLARIN GELİŞİM SÜRECİNDE MÜLKİYET İLİŞKİLERİ

"Uygarlık: İnsanın doğal ürünleri hammadde olarak kullanmayı öğrendiği dönem, asıl anlamda sanayi ve ustalık dönemi." (Engels, 1992:33). Tanilli (1999:11)'ye göre uygarlık, bir halkı başka halklardan ayıran, onun özgün yanını ortaya koyan, yaşayış biçimlerini kullanılan aletlerin çalışma biçim ve yöntemlerinin inançların, düşünsel ve sanatsal faaliyetlerin, siyasal ve sosyal örgütlenme biçimlerinin bütünü.

Uygarlığın oraya çıkışı, barbarlıktan sonraki aşamada olmuştur. Bu da, kent yaşamı, devlet, yazı, kanunun ortaya konması anlamına gelmektedir. Kent yaşamının kurulmasında zanaatçılık ve işbölümün önemli rolü vardır.

İnsanların üretim faaliyetlerinde kullandıkları araçlar, üretim ilişkileri, uygarlığın tanımında önemli olmaktadır. Artık kentler ve kent devletleri kurulmaya başlamıştı.

“Toplumsal artı üreten yapısı, bu artıyı denetimine alan egemen sınıfı, düzeni içte sürdürüp geliştirecek, dışa karşı koruyup olanak bulursa genişletecek ordusu, ekonomik toplumsal işleri yönetene, yönetici kadrosuyla devlet ortaya çıktı.” (Şenel, 1995:198).

Toplumsal yapıdaki bu değişimler, yöneticiler ve din adamlarının özel mülkiyete sahip olmasını sağladı. Yine askerler ve tacirlerin de özel mülkiyete sahip olmaya başlayacaktı.

6. KÖLECI TOPLUMDA ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE MÜLKİYET

İlkel topluluk içinde ortaya çıkan kölelik kurumu geliştikçe kölelik toplumu kuruldu. Üretim tarzı ilkel dönemden daha ileriye. Köleci toplumlar, insanlık tarihinde ilkin Asya’da ve Afrika’da ortaya çıktı. (Zubritski, ve başk. 1979:66).

Mülkiyetin genel ilerlemesi ile birlikte, derece derece yalnız maddi malları değil, onların üreticilerine de sahip olma hakkı kesinleşti. Savaş tutsağı köleler böylece, mülkiyet konusu olmaya başladı. Çünkü, üretimde kullanılıyor ve tükettiği değerden fazlasını üretiyordu.

Tarım ve hayvancılık ve madencilikte ilerleme sağlanması köle emeğine olan ihtiyacı daha da artırıyordu. Böylece, kölelik düzeni; köle, köle sahibi ve özgür, fakat küçük üretici olan sınıfların ortaya çıkmasını sağladı. İlk köleci devletler, M.Ö. 4 ve 2. bin yıllarda, Mezopotamya’da (Sümer, Akad, Babil), Hindistan’da ve Çin’de kurulmuştur.

Üretim ilişkilerinin niteliği, toplumun iktisadi düzenini belirler. Üretim tarzı, sonunda toplum yaşamının bütün yönlerini belirler. Temel, ilkönce toplumun sınıf bileşimine bağlı olan hukuksal ve siyasal kurumları, yani

devlet örgütlenmesini, dinsel örgütlenmeleri, siyasal gruplaşmaları vb., kısaca, toplumun siyasal üstyapısını belirler. Sonra, dolaylı olarak, o belirli topluma özgü olan, toplumun ideolojik üstyapısını oluşturan her şeyi, siyasal, felsefi, dinsel, edebi vb. çeşitli fikirleri belirler. Diğer yandan, üstyapının kendisi de, üretici güçler üzerinde bir etki meydana getirir. (Zubritski, ve başk. 1979:83).

Hamburabi Yasaları, yalnız Mezopotamya'da değil, köleci dünyanın tümünde üretim ilişkilerinin özelliklerine ışık tutar. Hamburabi Yasaları, her şeyden önce, köle sahiplerinin çıkarlarını koruyordu. (Zubritski, ve başk. 1979:71). Artık, köleler üzerindeki özel mülkiyet yasalar üzerinde de onaylanmıştı. Burada köle sahipleri yani efendiler, üretim araçlarına sahiptiler. Devletin de kurulmasıyla bu ilişkiler devam etti. Ayrıca, küçük köylü üreticiler ve zanaat kesimi de varlığını devam ettiriyordu.

6.1. İlk Devletlerde Mülkiyet Anlayışı

6.1.1. Eski Yunan'da Mülkiyet İlişkileri

Batı uygarlığının İlkçağ'daki en önemli kaynaklarından biri, Yunan uygarlığıdır.⁽²⁾ Yunan'da yazılı tarih başladığı zaman, topraklar çoktan paylaşılmış ve özel mülkiyete geçilmiş bulunuyordu, ki bu durum, barbarlığın yukarı aşamasının sonuna doğru görece gelişmiş meta üretimi ve buna karşılık düşen meta ticaretine uygundur. Toprak alım-satımı, tarım ve el zanaatları, ticaret ve denizcilik arasında artan işbölümü dolayısıyla, genslerin (soyların), kabilelerin ve aşiretlerin üyeleri kısa zamanda birleriyle karışmak zorunda kaldılar. (Engels, 1992:114).

Yunanlılarda, sürüler ve lüks maddeler üzerinde özel mülkiyet söz konusuydu. Ayrıca, zaman içinde artık, üreticiler ürettiklerini kendileri

⁽²⁾ Tanilli, (1999:33) "Batı uygarlığı, ilkçağ'dan Yunan ve Roma'nın mirasına konmuştur."

tüketmemeye başladılar. Ürün alış-verişleri ile başkalarının ürettikleri ürünleri de alıyorlardı. Yani, meta üretimi (pazar için üretim) de böylece başladı. Meta üretimi ile birlikte de, herkes, kendi toprağını ekmeye, yani bireysel toprak mülkiyetine sahip olmaya başladılar. Alış-veriş faaliyeti ilerledikçe paranın da kullanılması da zorunlu hale gelmişti. Yine kişiler arasındaki alış-veriş alacak, borç olgusunun da doğmasına yol açar. Bu durum ise, toplumsal olaylara neden olacaktır.

“Solon (M.Ö. 594), siyasal devrimler diye adlandırılan diziyi, önce mülkiyete bir darbe indirerek başlattı. Şimdiye kadar, bütün devrimler, belirli bir mülkiyet türünün, bir başka mülkiyet türüne karşı korunması için yapılmıştır. Birine dokunmadan, öbürünü koruyamaz. Fransız Devriminde, burjuvazi mülkiyeti kurtarmak için feodal mülkiyet kurban edilmişti.” (Engels, 1992:119).

Hristiyanlık öncesi Yunan düşünürleri döneminde, toprak mülkiyeti, işbölümü, ticaret ve paranın kullanımı vardı. Yunan düşünürü Platon, toplumu üç sınıfa bölmekte ve belli şartlarda üst sınıfa da mülkiyet edinme hakkı tanımaktadır. (Koloğlu, 1975:11, Çöloğlu, 1987:24, Talas, 1999:54). Platon'un öğrencisi olan ve Platon'a göre ekonomi üzerinde daha fazla duran Aristo ise, özel mülkiyetin insanlar tarafından kötü olarak kullanıldığını, ama özel mülkiyetin kötü olmadığına ilişkin düşünceleri ise, kendisinden sonraki bir çok düşünürden daha ileri de kalmıştır. (Talas, 1999:56).

Yunan'da, özel mülkiyet ile vatandaşlık hak ve ödevler arasında bir bağlantı kurulmuştu. Öyle ki, devletin yurttaşlarının hakları ve görevleri, toprak mülklerinin büyüklüğüne göre, ölçülür ve mülk sahibi sınıflar daha etkiliydi.

Yunanlılarda bir kişi öldükten sonra o kişinin yaşamaya devam ettiğine inanılırdı ve ölen bir kişi Tanrısal varlık haline getirilirdi. Bu varlıkları dünya üzerinde muhafaza etmek için de toprak üzerine kurulacak bir ocağa ihtiyaç duyulurdu. Fransız tarihçi Fustel de Coulanges (aktaran, Challaye, 1969:20)'e göre:

“Kutsal ocak toprak üzerine kurulacaktır ve bir defa kurulduktan sonra yeri bir daha değişmeyecektir. Ocak hangi toprağın üstünde kurulmuşsa o toprağın mülkiyeti ocağa aittir. O toprak artık ocağın mülkiyetidir. Aile ocağa bağlıdır, ocak ise toprağa bağlıdır, bunun için toprakla ocak arasında sıkı bir bağ vardır.” (Challeye, 1969:20)

Bu dini inançlar bize, toprak mülkiyetinin kolektif yani aileye ait olduğunu ve daha önemlisi mülkiyet anlayışının devam ettiğini gösterir. Ayrıca, mülkiyet ne geçmişte yaşamış kişiye ne de daha sonrakilere aittir. Mülkiyet kişisel değildir.

Eski Yunan’da ve o çağlarda mülkiyetin sadece eşya ya da toprak üzerinde olmadığı, bu hakkın insanlar üzerinde de olduğu bir gerçektir. Mülkiyet konusu olan kişiler ise kölelerdi. Köle babadan oğulla miras kalırdı. Aynen toprak ya da eşya da olduğu gibi.

Barbarlık döneminde, diğer toplumlarda görülen kölelik kurumuna Yunan’da da rastlanır. Kölelik sayesinde bedava emek kullanılıyordu. “Taşınır servet, parasal zenginlik, köle ve gemi sahipliği biçimlerindeki zenginlik durmadan artıyordu.” (Engels, 1992:121). Böylece, bu ekonomik güç, bazı kişileri yeni egemen sınıflara mensup ediyordu ve ayrıcalık sağlıyordu. Devlet yönetiminin ve kurumlarının da ortaya çıktığı bu gelişmelerde servet, ticaret ve sanayinin sağladığı ekonomik zenginlik, egemen sınıflar ile bu zenginliğe sahip olmayanlar arasında uçurumlara neden oldu. Bu dönemde ortaya çıkan bu sınıflar itibarıyla gözden kaçırmamız gereken nokta ise, bu sınıfların köleler ve özgür kişiler olduğudur.

Ticaret ve sanayinin gelişmesi ile servet yine az sayıda kişinin elinde yoğunlaşmaya başladı. Ayrıca, yoksullaşan çok sayıda özgür yurttaş ortaya çıktı. Servetler arasındaki bu eşitsizlik, Atina’nın yıkılmasına neden oldu.

“Kölelerin çalışması sayesinde gitgide daha geniş bir ölçüde uygulanan ticaret, esnafılık ve küçük zanaatlar, egemen çalışma kolları durumuna geldiler. Uygarlık ilerliyordu. Başlardaki, kendi hemşerilerinin hoyratça

sömürülmesi yerine, özellikle köleler ve Atinalı olmayanlar sömürüldü.” (Engels, 1992:121).

6.1.2. Eski Roma’da Mülkiyet İlişkileri

Antikçağda ve ortaçağda mülkiyetin ilk biçimi, Romalılarda özellikle savaşla ve Cermenlerde özellikle hayvancılıkla belirlenmiş olan aşiret mülkiyetidir. Bir çok aşiretin aynı kentte bir arada yaşadıkları antik halklarda, aşiretin mülkiyeti devlet mülkiyeti olarak ve bu mülkiyette bireyin hakkı aşiretin mülkiyeti tarzında biricik mülkiyet olan toprak mülkiyetiyle sınırlanmıştı. Tam anlamıyla özel mülkiyet, modern halklarda olduğu gibi Antiklerde de taşınır mülkiyetle bağlar. Ortaçağdan çıkan halklarda, aşiret mülkiyeti demek ki – feodal toprak mülkiyeti, taşırın lonca mülkiyeti, manüfaktür sermayesi gibi – başka başka evrelerden geçerek, büyük sanayi ve evrensel rekabetin koşullandırdığı katkısız özel mülkiyeti temsil eden, bütün ortaklaşa mülkiyet görünümünden sıyrılmış ve mülkiyetin gelişmesi üzerindeki devletin bütün etkisini dışlayan modern sermaye kadar evrim gösterir. (Marx ve Engels, 1992:106).

M.Ö. V. yüzyıldan itibaren, mülkiyet dikkat çekici bir şekilde gelişmiştir. Ekonomik yapıya göre ortaya çıkan ve değişen mülkiyet, hukukun konusu olmuştur. Eski Roma hukukunda mülkiyet, aile, fert, kamu ve özel mülkiyet tipleri üzerinde durulmuştur.

Özel sektörün sistemin tamamlayıcı unsuru olduğu Roma’da, ilk zamanlarda en büyük servet olan toprak, zenginlerle fakirler arasında paylaşılamaz ve sürekli çatışma konusu olurdu. Fakat, bu çatışmalardan kazançlı çıkan zenginlerdi. Romalılarda diğer bir mülk şekli ise, taşınabilir mallardı. Paranın kullanılmasından önce malın başka bir mal ile değiştirilmesi, yani trampa usulü uygulanırdı. Böylece, kişiler kendi mallarını değiş tokuş yapabiliyorlardı. Paranın kullanılmasıyla birlikte ise bankerler ortaya çıkmıştı. Faizin de kullanılması ise bankerler paradan para kazanma yolunu kullanmışlardı. (Challaye, 1969:34-35).

Yunan'da olduğu gibi, Roma'da da, savaşlarla elde edilen köle emeği üretimde, kullanıldı. Tarihçi Leon Homo (aktaran, Challaye, 1969:37)'a göre, "Roma emperyalizminin zaferi de diğer bütün emperyalizmler gibi genel köleliğin artmasına paralel olarak şiddetli bir ilerleme göstermiştir."

"M.Ö. V yüzyılda, XII Levha kanunu devrindeki Roma uygarlığının belirli özellikleri vardı. Roma sadece köylülerin bir yığını değil, teşkilatlı bir toplum, şehir devletiydi. Siyasi iktidarın belirli bir kuvveti vardı ve özel mülkiyeti aile mülkiyetinin yerini almıştı. Bununla birlikte, eski Roma hukuku devrinde, XII Levha kanunundan itibaren, ferdi mülkiyet, aileye ait mülkiyetin derin izlerini taşır." (Tahiroğlu, 1981:13).

M.Ö.III. yüzyılın son yarısında ticaretin, sanayinin gelişmesi, devlet ve fertlerin zenginliğinin atması sonucu, mülkiyet rejimi, değişikliğe uğramıştır. Para, mübadele aracı ve değer olurken, ferdi mülkiyet aile mülkiyetinin yerini almaya başlamıştır. (Koloğlu, 1975:14-15).

Eski Roma'da, ilkel zamanlarda aşiret topraklarının paylaşılmaya başlanmasından itibaren ortak mülkiyet anlayışı vardı. Buna karşın, kişiler de, kendi geçimlerini sağlamak için ettikleri topraklara sahiptiler. Ayrıca, Roma hukukunda miras hakkı da yer almaktaydı.

Ayrıca, Romalılar mülkiyet hakkında, kullanma hakkı, intifa hakkı ve mutlak mülkiyet hakkı olmak üzere üç özelliği birleştirmişlerdir. Mülkiyet hakkı mutlak –kamu yararı düşüncesiyle kanun tarafından konulanlar hariç, hiçbir sınırlandırmaya tabi değildir- ve daimidir. (Challaye, 1969:41).

"Romalı hukukçular özel mülkiyeti sınırsız bir biçimde kabul etmişler ve korunmasını öngörmüşler, öte yandan da sözleşme özgürlüğünü yasal güvence altına almışlardır. Bunun içindir ki, denilebilir ki, Yunan düşüncesi Ortaçağ'ın, Roma yasaları ve düşüncesi ise kapitalizmin yasal doktrininin ve kurumlarının esasını oluşturmuştur." (Talas, 1999:56).

Roma İmparatorluğu'nun son zamanlarında, toplumsal örgütlenme ve mülkiyet dağılımının, tarım ve sanayideki çağdaş üretim aşamasına tamamen

uygun düşmektedir; öte yandan, bu üretim aşamasının, daha sonraki dört yüzyıl süresince, kayda değer bir ilerleme ya da gerileme göstermediği ve bundan dolayı da aynı mülkiyet dağılımı ve aynı sınıfların, zorunlu olarak, yeniden ortaya çıkmalarına neden olduğu bir gerçektir. (Engels, 1992:159).

“Başlangıçta, din, aile ve mülkiyet birbirinden ayrılmıyordu. Bu sebepten tam ve mutlaklı. Mülkiyet, ailenin dini ile o kadar kaynaşmıştı ki, bir ailenin ikisinden de vazgeçmesi düşünülemezdi. Dine dayandığı için, mülkiyet kişilerin ayrılmaz bir parçası oluyor, onları toprağa bağlıyordu. Atalarının mezarlarının, ailenin dini törenlerinin yapıldığı arazi bir kişinin değil, ailenindi.” (Tahiroğlu, 1981:142).

Ortaçağa gelindiğinde, Roma hukukundaki mülkiyet anlayışında da değişiklikler olmaya başlamıştır. Çoğu ülke, Roma hukukunu temel alarak kendi kanunlarını oluşturmuşlardır. Öyle ki, Fransız İhtilali sonunda ortaya konulan hukuk kurallarında, Roma mülkiyeti hakkındaki görüşler yer almaktadır. Ayrıca, Roma hukukunun birçok ilkeleri, özellikle mülkiyetle ilgili kuralları kapitalizme uygun düşüyor. (Tanilli, 1999:41, Çöloğlu, 1987:28).

7. FEODAL TOPLUMDA MÜLKİYET

Feodal toplum da, köleci toplum içinde, hayat bulmuş ve gelişmiştir. Feodalitenin başlangıç dönemi ortaçağla özdeş tutulur. Milattan sonra, ilk yüzyıllarda, Avrupa’da, Cermenler ve Slavlar döneminde, toprak, ailenin özel mülkiyetini oluştururdu. Daha sonra, toprağa dayanan topluluk dağılıp parçalandıkça, bireysel emeğin daha üretken olmasından ötürü, toprak da özel mülkiyet biçimine dönüştü. 5. ve 6. yüzyıllarda ise, özel mülkiyetin gelişmesi büyük ölçülere vardı.

Ortaçağ, 5.yüzyıldan 15.yüzyıla kadar devam etti. Bu dönem, yoğunlukla Yunan ve Roma düşüncesinin etkisindedir. Ortaçağın din filozofları özel mülkiyeti savunarak, bu hakkın insanların kişiliklerini tamamlayıcı unsurlar olarak görürler. Onlara göre, özel mülkiyet hakkı,

insanları daha çok çalışmaya ve üretmeye sevk ve teşvik eder. Ayrıca, özel mülkiyet hakkı, mutlak bir hak olarak kabul edilirdi. (Çöloğlu, 1987:29-30).

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü (476) ile başlayan ve İstanbul'un fethine kadar süren zamanı kapsayan Ortaçağ, İlkçağdan gerek ekonomik gerekse toplum yapısı olarak farklıdır. Ortaçağ'daki ekonomik ve toplumsal düzene feodalite ya da derebeylik denilmektedir. Bu dönemde, Batı Avrupa'da devlet birliği olmamakla birlikte, devlet beyliklere ayrılmıştı. Toprak sahiplerine senyör adı verilir ve senyörlerin yanında yani onların topraklarında çalışanlara ise serf denilirdi. Serfler topraksız ve senyörün malı konumundadırlar

“Soylular ile rahipler, ayrıcalıklı sınıflar. Özgür köylüler ile serfler, bütün değerleri yarattıkları halde, üretim araçlarına tam sahip olmadıkları gibi, hukuksal bakımdan durumları öteki ayrıcalıklı sınıflardan aşağıdır.” (Tanilli, 1999:54).

Ortaçağ'ın ilk dönemlerinde, iktisadi faaliyet, tarım üretimidir. Sanayi son derece zayıftı. Ortaçağ'ın ekonomik tablosunu asıl değiştirecek olan gelişmeler 11. yüzyılda başlayan Haçlı Seferleri ve kent yaşantısına geçilmesidir.

Ortaçağ'da, zanaat kentin sanayi temelini oluşturuyordu. Feodalitede, küçük köylü gibi zanaatçı da, bir küçük üretici ve kendi üretim araçlarına sahipti. Kar elde etmekten çok yaşamayı sürdürmek için çalışıyordu.

Bu çağın en başta gelen üretim aracı, toprağın mülkiyeti krala aitti. Fakat, toprakları senyörler (derebeyler) işletirdi. Özgür köylüler tarafından işlenen parçalar, ancak seyrek rastlanan bir istisnayı oluşturuyorlardı. Feodal işletmede, üretilen her şey, köylü emeğinin sonucu idi. Bu ürün, senyörün kendine mal edilen kısmı, köylünün ve ailesinin geçimi için gerekli olan kısım ve emek üretkenliğinin yükselmesi sonucunda, asgari miktardan fazla olarak, köylünün elde edebildiği ortak ürünün bir kısmı olmak üzere üçe ayrılabilir. (Zubristki, ve başk., 1978:160, Challaye, 1969:56).

Behice Boran, feodal üretim ve mülkiyet ilişkileriyle ilgili olarak şunları belirtmiştir:

“Genellikle ‘serf’ kelimesiyle adlandırılan toprağa bağlı emekçinin gerek hukuki, gerekse fiili durumunu kattiyyen kölenin durumu değildir. (...) Serfin toprak üzerinde bir intifa (yararlanma) hakkı vardır ve beye karşı mükellefiyetlerini yerine getirdiği müddetçe bu hak ondan alınmamaktadır.” (aktaran, Oyan, 1998:138).

Feodal dönem boyunca, derebeylerin kontrolünde olan toprak mülkiyeti yanında, küçük sermaye ile kalfaların emeğini içeren kişisel emeğe dayanıyordu. (Marx ve Engels, 1992:40).

Bu sınıflamaya göre, senyörün elde ettiği artı-ürün, diğer ikisi ise gerekli üründür. Senyörün kendine mal edilen artı-ürün, feodal rantı oluşturur. Tarımda kullanılan tekniklerin ilerlemesi ve tarımdan daha fazla ürün elde edilmesi ise senyörün daha fazla rant sağlamasına aracılık etmektedir.

Eski Yunan filozoflarının yaşadığı dönemlerde, yeni çağların kimi ekonomik koşullarının varolduğunu görüyoruz. Bu çağ, Hristiyanlık öncesi çağdır. Eski Yunan’da görülen toprak mülkiyeti, işbölümü ve ticaretin yerleşmesi bu açıdan önemlidir. Ortaçağ’ın başlarında, dış ticaret, iç ticarete üstün geliyordu. Onun için, ilkin evrensel paranın işlevi ortaya çıktı. Artık para servet biriktirme aracı olmaya başlamıştı.

İnsanlık tarihinde ekonomik hayattaki gelişmeler, mülkiyet üzerinde de değişmelere yol açtı. Ticaret hayatında kıymetli madenlere, (gümüş gibi.) verilen değerle birlikte, toprağın kutsallığı da değişmeye başladı ve devamında da “aile mülkiyetinin aleyhine olarak ferdi mülkiyet geliyor.” (Challege, 1969:23).

Ortaçağ’da insanları eşit olmadığı ve herkesin çalışmasının toplumdaki statüsüne göre ayarlandığı bir sistem vardı. Bir yandan Hristiyanlığın ve İsa’nın etkisi ile, dünya zenginliklerinin ve ticaretin önemli olmadığı, diğer yandan ise, Aristo’nun etkisi ile ekonomik sömürü ve özel mülkiyet fikrinin

egemen olduğu bir ortam ve karmaşıya yaşanmaktaydı. Fakat, çağın sonlarına yaklaşıldıkça, ticaretin de daha da önem kazanmasıyla dünya nimetlerinden en iyi şekilde yararlanmayı amaçlayan bir anlayış hakim olmaya başladı.

Her ne kadar, ticaretin ve kar amacının güdülmediğı dönemlerde, Hristiyanlığın da etkisi ile adil fiyat görüşü hakim olduysa da, bu düşünce ticaretin gelişmesi ile değişecekti. Yavaş yavaş adil fiyat düşüncesinden uzaklaşıldı.

“Pazar kararsızlıkları ve tüccarın zarar etme riski karşısında karın meşruluğı kabul olunmaya başlanılmıştır. XV. yüzyılda pazarın, fiyatların düzeyini belirleyen kişisel olmayan rolü, düşüncelerde de, artık yerleşmeye yönelmiş bulunuyor.” (Talas, 1999:59).

Ortaçağ'da, toprağın mülkiyetini elinde bulunduran feodal soylular ve bu toprak sahiplerine bağılı olarak soylular için çalışan serfler olmak üzere iki sınıf vardı. IV. yüzyıldan itibaren büyük imparatorlukların yıkılması ile feodal beylerin, başka bir deyimle büyük toprak sahiplerinin nüfuzlara ve yönetsel egemenlikleri artmıştı. Feodal beyler hem kendi topraklarındaki adaleti hem de güvenliğı sağlıyorlardı. Bu doğrultuda, bir güçleri de vardı. Ortaçağ'da sanayi, zanaata dayanmıştır. Zanaat lonca denilen örgütler tarafından düzenlenmiştir.

“Ortaçağda sermayenin kendisi de – salt para biçiminde sermaye söz konusu olmadığı ölçüde – geleneksel mesleğin alet edevatını vb. biçimde, toprak mülkiyetinin bu niteliğini taşır. Burjuva toplumda durum tam tersinedir. Tarım gittikçe sanayiinin basit bir kolu durumuna girer ve tamamen sermayenin egemenliğı altındadır. Bu, toprak rantı için de böyledir. Toprak mülkiyetinin egemen olduğı bütün toplum biçimlerinde, doğa ile ilişkinin önem ve önceliğı vardır.” (Marx, 1993:245).

8. FEODALİTEDEN KAPİTALİZME GEÇİŞ SÜRECİNDE MÜLKİYETİN YENİ GÖRÜNÜMÜ

Feodal sistemden merkezi devlet ve ulus devlete geçilmesi yeniçağın önemli özelliklerinden olmakla birlikte, ekonomik alanda çok daha hızlı değişimler meydana geldi. Feodal dönemde tarıma ve zanaata dayalı sistemin yerini, artık ticaretin almaya başladığı dönem, dünyanın çehresini değiştirmeye başlamıştı. Artık yeni kıtaların keşfi ile ticaret hayatı oldukça canlanmıştı. Ekonomik hayattaki bu değişme ile "kişilerin ellerinde büyük sermayelerin birikimine" (Talas, 1999:61) neden olmuştu.

Haçlı seferleri ile Batı toplumu Doğu'nun gizemli ve zengin kaynakları ile tanışıyordu. Doğu ile ticaretin de başlamasıyla Doğu'nun kaynakları Batı'nın zenginleşmesini sağlamada önemli rol oynadı.

Çağdaş kapitalist sistem üzerine araştırmalarda bulunan Sombart (aktaran Talas,1999:57-58)'a göre, Ortaçağın maddi serveti beş temele dayanmıştır: 1- Müminlerin yardımları ve bağışlarıyla, Haçlı seferlerinde yapılan talanlarla zenginleşmiş olan Roma'daki Papalık hazineleri, 2- Yunanistan'dan Portekiz'e, Sicilya'dan İskoçya'ya yayılmış olan şövalye rejiminin toplamış olduğu servetler, 3- Fransa ve İngiltere'nin krallık hazineleri, 4- Feodal soyluluğun en yüksek dereceleri, 4- Önemli ticaret merkezlerinin kent fonları (Venedik, Milano, Napoli, Bolonya, Floransa, Paris, Londra, Barselona, Lizbon, Bruj, Nürenberg ve Köln).

Deniz ticaretinin gelişmesi ve Amerika'nın keşfiyle, Amerika'nın altın, gümüş gibi değerli madenleri de, Batı Avrupa'nın akınına uğradı. Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar, o zaman zengin olan Hindistan ile yapmak üzere, Doğu Hint ortaklıkları kurdular. Bu ortaklıklar, kendi hükümetlerinin desteğinden yararlanıyor ve sömürgeleştirilmiş ülkeler ile ticaret yapma tekelini ellerinde tutuyorlardı. (Leontiev, 1976:46). Bütün bu gelişmeler sonunda, özellikle İngiltere ve Fransa'da bir sermaye birikimi ortaya çıkmıştır. Bu ise, sonraki büyük gelişmelerin temelini oluşturur.

“İktisadi liberalizmin kuruluş döneminde, Fransız MK’unu hazırlayan Portalis ve arkadaşları, küçük mülk sahiplerinden oluşan bir toplum denemesinin de etkisinde kalarak, mülkiyetin güven altına alınmasını, kişisel hürriyetin gerçekleşme şartı saymışlardır. Mülkiyet, onlar için, feodalizme ve imtiyaza dayanan feodal düzeni yıkmaya elverişli bir silah olarak görülmüştür.” (Tahiroğlu, 1981:183).

Feodal toplumun dağılma döneminde, emek gücü artık meta haline dönüşmeye başlamıştı. Kapitalizmle bu dönüşüm daha da belirginleşir.

9. ÜRETİM, DAĞITIM VE MÜLKİYET

“Her üretim, belirli bir toplum biçiminin çerçevesi içinde ve onun aracılığıyla doğanın birey tarafından mülk edinilmesidir.” (Marx, 1993:224). Buna göre, mülkiyet, üretimin bir koşuludur.

Üretim sonunda elde edilen ürün, üretime katılanlar arasında dağıtılır. Dağıtımda, toprak rantı, ücret, faiz ve kar yer alırken; üretimde, toprak, emek, sermaye, üretim etkenleri olarak görülür. Böylece, faiz ve kar sermayenin artmasını ve daha da büyümesini sağlar. Dağıtımda, emeğin karşılığı ücrettir. Emeğin elinde sermayesi ya da üretimin ilk dönemlerini baz alırsak, toprak mülkiyeti yoktur. Marx dağıtım ve üretim arasındaki ilişkiye bakarak, dağıtımın bir başka bakımdan, üretimden önce geldiğini ve belirlediğini vurgular. (Marx, 1993:232-233).

10. KAPİTALİZMİN YERLEŞİKLİK KAZANMASI VE MÜLKİYET İLİŞKİLERİNİN DÜZENLENMESİ

İnsanlık tarihinde ilkel toplumlardan uygar topluma geçiş sürecinde; üretim ve sosyal koşulların gelişmesiyle mülkiyetin ortaya çıkması ve mülkiyet anlayışında değişmelere neden oldu. İkel toplumlarda, insanların toplayıcılıktan toprağa bağlı yaşam biçimine geçmesi ve böylece, üretim

şeklinin ortaya çıkması ve evreler geçirmesi de mülkiyet anlayışının gelişmesine neden olmuştur.

Üretim şeklinde ve araçlarında meydana gelen değişiklik sonucu, ilkel toplumdan köleci topluma daha sonra da feodal topluma geçilmiştir. Kapitalist topluma geçilmesi ise köklü değişikliklerle birlikte olmuştur.

Kapitalizmin ortaya çıkabilmesi için başlıca iki koşul gereklidir: birincisi, bireysel özgürlükten yararlanabilen, ama üretim araçlarıyla geçim araçlarından yoksun ve emek güçlerini satmak zorunda bırakılan insanların varlığı, ikincisi, önemli miktarda para ve üretim araçlarının bazı kimselerin elinde toplanmasıdır. (Nikitin, 1995:70, Çöloğlu, 1987:77, Talas, 1999:110).

Ortaçağ'da Haçlı Seferleri ve Coğrafi Keşiflerle Asya, Afrika ve Amerika'nın zenginlikleri Avrupa'nın hizmetine sunulmuştu. Sanayi devrimi ve kent yaşamı ile birlikte yeni bir sınıf ortaya çıkıyor: Burjuvazi. Burjuvazinin serveti toprağa değil meta üretimine ve ticarete bağlıydı. Bu dönemde tarım tek üretim alanı olmaktan çıkıyor.

Dokuma sanayinde, ilkel el tezgahları yerlerini daha gelişmiş tezgahlara bıraktı. Çeşitli bölgelerin ve ülkelerin değişik alanlarda uzmanlaşması daha çok gelişti. Tarım ve sanayideki ilerlemeler, üretimin bu dalları arasındaki

Patronun artı-değere el koyması, kapitalizmin temel yasasını ve bu düzendeki sömürünün özgül biçimini meydana getirir. (Zubritski, ve başk. 1979:232).

“Kapitalizm sadece pazar için bir üretim sistemi – Marx’ın deyimiyle, bir meta üretim sistemi – değil, işgücünün ‘bizzat meta durumuna geldiği’ ve her hangi bir mübadele nesnesi gibi pazarda, alınıp satıldığı bir sistemdir. Bunun tarihsel ön koşulu, üretim araçları mülkiyetinin, toplumun azınlıktaki bir kesimden oluşan bir sınıfın elinde toplanmasıdır.” (Dobb, 1992:8).

Kapitalist dokuma sanayi, zanaatçı üretimin gerektirdiğinden çok daha fazla yün ve el emeği gerektiriyordu, artık koyun yetiştirmek karlı bir iş olmuştu. Büyük sürülerin yetiştirilebileceği elverişli topraklar ise, küçük köylüler oturuyorlardı. Böylece, senyörler, köylüleri kovarak, onların topraklarına el koydular. (Zubritski, ve başk. 1979:236). Köylülerin zorla mülksüzleştirilmesinin yanında, yeni keşfedilen ve sömürgeleştirilen toprakların yağmalanması, sermayenin ilkel birikimine büyük katkı sağladı.

10.1. Sermaye Birikimi ve Ekonomik Seçkin Olma Hevesi

Ticaretin gelişmesiyle birlikte para, tefecilik, toprak mülkiyeti, ipotek ve belirli yerlerde toplanma yoluyla servet, bir sınıfın eline geçiyor. Bu gelişme, kitlelerin fakirleşmesi, fakirlerin çoğalması sonucunu veriyor. (Engels, 1992:79)

“Ne vakit bir iç savaş başlarsa zenginlerin bir tarafta, fakirlerin karşı tarafta yer almış oldukların görürüz. Bir Yunan tarihçisi, her iç savaşın serveti bir elden başka ele geçirmek için yapıldığını söylüyor.” (Challaye, 1969:25).

Sermayenin ilkel birikimi, en tipik biçimde İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Coğrafi keşifler sonunda Asya’nın, Afrika’nın ve Amerika’nın zenginlik kaynakları Avrupalılar tarafından sömürüldü. İlk sömürge kurucuları, İspanyol ve Portekiz senyör ve tacirler oldular. 15. yüzyıldan başlayarak Portekizler, baharat, altın fildişi vb. malları alarak, Hindistan’ı sömürgeleştirdiler.

1492'de İspanyol kralının hizmetinde olan Cenovalı denizci Kristof Kolomb'un Amerika'yı İspanyolların mülkü haline getirmesinden sonra, Amerika'nın her türlü kaynağı İspanya'nın hizmetini sunuldu. Böylece, Aztekler'in ve İnkalar'ın zenginlikleri İspanyolların eline geçti. Bu sömürgecilik dönemi ile birlikte binlerce insan, köleleştirildi. Bu köle emeği Batı Avrupa kapitalizmin doğuşunda önemli rol oynadı.

"Doğmakta olan burjuvazi, devlet topraklarının mülk edinilmesi, kilise mallarının yağmalanması gibi el koyma yöntemlerinden yararlanıyordu. Geçim araçlarından koparılmış bir yığın insan, serseri, dilenci ve haydut oluyordu. (...) Marx, büyük kapitalist işletmelerin kurulması için gerekli büyük parasal zenginliklerin yaratılmasında başlıca yolları şöyle gösteriyor: 1) sömürge sistemi: Amerika, Asya ve Afrika'nın geri kalmış halklarının yağmalanması ve köleleştirilmesi; 2) mali sistem: çiftlik kiralari, tekel ve halkın kesilen vergilerin öteki mülk edinme şekilleri; 3) himayecilik sistemi: devlet, kapitalist sanayin gelişmesini kolaylaştırıyordu; 4) zorla sömürü." (Nikitin, 1995:71).

Kapitalist, emek gücünü çalıştırır. Ne üretileceğine, hangi oranlarda ve hangi araçlarla üretileceğine kapitalist karar verir. İşçinin yalnızca emeği değil, yarattığı ürün de kapitalistte aittir.

Kapitalist üretim tarzı, emeğin nesnel koşullarının (hammadde, üretim aracı ve emekçiyi üretim sürecinde canlı tutacak ihtiyaç maddeleri) mülkiyet ile emeğin birbirinden ayrılmasına dayanır. (Marx, 1979:516).

10.2. Metalaşma ve Mülkiyet İlişkileri

Kapitalist düzende her şey alınır ve satılır, yani metalaştırılır. Meta, pazarda değişim için yani satılmak için ayrılan maldır. Emek gücü dahil her şeyin meta kabul edildiği Kapitalizmde, üretim de, insanlar arasındaki ilişkiler yani üretim ilişkileri meta ilişkiler olarak ifade edilir.

Meta üretiminin ortaya çıkışı ve varoluşu için başlıca koşul, toplumsal işbölümüdür. (Nikitin, 1995:44). Bazı bireyler tarım ürünleri bazıları dokuma

bazıları ise, ev eşyası vb. üretirlerdi. Ürettikleri bu ürünler kendi ihtiyaçlarından daha fazlası olduğundan ve kendi üretmedikleri ürünlere ihtiyaçları olduğundan bu ürünleri üreticilerinden almışlardır. Bu durum ise karşılıklı değiş tokuşu meydana getirmiştir. Üretilen ürünler artık başkaları için yani pazar için üretilmiş oldu.

“Toplumsal işbölümü ve toplumsal üretim araçlarına sahip olanların başka başka kimseler oluşu meta üretiminin temellerini oluşturur. (...) Kapitalist meta üretimi, basit meta üretimi temeli üzerinde, belirli toplumsal koşullar içinde kendini gösterir.” (Nikitin, 1995:45).

Nikitin (1995:45-46), meta üretimini ikiye ayırır: Basit meta üretimi ve kapitalist meta üretimi. Basit meta üreticileri küçük köylüler ve zanaatçılardan oluşur. Bunlar, üretimde kişisel emeklerini kullanırlar. Üretim araçlarının sahibi bu üreticiler, pazar için üretim yaparlar. Kapitalist meta üretimi ise basit meta üretiminden farklılaşmıştır. Bu üretici de üretim araçlarının özel mülkiyetine sahiptir. Fakat, burada, üretim aracının sahibi kişisel emeğini kullanmaz. Onun yerine başka kişilerin emeğinden faydalanır.

Metaların dolaşımında, kapitalistler paradan, aracı olmak bakımından değil, kazanç ve zenginleşme aracı olarak yararlanmışlardır. Kapitalizmde, paranın bu hareketi sınırsız hale gelir ve para kendi hareket süreci içinde gelir ve para kendi hareket süreci içinde, kendini arttırma yetisi kazanır. Dolaşımında büyüyen para, sermaye adını alır.

10.3. Rekabet ve Mülkiyet Biçimleri

Kapitalizmin temel kurumlarından biri olan rekabet, belirli bir mal veya hizmet piyasasında mevcut olan kardan en büyük payı alabilmek için ekonomik faaliyet birimleri arasındaki bir mücadeledir. (Çöloğlu, 1987:88). Diğer yandan, Nikitin (1995:171) 'e göre, “rekabet, her kapitalisti, ancak büyük kapitalistlerin kabul ettiği ölçüde meta fiyatlarını düşürmeye zorlar. Küçük işletmeler rekabete dayanamazlar. Ya yıkılıp giderler ya da büyük kapitalistlerin ellerine geçerler.” Böylece, rekabet kurumu piyasada

tekelleşme eğilimi yaratabilir. Yani, bu süreçte, önemli bir sermayeye sahip olan en büyük işletmeler, rekabet savaşından galip çıkarlar.

Tekel, metaların üretimini ya da pazarını çoğu kez birini ya da ötekini ellerinde toplayan kapitalistlerin anlaşma ya da gruplaşmalarıdır. Burada tek amaç vardır: en fazla karı elde etmek. Başlıca tekel türleri; kartel, sendika, tröst ve konsorsiyumdur. Kartel, üyelerinin, sürüm alanlarının paylaşılması, satış fiyatları üzerinde anlaştığı kapitalist gruplaşmasıdır. Kartel üyeleri, ürünün miktarını belirleyebilirler. Fakat, ürün yapım ve satışlarında tamamen bağımsızlardır. Sendika, tekelci gruplaşmanın daha yüksek bir aşamasıdır. Burada, işletmeler tamamen bağımsız üretim yaparlar, fakat ticari özerkliklerini kaybederler. Tröst, bütün işletmelerin mülkiyetinin ortak hale getirildiği ve hisse senedi sahiplerine dönüşen eski maliklerin kendi hisse senetleri oranında kar aldıkları bir tekel şeklidir. Konsorsiyum ise, en büyük tröstleri ya da farklı sanayi dallarındaki işletmeleri büyük bir kapitalist grubu karşısında, ortak mali bir bağımsızlık temeli üzerinde bir araya getirir. (Nikitin,1995:172-173).

11. SANAYİ DEVRİMİ, SERİLEŞEN ÜRETİM VE BÜYÜYEN BİRİKİM

Ticari hayatta başlayan canlanma ile meydana gelen sermaye birikimi ve üretim yöntemleri ve makinelerdeki gelişmelerle, sanayi kapitalizmi doğmuştur. Yaşanan bu gelişme üretimde ve buna bağlı olarak işgücünde köklü değişikliklerin olmasına yol açmıştır.

Kıta Avrupa'sı üzerindeki burjuva devrimleri, feodalitenin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandı. Kapitalist üretim şartları oluştu ve teknik alanda ilerlemeler sağlandı. Sanayinin giderek yayılmasıyla kol emeğinin yerini makineler almaya başladı. Sanayi devrimi 18. yılın ortalarında İngiltere'de başlamıştır. 19. yüzyılda ise diğer kapitalist ülkelere yayılmıştır. (Zubritski, ve başk. 1995:47-48).

18. yüzyılda buharlı makinenin üretimde kullanılmasıyla sanayinin ilerlemesine, fabrikaların çoğalmasına ve sanayi kentlerinin kurulmasına neden oldu. Yeni makinelerin icadı her alanda üretim artışı sağladı. Bu arada, yeni makinelere rağmen fabrikalarda yeni işgücüne ihtiyaç duyulmuş ve bu işgücü ise, tarım sektöründen ikame edilmişti. Böylece, sanayi devrimi, kapitalist üretim ilişkilerine uygun düşen teknik bir temel yarattı. Kapitalist ülkeler, sanayileşmede yine sömürgelerini kullanmışlardı.

“Kapitalist üretimi bütünleyen kısmı, kapitalist sanayileşme, kendi temel yasasıyla yönetilir: artı-değer elde etme. Bu yüzden, kapitalist ülkelerde, makineleşme, sermayenin daha hızlı devriyle daha çabuk kar sağlanan hafif sanayide başladı. Ancak, sermayeler biriktikçe, ağır sanayiye aktarılıyordu.” (Zubritski, ve başk. 1995:53).

Diğer yandan, tarım alanında da hızlı bir sanayileşme yaşanmaya başlandı. Artık, kapitalist çiftlikler kurulması ile kapitalist üretime katkıda bulunmuşlardır. Öyle ki yaşanan gelişmelerle (Örneğin, Fransız devrimi gibi.), feodal dönemdeki büyük toprak mülkiyeti de yıkılmıştı.

12. KAPİTALİSTLEŞME SÜRECİNDE TEKELLEŞMEYE DOĞRU İLK ADIMLAR

Marksist yazarlar kapitalizmin sanayi devriminden sonra aldığı biçimi tekелci kapitalizm ya da emperyalizm olarak adlandırırlar. 19. yüzyılın son 20-30 yılında, ortaya çıkan tekелci kapitalizm, kapitalizmin en yüksek ve en son evresi olarak ifade edilir. (Zubritski, ve başk. 1995:123, Baran ve Sweezy, 1970:266).

“Bugün kapitalist dünyadaki tipik iktisadi birim, belli olmayan, bilenmeyen bir pazara az miktarda homojen çıktı üreten küçük şirket değil, bir sanayinin, hatta çeşitli sanayilerin çıktılarının oldukça büyük bir kısmını üreten, fiyatlarını, üretin hacmini, yatırımlarının türlerini ve miktarını denetleyebilen büyük çapta bir girişimdir...tekellerde olduğu düşünülen özellikler vardır.” (Baran ve Sweezy, 1970:7).

Tekelci kapitalizmin gelişmesinde teknolojinin önemli bir rolü vardır. Gelişmiş ve yüksek teknolojiye sahip olan işletmeler, bu güç ile üretimlerinin hem hızını hem de miktarını arttırmaktadırlar.

Artık, büyük işletmelerin egemen olduğu kapitalist sistem tekelci kapitalizme dönüşmüştür. Tekelci kapitalizm sistem içinde gittikçe yükselen karların meşruluğu tartışma konusu olmuştur. Çünkü karlar tekeli nedeniyle hem yüksektir hem de rekabetin serbest olarak işlediği dönemdeki gibi bir risk karşılığı değildir. (Talas, 1999:126).

12.1. Kapitalizmde Şirketleşme

Modern kapitalizmde işletmelerde, mülkiyet ile kontrolün birbirinden ayrılması söz konusudur. Günümüzde, büyük işletmelerde yönetim, şirketin sahibi olamayan kişilerin elindedir. Diğer yandan, C. Wright Mills (aktaran, Bottomore, 1977:153), Amerikan sanayinde mülkiyet ve kontrolün içice olduğunu belirtir. P.Sargant Florence ise bu konuda şunları belirtir: (aktaran, Bottomore, 1977:153)

“İngiltere ve Amerika’daki şirketlerde on bin ile yirmi bin hissedardan, ortalama olarak yirmi kadarının, oy verme hakkı olan hisse senetlerinin üçte birine yakın bir bölümünü elinde tuttuklarını ve bu hisse oranının şirkete hakim olmaya yettiğini ortaya koymuştur.”

XX. yüzyılda kapitalist devrimden söz edilmiş ve üretim mallarının mülkiyetinin hisse senetleri yolu ile küçük birikim sahibi kişilerin, büyük korporasyonların yönetiminin yönetici sınıfı denilen yeni bir sınıf eline geçtiği ileri sürülerek, kapitalist sistemin yeni bir çağının başladığı ve eskisinden değişik ilke ve kurumları benimsediği belirtilmiştir. (Talas, 1999:121-122).

Kapitalist şirketler artık iyice büyüdüğü ve sermaye hisse senetleri satışı yoluyla dağıldığı için mülkiyetin doğası değişmiştir. Bu yüzden, işletmelerde asıl güç sahiplerinin mülk sahipleri değil yeni tür bir sınıf olan menajerler olduğu iddia edilir. Berle ve Means (aktaran, Tılınç, 1998:41) bu gelişmeler

sonucu ortaya çıkan profesyonel yöneticileri yeni prensler olarak tanımlarlar, ve iktidarı mülk sahiplerinin sağladığı araçlarla yeni prenslerin kullandıklarını ileri sürerler.

12.2. Kapitalizmde Özel Mülkiyet İlişkileri

Özel mülkiyet kapitalizmin en belirleyici kurumudur. Özellikle fertler, üretim araçlarına ve mallarına sahip olur ve bunları diledikleri gibi kullanabilirler. Mülkiyet hakkı, kendisi için kullanmak üzere ve öldükten sonra da veraset yolu ile bunların kullanılma şekillerini belirlemek hakkıdır. Liberal sistemin özel mülkiyet kurumu sayesinde ki, karar verme yetkileri, üretim araçlarına sahip olan kişi ve kurumların ellerinde toplanmaktadır. (Çöloğlu, 1987:82-83).

“Belli bir dizi mülkiyet ilişkisi toplumun sınıf yapısını tamamlamaya ve onun sınırını çizmeye yarar. Herhangi bir tür mülkiyet ilişkileri dizisinde bir sınıf ya da sınıflar (üretim araçları sahipleri) maddi üstünlükler elde ederler, diğerleri (sahip olanlar ve üretim aracı, sahibi olmayanlar) bundan maddi zarar görürler.”(Sweezy, Baran, 1977:17).

Bottomore (1977:149), güç ve iktidar sağlayacağı için mülkiyetin ve sınırsız kişisel servet edinmenin, kapitalizmin ürünü olarak ortaya çıktığını ve 19. yüzyılda Avrupa ve Kuzey Amerika’da doruğa ulaştığını belirtir.

Kapitalist sistem içinde, ekonomik alanda şekillenen mülkiyet şekli hukuki alanda da kurallarla desteklenmiştir. Hukuksal rejim, herkese her alanda istediği kadar mal edinme olanağı sağlamış ve özel mülkiyete hem sınırsızlık hem de bir tür kutsallık getirmiştir. Bu ekonomik oluşumun adı da liberalizm ya da kapitalizmdir. K. Katzarow’a göre (aktaran Talas, 1999:147),

“Mülkiyet hakkının mutlak oluşu onun doğal (devletin vermediği, fakat tanımakla ödevli olduğu) bir hak olmasını da gerektirmiştir. Mülkiyet, sahip olunan şeyleri, mutlak ve ebedi olarak kullanmak sayılmıştır. Roma hukuku bu hak kapsamına sadece eşyaları değil, insanları da sokmuştur. Türlü eleştirilere karşın, insanlık çok uzun bir süre, böyle

bir mülkiyet fikrine dayanmıştır ve mülkiyet türdeş bir kavram olarak kalmıştır."

Roma hukukunda yer alan bu mülkiyet anlayışı kapitalist sistemin ilk zamanlarında aynen benimsenmiştir. Zaman içinde devletin ekonomiye müdahalesinin başlaması ve Sosyalist sistemin de hayata geçmesiyle bu anlayışta değişiklikler yaşanmıştır.

Kapitalist sistem içinde mülkiyet hakkı yalnızca, maddi mallar, üretim araçlarına ilişkin değildir. Bir patent hakkı, telif hakkı da ekonomik bir mala ilişkin olan mülkiyet hakkını ifade eder.

12.3. Veraset ve Mülkiyet

Kapitalist sistem içinde yer alan veraset kurumu ile mirasçı veraset yolu ile, kedisinin herhangi bir emeğinin karşılığı olmayan kazanmadığı, hak etmediği bir gelir ya da servet elde etmektedir. Böyle bir servet ya da gelire ulaşmasının nedeni, a) bir malın sahibine mülkiyet hakkı dolayısıyla, kendi ölümünden sonra malının geçebileceği kimsenin bir ölçüde belirlemek hakkının tanınmış olması, b) örf ve geleneklerin, yasaların ölen sahip ile, belli bir hısımlık derecesi bulunan kimsenin mirası olma hakkını bir ölçüde güvence altına almasıdır. (Talas, 1999:152).

Günümüzde, sanayileşmiş ülkelerde, ABD'de, Almanya'da, Japonya'da, Fransa'da ve İngiltere'deki büyük kumpanyalar ve korporasyonlarda, hisse senetleri binlerce kişinin elinde dağılmış olup, sermaye anonim hale gelmiştir. Bazen küçük ve orta birikimlerden oluşan büyük sermaye, küçük bir yönetici grubu tarafından yönetilmektedir. Burada, mülkiyet ile denetim birbirinden ayrılmıştır. (Talas, 1999:156).

Yönetici grup, şirketi ayakta tutmak ve karı arttırmak için çalışır. Fakat, burada yönetici grup kendi aylıkları için de çalışırken, öncelikli olarak şirketin genel politikası çerçevesinde hareket ederler. Şirketin çıkarları hem kendi çıkarları olduğu gibi patron ya da patronların çıkarıdır.

Değerlendirme

Henüz üretimin ve üretim araçlarının olmadığı ilkel dönemlerde, ortak mülkiyet anlayışının olduğu görülmektedir. Göçebelikten yerleşik hayata geçilmesi ve tarım üretimi ile bu üretime uygun araçların yapılması önce aile sonra ise, özel mülkiyete geçildiğinin ilk belirtileridir. Zamanla üretimdeki artış ihtiyaçtan fazla ürün elde edilmesine yol açar. Gerek topluluk arası alış-verişin, ticaretin gelişmesiyle birlikte üretime katılmayan ama artı ürüne el koyan bir kesim ortaya çıkarmıştır.

İlkel toplumdan köleci topluma geçilirken insan yani köle de mülkiyete tabi hale gelerek, köle emeğine sahip olanlar ile olmayanlar arasında bir eşitsizliğe neden olmuştur. Gerek köle emeği gerek savaşlar gerekse artı ürüne el koyarak zenginleşen kişiler diğerleri arasında toprak ve üretim aracı mülkiyeti yönünden de bir dengesizlik ortaya çıkmıştır.

Feodal dönemde ise, en belirgin olan toprak mülkiyetinin sağladığı zenginlikti. Geniş topraklara sahip olan Kralların bu topraklarını kontrol eden derebeyler de aynı oranda zenginleşiyorlardı. Üretim araçlarının da ve teknolojiye gelişmeyle birlikte, Kapitalizmin iyiden iyiye yerleştiği dönemlerde ise, artık özel mülkiyet yasalar çerçevesinde de onaylanan bir hak haline gelmiştir.

Buraya kadar, mülkiyet-üretim ilişkileri, mülkiyet-zenginlik ve mülkiyet-rekabet ve şirket üzerinde ayrıntılarıyla durduk. Bunun devamında ise, basın ortaya çıktığı şartlar ve basın mülkiyeti anlayışının şimdiye kadar ortaya koyduğumuz mülkiyet anlayışının neresinde yer aldığı üzerinde durularak, konu basın üzerinde yoğunlaşarak devam edecektir.

II. BASINDA MÜLKİYET İLİŞKİLERİNE TARİHSEL BİR BAKIŞ

Bir önceki bölümde de görüldüğü gibi özel mülkiyet Kapitalizmin temelini oluşturur. Özel girişimin esas alındığı bu sistemde basının hangi şartlarda ortaya çıktığı da önem kazanmaktadır. Basın mülkiyetinin nasıl olduğu, diğer şirketlerle aynı yapıda olup olmadığı bu noktada bu çalışmamız açısından üzerinde durulması gereken konulardan biridir. İşte bu nedenle, şimdi kapitalizmi içinde gazetelerin gelişim süreci ile birlikte, ekonomik ve siyasal sistemlere göre basın mülkiyetinin nasıl şekillendiği üzerinde duracağız.

1. KAPİTALİZM VE GAZETELERİN GELİŞİM SÜRECİ

Üretim araçlarının ortaya çıkması ve gelişmesi ekonomik sistemin de değişmesine etki etti. Üretim araçları ve üretim şeklinin değişmesiyle ilintili olarak, siyasal, toplumsal ve kültürel hayatta farklılaşmıştır. İlkel dönemden uygar topluma geçiş ve feodal üretim tarzı ile kapitalist üretim tarzı, bu evrimin göstergesidir. Üretim araçları içinde yer alan iletişim ve enformasyon araçlarındaki gelişme hem medyayı hem de içinde geliştiği sistemi etkilemiştir.

Siyasal iktidarlar tarafından Kapitalizmdeki ekonomik ve siyasal uygulamalar değiştikçe, medyanın yapısı da değişime uğramış ve ilişkiler farklılaşmıştır. Medyanın mülkiyet ve sahiplik yapısındaki değişimleri ortaya koyarken, ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarla olan ilişkisinin göz ardı edilmemesi gerekir. Öyle ki, medyanın ilk temsilcisi olan gazetelerin ilk şekilleri ekonomik sistemin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

“Haber kağıtları ile mektupları, gazetenin öncüleri olarak. Avrupa’da 14. yüzyıldan itibaren çeşitli işlevler görmüşlerdir. Haber kağıtları, aristokrasi hakkında bilgi taşıma işlevi görürken, haber mektupları, burjuvazinin

ticari sorunlarını çözmesinde yardımcı olmuştur.” (Tokgöz, 1994:26)

Diğer yandan, Jean-Noel Jeanneney (1998:24) de, XV. yüzyıldan itibaren ve XVI. yüzyıl boyunca, bugünkü gazetelerin ataları olan ‘el yazması haberlerin’ gelişmesinin de tanıklık ettiği ve giderek yoğunlaşan bir bilgi dolaşımının gerçekleştiğini belirtir.

İlk gazetenin 17. yüzyılın başında, Avrupa’da, sermaye birikiminin ve ticaretin ağırlık kazanmaya başladığı yer ve zamanda ticari bülten şeklinde yayınlanması, gazeteciliğin kapitalizm ile doğduğunu gösterir. Diğer yandan, Erdoğan, (2000:46) gazeteciliğin gelişmesinin 17. yüzyılda başlatılmasına rağmen, oluşumun Çin’de Tung hanedanına ve belki de ondan çok daha öncesine gittiğini de belirtir. Tung hanedanı (İS. 618-907) devlet memurları arasında dağıtılan ve gazete sayılabilecek olan belgeleri yayınlattı. (Ana Britanicca, C: 3, 1987:376).

Avrupa’da ticaretin, bankacılığın gelişmesi ile bu iş alanlarıyla ilgili haberlere/bilgilere ihtiyaç duyuldu. 17. yüzyılda, haber bültenleri bu ihtiyacı giderdi. Bu haber bültenlerinin önce ticari kapitalizmin, sonra da sanayi kapitalizminin gelişip ilerlemesindeki yeri ve önemi yadsınamaz. Yani, bilgi ve haber akışının sağlanması, sistemin gelişmesinde önemli rol oynamış ve oynamaktadır.

Matbaanın 1450 yılında bulunmasının yanı sıra, kağıt ve mürekkebin imalatının gelişmesi, haber üretimini kolaylaştırmıştır. Teknik alandaki gelişmeler ise, bu süreci hızlandıran diğer önemli bir faktör olmuştur. Ekonomik ve siyasal alandaki gelişmeler, toplum içinde basına her geçen gün olan gereksinin artmasına neden olmuştur. Bilgi ve haber ihtiyacı gazetelerin daha hızlı yaygınlaşmasını sağlamıştır.

1.1. Sanayi Devriminin İletişim Teknolojilerine Etkileri

18. yüzyılda yaşanan ve ayrıntılı olarak daha önce üzerinde durduğumuz sanayi devrimi ile teknolojik gelişme, iletişim alanında köklü değişikliklere yol açmıştır. Ulaşım ağının genişlemesi, baskı ve dizgi alanlarındaki ilerlemeler bu dönemde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Artık, haber toplama ve bu haberleri halka ulaştırma eskisine göre daha hızlı ve sistematik olmakta ve gazeteciliğin önemi ve gereksinimi daha da hissedilmektedir.

20. yüzyılda ise, artık teknoloji ne sınır tanıyormuş ne de basın sadece gazetelerden ibaret kalmıştır. Elektronik alanındaki gelişmeler yeni iletişim araçlarının icatları ve gazete üretimindeki artışlar ile iletişim alanındaki bilimsel araştırmalar, kitle iletişiminin önemini daha da arttırmıştır.

1.2. Basının Gelişmesinde Ekonomik Ortam

19. yüzyılda ise, basın için yeni bir dönem başlamaktadır. Artık, basın sermayenin dikkatini çekmiştir. Tabi burada, basının siyasal alandaki gücü kullanılmak istenmiş ve bu doğrultuda, kazanç artırma aracı olarak görülmüştür.

Kapitalizmde pazarda alınıp satılan her şeyin meta olarak değerlendirilmesi, gazetenin de ekonomi içindeki yerini ve işlevini adlandırmada kullanılmıştır. Kapitalist sistem içinde şekillenen medyanın ürünleri de sistemin diğer ürünleri gibi satılmak için üretildiği için bir meta olarak görülmektedir. Kaya'nın (1985:19) haber ve bilgilerin pazarlanan ve alıcı bulan bir meta haline geldiği gün doğduğunu söylediği modern medyanın, kapitalist sistemle birlikte değişikliklere ve yapılanmalara maruz kaldığı bir gerçektir.

Kapitalist sistemin bugün geldiği, tekelleri kapitalizm aşamasında ise, medyanın bu yapıdan etkilenmemesi mümkün olmamıştır. Medyanın kendi

özelliğini de dikkati aldığımızda, ancak mülkiyet ve sahiplik yapısındaki değişmelerin nedenlerini daha iyi ortaya koyabiliriz.

2. TÜRKİYE'DE BASININ ORTAYA ÇIKMASI VE MÜLKİYET İLİŞKİLERİ

Avrupa'da, gerçek anlamda ilk gazete, ticari kapitalizmin bir ürünü olarak 1609 yılında ortaya çıkmasına karşın, Türkiye'de ilk gazete Fransızca olarak 1795 yılında çıktı. İlk Türkçe gazete ise ancak, 1831 yılında yayın hayatına geçti. Bu ilk gazetelerin önemli özelliklerinden biri, Osmanlının liberal ekonomiye geçişinde, hızlanan dönemin bir parçası olmasıdır. Öyle ki, 1840 yılında ilk özel gazete Ceride-i Havadis, dış patentli ürün reklamlarıyla (Çakır, 1999:8) yayın hayatına başlamıştır.

Osmanlıda Ceride-i Havadis, kuruluşunda hükümetten yardım alan ve ilk yarı özel gazete olarak, 1840 yılında yayınlanmaya başladı. Gazetenin sahibi, İngiliz William Churchill'dir. Ayrıca, Churchill'e gazeteyi rahat çıkarabilmesi için her ay 7.000 kuruş maaş verilir. (Çakır, 1998:15).

Yani, devletin, basına desteğinin önemli bir örneği olarak görürüz Ceride-i Havadis'i. Bu desteğin nedeni ise, oldukça açıktır. Batı ülkelerinde basının nasıl hızla geliştiğine tanık olan Osmanlı Sarayı, bu gidişatın Osmanlıda da aynen yaşanacağını tahmin ederek, bu gelişmeyi hiç değilse devlet lehine çevirme çabası içine girdi.

3. KİTLE İLETİŞİM SİSTEMLERİ

Kitle iletişim araçlarının mülkiyetinin nasıl olacağı, içinde bulunulan siyasal sisteme göre şekillenir. Önceden belirlenen ve sistemin içinde yer

alanı özgürlükleri ve sınırlamalarla da yakın ilişkisi bulunan kitle iletişimi mülkiyeti ile siyasal sistem arasındaki ilişki yasalar yoluyla düzenlenir.⁽¹⁾

Kitle iletişim araçları, ülkelerin düşünsel ve ekonomik rejimlerine göre şekillenmektedir. Kimi sistemlerde, özel sektörün mülkiyetine açık olan kitle iletişim araçları, bazı sistemlerde ise, bunun tam tersi olan siyasal veya kamu mülkiyetine tabidir.

İletişim sistemleriyle ilgili yapılan sınıflandırmalardan en çok bilineni Siebert ve arkadaşlarının ortaya koydukları gruplandırmadır.

Siebert ve arkadaşlarının “Four Theories of the Press” başlıklı çalışmalarında, iletişim sistemlerini Otoriter, Özgürlükçü, Sovyet Komünist ve Toplumsal Sorumluluk kuramları olarak dört ana yaklaşımda gruplandırmışlardır. Kaya, Siebert ve arkadaşlarının bu sınıflandırmasını, konunun siyasal sistem, demokrasi anlayışı ve özgürlüklere bakışlarındaki farklılıkları göz önüne alarak, iletişim sistemlerini; Otoriter, Liberal, Sosyalist ve Gelişmeci olarak ele almıştır. (Kaya, 1985:38-39). Ayrıca, Mcquail’de yayın kurumu ile siyasal sistem arasındaki ilişkiden hareketle altı farklı kitle iletişim sisteminden söz etmiştir. (Vural, 1986:8). Siebert ve Mcquail’in (aktaran, Vural, 1986:17-18) kitle iletişim sistemlerindeki ayrımlarında yer alan sahiplik yapısı ise Tablo: 1’de gösterilmiştir:

⁽¹⁾ Tabi 1990’lı yıllarda Türkiye’de olduğu gibi, iletişim araçları ilişkilerini düzenleyen yasalara rağmen de uygulamalar farklı olagelmıştır. Örneğin, özel televizyonların yayın hayatına geçmeleri yasaların izin vermemesine rağmen gerçekleşmiştir.

Tablo: 1. Kitle iletişim sistemlerindeki sahiplik yapısı

	Yetkeci	Özgürlükçü ya da Özgür Basın Kuramı	Sosyal Sorumluluk	Sovyet- Totaliter	Gelişme Aracı	Demokratik Katılım
Sahiplik	Özel ve Kamu	Genel olarak özel	Hükümet gücünün yetmediği yerde özel	Kamu	Özel-Kamu	Kamu

3.1. Liberal Yaklaşım

Kapitalist sistemde klasik demokrasi olarak bilinen liberal düşünsel anlayış hakimdir. İşte, Liberal Yaklaşım bu düşünce temelinde hayat bulmuş ve bu düşünce üzerine oluşturulmuştur. Liberal düşüncenin felsefe alanında en tanınmış mimarları, Hobbes, Locke ve Rousseau, ekonomi alanında ise, klasik iktisat okulunun kurucusu olan Adam Smith'dir. Adam Smith, ekonomik sistemler içinde Liberalizmin temel kurumlarından olan "Laisser-faire" anlayışının babasıdır.

Liberal sistem ve klasik demokrasi ile yönetilen ülkelerde, bu düşüncenin öğretileri geçerlidir. "Bu düşünce sistemi siyasal yapılanmayı belirlerken bununla bağlantılı olarak iletişim olgusunun düzenlemesinin felsefi ve kuramsal temellerini sağlamaktadır." (Kaya, 1985:42).

Kapitalizmin diğer sektörlerde olduğu gibi iletişim alanında da özel girişimcilik, serbest rekabet koşullarının geçerli olduğu, Laisser-faire görüşünün bir ürünüdür. Tabi bu noktada serbest rekabeti engelleyecek olan tekelleşme de engellenmesi gereken önemli bir sorun olarak, liberal anlayış içinde varolmaktadır. Kitle iletişim araçlarının işletilmesi de diğer ticari sektörleri düzenleyen kurallara tabidir. Yani kar amaçlı kurulur ve işletilir.

Liberal hukukta özel mülkiyetin dokunulmazlığı Liberal Yaklaşımında da yer almakta ve devletin her türlü müdahalesi ve kısıtlaması kabul

görmemektedir. İletişim, gerçek bir pazarda alınıp satılan meta olarak görülmektedir. (Kaya, 1985:48). Ayrıca, basın özgürlüğü mülkiyet hakkı ile özdeş tutulmaktadır.

Her ne kadar, Liberal Yaklaşım, basın özgürlüğü temeline dayanmaktaysa da, liberal sistem içinde ortaya çıkan tekelleşmenin basın özgürlüğü ve çokseslilik için bir tehlike olduğu hakkında bir görüş birliği bulunmaktadır. Tekelleşmenin olduğu bir piyasada da devlet müdahalesi ve düzenlemesinin olması kaçınılmazdır. Diğer yandan ise, devletin kontrolünün veya müdahalesinin olmadığı varsayılsa bile, kitle iletişim araçlarının kamuoyu üzerindeki etkisini göz önüne alarak, özel sektörün basın üzerinde başka türlü müdahalesinin olacağı da bir gerçektir.

Ayrıca, Liberal Yaklaşım içinde farklı yorumlar da bulunmaktadır. Serbest piyasa koşullarına tabi olan medyanın, piyasadan kaynaklanan baskıları karşılamak için devletin mali ve ekonomik müdahalede bulunması olağan sayılmaktadır. Bu bağlamda, çoğulculuğu sağlamak için devlet, medyaya özel hizmet ve indirimler uygulayabilir görüşü de kabul görmektedir. (Kaya, 1985:54). Yasal düzenlemeleri de kapsayan bu müdahaleler arasında anti-tekel yasaları da bulunmaktadır.

Halimi'ye (aktaran, Duran, 1999:15) göre, liberal yaklaşım uyarınca, medya, mevcut siyasal-iktisadi iktidara karşı kamuoyunun safında bir karşı-iktidar olmalıdır.

3.2. Otoriter Yaklaşım

Basın alanındaki düzenleme açısından en eski ve en çok uygulanmış bir yaklaşım ya da kuramdır. Basının özel girişimin mülkiyetindedir. Fakat siyasal erke ve yönetenlere bağımlı kılındığı monarşik sistemlerde bu yaklaşım geçerli olmuştur. Basın üzerinde yönetimin, sıkı yasal düzenlemeleri, üretimin devletçe kontrolü, meslekle ilgili zorunlu kuralların getirilmesi, vergi ve benzeri ekonomik yaptırımların uygulanması, yazı işleri

kadrosunun doğrudan hükümet tarafından atanması gibi çeşitli kontrol araçları bulundurmaktadır. (Kaya, 1985:39).

Otoriter yaklaşımın bazı uygulamaları halen geçerli olduğu ülkeler bulunmakta olduğundan, bu yaklaşımın tamamen geçerliliğini yitirdiğini söyleyemeyiz.

3.3. Sosyalist Yaklaşım

Sovyetler Birliğinde, 1917 Ekim devrimi ile uygulamaya konulan Sosyalist rejim sonunda, kitle iletişim araçlarının örgütlenmesi doğrultusunda geliştirilen bu yaklaşıma göre, Marks'ın Alman İdeolojisinde, "Egemen sınıfın düşünceleri, her dönemde, egemen düşünce olmuştur. Başka bir deyişle, toplumda maddi güce sahip olan sınıf, aynı zamanda egemen manevi güce de sahiptir. Maddi üretim araçlarını elinde tutan sınıf, aynı anda, entelektüel üretim araçlarına da sahip olur." (1987:70) görüşüne uygun olarak, devlet iktidarı belirleyen üretim araçlarını kontrolünde bulundurur. Bu bağlamda, kitle iletişim araçları kamusal mülkiyet altındadır.

3.4. Gelişmeci Yaklaşım

Sömürgeciliğin 19. yüzyılın ikinci yarısında çözülmeye⁽²⁾ başlaması ile birlikte bağımsızlığına kavuşan ülkelerde, ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu doğrultuda, 'kalkınma' modeliyle birlikte kitle iletişim araçları da önemli bir konuma gelmiştir. Bu süreçte, kitle iletişim araçlarına çok görev düşmüştür.

Gelişmekte olan bu ülkeler, hemen hemen birbirlerinden farklı ya da birbirin benzeyen uygulamalar içine girseler de ortak olan yanları, kitle iletişimin araçlarının bu süreçte etkili olacağının farkında olmalarıdır.

⁽²⁾ Toprak sömürgeciliği çözüldü ama, yeni-sömürgecilik dönemi başladı.

Sonuçta, kitle iletişim araçlarının bu özellikleri de gözönüne alınarak, bunların örgütlenme yapılarıyla ilgili değişik yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Bu nedenle, söz konusu bu ülkelerde bir tek yaklaşımın varolduğunu söylemek mümkün değildir.

Değerlendirme

Bir üretim aracı olan basının da kapitalizmin ihtiyacı yani sistemi ayakta tutmak için ortaya çıktığını gördük. Ticari kapitalizm döneminde ticaretin sağlıklı bir şekilde yürüebilmesi bu yolla bazı grupların zenginliklerini artırması için gereken haber ve bilgi akışını da gazeteler sağlamıştır.

Ayrıca, yukarıda da görüldüğü gibi basının mülkiyet yapısı ekonomik ve siyasal sisteme göre de farklılık göstermektedir. Buradan, Kapitalist ekonominin geçerli olduğu liberal sistemlerde basın özel mülkiyete tabidir. Yani, özel sektör bu alana istediği gibi yatırım yapabilir.

Kapitalizmin özelliklerinden bahsederken serbest rekabet üzerinde durduk ve rekabetin piyasada tekelleşmeye yol açtığı yönündeki Kapitalizme yöneltilen eleştiriler üzerinde durduk. Bu eleştirilerin günümüz basınını geldiği noktayı değerlendirdiğimiz sonraki bölümde, ne kadar haklı olduklarını da göreceğiz.

Buraya kadar anlattığımız bölümlerden yola çıkarak, basınını diğer sektörler gibi kar elde etme için kurulan bir kurum olduğunu söyleyebiliriz. Fakat diğer yandan basınını kamu görevi gördüğü de göz ardı edilmeden, sonraki aşamada, ortaya çıkan çelişmeleri tartışacağız.

III. BASIN EKONOMİSİ VE SEKTÖREL YAPI

1. BASIN EKONOMİSİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

1980'lere kadar, basına yönelik araştırmalar da, sosyolojik, siyasal, hukuki ve tarihi alanlara ağırlık verilmekteydi. Oysa, 1990'lara doğru basın ekonomisi alanında da çalışmalar yapılması gündeme geldi. 1980'lere kadar basın alanında ekonomik araştırmaların göz ardı edilmesinin ise, iki sebebi üzerinde durulmaktadır. Birincisi, halka sunulan bilgi, maddi olmayan veriler bütünüdür. Önemli olan, mesajların yaratılması ve yayılması için gereken para değildir. İkincisi, basının bilgi üretmesine karşın bunu kamu hizmeti olarak yapmasından dolayı, ekonomik faaliyet olarak ele alınmamasıydı. (Desmoulins, 1993:19).

Kitle iletişim teknolojilerinde meydana gelen ilerleme ile ürünlerin pazarlamasında, tanıtımın ve reklamın önem kazanmasıyla, basının kitlelere ulaşma ve onları etkileme özelliğinden dolayı, basın dikkatleri üzerine çekmeye başladı. Basının bugünkü durumu ile ilgili olarak, Kaya şunları söyler:

“Basın sektörü teknik donanımı, alt yapısı, istihdam potansiyeli, tüm üretim ve tüketim süreçleri ile ekonominin başka sektörlerini de yönlendiren belirli bir mantık ile işler. Yani, özünde, bir ticari-sanayi etkinliğidir ve bu tür etkinlikleri yönlendiren ilkeler bu sektör için de geçerlidir.” (1999:23).

Son on-beş yıllık dönemde mikroelektronikte meydana gelen teknolojik gelişme sonucu, seri halinde imalat ile birlikte basın dünyasında yeni yayın tarzları ortaya çıktı ve böylece basının durumu tekrar gözden geçirilmeye başlandı. (Ekzen, 1999:86). Basın teknolojisindeki gelişmelerle, basının hız ve kalitesinin artması, basının gelişmesinde ve öneminin artmasında rol oynamıştır. Ulaşım alanındaki gelişmelerle birlikte basının daha geniş

kitlelere ulaşması sağlandı. Böylece büyüyen reklam pastası da basını daha da teşvik edici bir unsur oldu.

Böylece, basının ekonomi alanındaki yeri ve önemi fark edildi ve basına dışardan sermaye girişi başladı. Bu dönemde, yani 1980'li yıllarda Türkiye'de ve dünyada uygulanmaya başlanan neo-liberal politikaların rolü de unutulmamalıdır.

1.1. Basın Sektöründe Pazar İlişkileri

Kapitalizmin ulaştığı tekelleri yapı diğer bütün sektörler gibi basın sektörünü de etkilemiştir. Her ne kadar tekelleşme Kapitalizmde de piyasanın işleyişini bozucu bir piyasa şekli olarak görülse de, serbest rekabet, kar ve özel girişimin nihai sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hem dünya hem ülkemiz basının bugün ulaştığı noktanın tekelleşme mi? yoğunlaşma mı? yoksa oligopol bir yapı mı? olduğu konusunda tartışmalar devam etmektedir. İşte, burada, bu tartışmalar ışığında basının bugünkü mülkiyet yapısı değerlendirilecektir.

1.1.1. Tekelleşme Ya Da Yoğunlaşma=Tartışmalı Bir Olgu

Basının mülkiyet ve sahiplik yapısı ile ilgili veya basın piyasasının yapısı ile ilgili olarak; tekelleşme, yoğunlaşma ve oligopol yapı arasında gidip gelen farklı yorumlar bulunmaktadır.

Ekonomistler arasında yaygın olan görüş, yazılı basının tekel ile oligopol piyasa arasında yer aldığıdır. (Selman, 1997:16). Herhangi bir pazar yapısını ortaya koyarken kullanılan yoğunlaşma olgusu ise, üzerinde durulması gereken bir konudur. Yoğunlaşma, herhangi bir pazarda yen alan endüstrinin (örneğin oligopol pazarında yer alan basın endüstrisinin) en büyük firmalarının bu pazardaki gazete üretimini, iş gücünü, işletmelerin ölçeğini ne dereceye kadar kontrol ettiklerine dair bir ölçüdür. (Selman,

1997:17). Yoğunlaşma kelimesi ülkemizde tekelleşme kelimesi ile özdeş tutulmuştur. Sonuçta, sözkonusu, firmanın büyümesi ile oligopolden tekele doğru kayma olur. Basın piyasası içinde tekelleşme kelimesi kullanılmaktadır.

Diğer yandan, ülkemizde, 1994 yılında, Hürriyet grubunun Milliyet gazetesinin de olan sahibi Aydın Doğan tarafından satın alınmasından sonra, yazılı basın alanındaki bu durumu Demirbulak (1995:48), oligopolden düopol piyasasına geçiş olarak değerlendirmiştir. Demirbulak, yazılı basında ayakta kalan iki 'devin' aynı kuruluştaki bir araya ve/veya karşı karşıya getirdiğini ve böylece, ekonomimizde derinleşen yapısal bozuklukların basın sanayiine yansıdığına, rekabet koşulları altında tekelleşme olgusunu yaratarak, 1995 Türkiye'sinde piyasada iki kuruluşun kaldığına ve yeni bir çağ açıldığına değinmektedir. Bu yapının adına ise, düopol piyasa demektedir.

Bu konuyla ilgili olarak bir de mülkiyet yoğunlaşması olgusu üzerinde durulur. Burada, bir iletişim aracının sahipliği söz konusudur. Tüm ülke çapında, bir gazete, bir TV kanalına sahip işverenlerin ellerinde bulundurdukları iletişim aracının piyasadaki, tiraj ve ratingin yüzde kaçını kontrol ettiği önem kazanır. (Selman, 1997:18).

Basında tekelleşme olgusu ise, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Tekelleşme ekonomik alanda her sektörde görülen bir durumdur. Serbest piyasa içinde faaliyet gösteren firmalar sürekli kar arayışı içindedirler. Bir işletmenin amacı da kar elde etmek, büyümek ve yatırımlar yapmaktır. Küreselleşme ile birlikte firmaların yatırım alanları ulusal sınırların ötesine geçerek diğer ülkeleri de kapsar hale gelmiştir. Bu durumda da tekelleşme uluslar arası bir boyut kazanmıştır.

Piyasa koşullarında tekelin anlamı, tek üretici veya satıcı olmasıdır. Fakat günümüzde, oligopol koşullarında içinde çalışan firmaların sayılarının azalarak hacimlerinin çok büyümesi, bir tekelleşme eğilimi olarak görülmektedir. (Görgülü, 1991:11).

“Bir piyasanın tek elci olması ya da piyasada tekelleşme, söz konusu piyasada bir ya da birkaç firmanın, zaman zaman aralarında gizli ya da açık anlaşmalar yaparak piyasalarda egemenlik kurmuş olması anlamındadır.” (Ekzen , 1999:87). Topuz (1989:33) ise, bir kişinin ya da bir grubun bir ülkede birkaç gazeteyi ve dergiyi, televizyonu ve radyoyu ele geçirmesine concentration ya da yoğunlaşma olarak ifade edilebileceğini belirtir.

Dünyada basın alanında ilk tekelleşmeler 19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletlerinde ortaya çıkmış ve daha sonra Batı Avrupa ülkelerinde de yaygınlaşmıştır. (Topuz, 33, Kaya, 1985:114, Tokgöz, 1992:94). Tekelleşme hem özel hem kamu sektöründe görülebilmektedir. İlk ortaya çıktığından beri basın ve yayıncılık mülkiyeti gerek özel gerek devlet kontrolünde olmuştur. Ekonomik sistemlerdeki farklılıklara ve uygulanan ekonomik ve siyasal programlara göre, basının mülkiyet yapısı zaman zaman değişmektedir.

“Basın tekelleşmesi kavramı pek çok farklı durum da içine almaktadır. Buna göre belli bir alandaki şirketlerin birinin ya da birkaçının piyasa paylarını genişletmek anlamında el geçirmeler (takeovers), mülk veya şirketi bir diğeri ile birleştirmek (mergers), işbirliği anlaşmaları yapmak vb. (yatay tekelleşme) ya da şirketlerin değişik üretim ve dağıtım seviyelerinde (dikey tekelleşme) yavaş yavaş birleştirme ve farklı basın sektörleri arasındaki (crossliaking) zincir oluşturma (multimedia tekelleşme) konularını da içerir.” (Woldt, 1994:26).

Tekelleşmenin herhangi bir üretim alanını tek elde tutmak olduğunu belirten Nebiler, tekelin tam rekabetin karşısı olduğunu, tekel karının doğal-normal kar olmadığını ifade eder. (1996:486, Yücel, 1998:87). Günümüzde tekelleşme basının tüm alanlarında görülen bir olgudur.

Tekelleşme eğiliminin sakıncaları ya da yararları bugüne kadar çok tartışılmıştır. Ne var ki, tekelleşme eğiliminin sakıncalarının, yararlarından çok fazla olduğu da herkes tarafından kabul gören bir gerçektir. (Çağdaş, 1990:54).

1980'den günümüze basındaki mülkiyet ve sahiplik ilişkilerini ve değişmelerini ortaya koyarken, öncelikle gazetelerin tiraj durumları ve pazardaki paylarını baz alacağız.

1.1.2. Tekelleşmenin Nedenleri

Serbest piyasa ekonomisinin uygulandığı sistemlerde, eğer herhangi bir yasal önlem alınmamışsa, tekelleşme her sektörde görülebilmektedir. Piyasanın işleyişini bozan ve rekabeti engellediği için liberal ekonominin yapısına uygun olmayan tekelleşme basın sektöründe de görülmektedir.

Basının gerek siyasi gerekse ekonomik bir güç kazanmasıyla bu alandaki tekelleşme önlenmesi için nedenlerinin çok iyi belirlenmesi gerekmektedir. Basının kamusal bir işlevinin olduğu ya da olması gerektiği düşünülmekten dolayı bu konu daha bir önemli hale gelmektedir.

Tokgöz, (1992:95) basın alanında yaşanan tekelleşmenin nedeninin siyasal olduğu kadar, ulusal ve dünya pazarlarındaki kar durumu, sermaye akışı ve teknolojik gelişmeye de bağlamak gerektiğini söylemektedir. Tekelleşmenin nedenlerini incelemek amacıyla, 1967 Eylül ayında Tel-Aviv'de toplanan Uluslar arası Basın Enstitüsü (IPI) kongresi, çeşitli faktörler üzerinde durmuştur. (Danışman, 1982:23-29). Ayrıca, IPI kongresinde sayılmayan ve günümüzde ortaya çıkan nedenleri de göz önüne alarak, basındaki tekelleşmenin nedenlerini şöyle verebiliriz: (Alemdar, 1982:5-6, Topuz ve başk. 1989:10-11, Görgülü, 1991:14-15).

1.1.2.1. Maliyet

Bir gazetenin basılması için gerekli kağıt, mürekkep gibi hammadde maliyet unsurlarını teşkil etmektedir. Gazetelerin bu girdilerine uygulanan fiyat politikaları doğrudan maliyetleri de etkilemektedir. Gazetelerin masrafları basın piyasasındaki gelişmelere göre de günden güne değişmekte ve artmaktadır.

Kağıt kalitesinin yükselmesi, kağıt fiyatlarındaki artış, basın piyasasındaki rekabet dolayısıyla TV'ye reklam verme zorunluluğu ve ayrıca, personel giderlerinin artması nedeniyle masraflar artmaktadır.

İletişim teknolojilerindeki gelişme ile basın sektörüne girişler pahalı hale gelmiştir. Böylece, maliyetlerin yükselmesi basın piyasasına yenilerin girişini zorlaştırmaktadır. James Curran, (aktaran, İrvan, 1996:732) bugün İngiltere'de, ulusal düzeyde dağıtımı yapılan bir günlük gazete çıkarabilmek için 20 milyon sterline, kablolu televizyon istasyonu kurabilmek için 30 milyon sterline ve uydudan yayın yapan bir televizyon istasyonu kurabilmek için de 500 milyon sterline gereksinin duyulduğunu belirtir.

Özel televizyon kanallarının yaygınlaşması ile gazete-TV rekabeti sonucu, reklam maliyetleri artmıştır.

“Reklamcılık, günümüzde tekeli eğilimlerin egemen olduğu dünyada en önemli rekabet araçlarından birisidir. Reklamcılığın her bir firma ürününe olan talebin fiyat esnekliğini azalttığı ve bunun sonucunda da fiyatları ve karları artırdığı varsayılır. Özellikle fiyat dışı bir rekabet gerektiren oligopolcü piyasa paylarında, uzun dönemde firmaların piyasa paylarını korumak amacıyla reklamcılığa önemli ölçüde başvurdıkları bilinen bir olgudur.” (Söylemez, 1998:14).

1.1.2.1.1. Teknolojik ve Teknik Harcamalar

TV rekabetinin ortaya çıkmasından sonra yazılı basının tirajı ve buna bağlı olarak reklam gelirinde azalma olmaktadır. Basın kuruluşları çok hızlı değişen basın teknolojisi karşısında teknik güçlerini yenileyebilmek için büyük maliyetler altına girmek zorunda kalmaktadırlar. Artık şu bir gerçek ki, teknolojik gelişmeye ayak uyduramayan basın kuruluşları ayakta kalamamaktadır. Örneğin, gerekli yatırımları yapabilecek güçte olmayan yerel basın ya güçsüz kalmakta ya da yayın hayatını sürdürememektedir.

Yeni yatırım yapamayan ve teknolojik gelişmeleri yakalayamayan basın kuruluşları, yayın hayatından ya çekilir ya da başka bir grubun kontrolüne geçer.

Diğer yandan kağıt kalitesinin yükseltilmesi, kağıdın pahalalanması, gümrük vergileri, yazı işleri düzeyinde, sayfa sayısı artışı, nüfus artışına karşın, tirajın aynı oranda artmaması, ulusal düzeyde reklamdan alınan payın gerilemesi, uluslar arası ajansların pahalı haber satması, üretim düzeyinde, ücretlerin diğer sektörlerle göre daha hızlı artması, istihdam fazlalığı, yayın düzeyinde dağıtım çabukluğunu sağlamak için ödenen maliyetin artması gibi çok sayıda teknik ve idari harcama basını etkilemektedir.

1.1.2.1.2. Geleceğe Dönük Yatırım Zorunluluğu

Basım ve yayın teknolojisinin hızlı gelişmesi, kitlelere ulaşmak ve süratli haber akışını sağlam için yeni yatırımların yapılması gerekmektedir. Basım alanındaki makineler belli tirajdan sonra ancak, verimli olabilir. Bu araçları çalıştırma masrafları da yüksektir. Bütün bu masraflara karşın ürün maliyet fiyatını altında satılmaktadır.

1.1.2.1.3. İlan ve Reklam Geliri Yetersizliği

Devletin basına sağladığı doğrudan ve dolaylı yardımlar ise, yine daha güçlü basın kuruluşlarının avantajını artırmaktadır.

1.1.2.1.4. Uluslar Arası Pazar Koşulları ve Rekabet

Küreselleşme ile artık sınırların kalkması ve şirketlerin uluslar arası yatırımlar yapmaya başlaması, basın sektörünü de doğrudan etkilemektedir. Basın kuruluşları değişik ülkelerde ve değişik alanlarda yatırım yapabilmektedirler. Sermayesi olan bu şirketler karşısında ulusal düzeydeki basın kuruluşlarının akıl almaz rekabetin de eşit şartlar bulunmaktadır.

1.1.2.2. Dağıtım

Ekonomistler gazeteleri, günlük tüketilmesi gereken ve dayanıklı olmayan ürünler olarak sınıflandırmaktadırlar. Haberlerin günlük ve süresi geçtikten sonra güncelliklerini kaybetmelerinden dolayı, bu tür bir sınıflandırmaya konulması her halde kaçınılmaz görünmektedir. İşte gazetelerin bu özelliğinden dolayı, okuyucuya/tüketiciye en kısa zamanda ulaştırılması büyük önem taşımaktadır. Böylece de, hızlı bir ulaştırma ve dağıtım ağı gerekmekte ve basın kuruluşlarını bu sorunu giderme yoluna sevk etmektedir.

Günümüzde, Türkiye’de gazetelerin satışları çoğunlukla dağıtım şirketleri aracılığı ile yapılmaktadır. Gazete sahipliği alanında görülen tekelleşme kendini dağıtım alanında da göstermeye başlamıştır. Dağıtım alanında görülen tekelleşme ise, bazı gazete ve dergiler için olumsuz sonuçlar meydana getirmektedir. Dağıtım maliyetleri dolayısıyla küçük bir işletmenin kendi başına dağıtımını yapması ise çok zordur. Bu durumda dağıtım şirketlerine zorunlu bir bağlılık söz konusudur.

Gazeteler, en önemli gelir kaynaklara olan reklamları artırabilmeleri için, daha geniş kitlelere ulaşmak zorundadırlar. Çünkü reklam verenlerin en önemli kriteri en fazla okuyucuya ulaşmadır. Bu durumda, dağıtım alanında

görülen tekelleşme sonucu, dağıtım yapılmayan gazetelerin okuyucularına ulaşabilmeleri ve yeni okuyucular kazanmaları da olanaksız hale gelir.

Diğer yandan, yine tekelleşme sonucu, dağıtım fiyatı belirleme gücüne sahip olan şirketler bu güçleri sayesinde küçük işletmeleri zor durumda bırakabilirler.

1.1.3. Tekelleşme Biçimleri

Basında görülen tekelleşme, yatay ve dikey tekelleşme olarak iki farklı gelişme şeklinde kendini göstermekte olduğunu belirten Tokgöz, çapraz tekelleşmeyi de bunlara eklemenin gerektiğini ifade etmektedir. (1992:95). Gerek Türkiye'de gerekse basın alanında görülen tekelleşmede, gazete, dergi, televizyon ve radyonun gibi yayın kollarını yanında, basın dışı fakat basınla birlikte çalışan sektörlerin de – otomobil, banka, tekstil...gibi – dahil olduğu bir yapı ortaya çıkmaktadır.

1.1.3.1. Yatay Tekelleşme

Yatay tekelleşme basın alanında görülen en yaygın bir tekelleşme türüdür. Değişik basın kuruluşlarının birleşme ya da satın alma yoluyla tek çatı altında birleşmesidir. Yatay tekelleşme çapraz basın mülkiyetini gündeme getirdiği gibi, daha önemli sonuçları olan bir başka gelişmeye de zemin hazırlamıştır. Bu gelişme basın sektörü dışında, faaliyet gösteren büyük sermaye gruplarının sektörü denetimlerine almasıdır. (Kaya, 1999:27).

Yatay tekelleşme ile kendi yazı işleri kadrosuna sahip gazete sayısında azalma olmaktadır. (Tokgöz, 1992:95)

1.1.3.2. Dikey Tekelleşme

Bu, sektör içinde değişik faaliyet alanlarında yer alan kuruluşların, örneğin üretim yapan kuruluşlar ile dağıtım yapan kuruluşların tek bir firma içinde, bütünleşmesidir. (Kaya, 1999:27).

Dikey tekelleşme ile birçok gazetenin kontrolü bir kişi yada grubun eline geçmektedir. Yatay tekelleşmeye göre daha az görülen bu tekelleşme türünde, gazetelerin kendi yazı işleri kadrosu hemen değişmeyebilir. (Tokgöz, 1992:95). Burada, gazete ve dergi üretim sürecinin kontrol altına alınması, basın grubunun basımevi, dağıtım şirketi gibi kuruluşlara sahip olması ile gerçekleşir.

Burada, satın alınan firmanın çıktısı satın alan firmanın girdisini oluşturuyorsa, buna geriye doğru dikey tekelleşme denir. Diğer yandan, satın alınan firmanın satın alanın çıktısını girdi olarak kullanıyor veya onun satışını yapıyorsa, bu durumda ileriye doğru dikey tekelleşmeden söz edilir. (Söylemez, 1998:13).

1.1.3.3. Çapraz Tekelleşme

Çapraz tekelleşme diğer tekelleşme türlerine göre daha yakın zamanda ortaya çıkmıştır. Tabi bunun nedeni yeni basın türlerinin – televizyon, radyo gibi – daha yakın tarihlerde kitle iletişim araçları olarak kullanılmaya başlamasındandır. Yayınevlerinin radyo ve televizyon kanalları kurması/alması, film şirketlerinin televizyon kanallarından gelir elde etmesi, televizyon şirketlerinin ise, ilerde gelir sağlamak için kitap ve video sektörüne yatırım yapmasıdır. (Tokgöz, 1992:95).

Çapraz tekelleşme yalnız bir ülke sınırları içinde, görülmez, aynı zamanda diğer ülkelerdeki basın sektörlerine de yatırım yapılmasını kapsar. Örneğin, İtalyan basın patronu Berlusconi'nin çeşitli ülkelerdeki televizyon kanallarına ortak olması gibi. (Woldt, 1994:27).

1.1.4. Tekelleşmenin Etkileri

Tekelleşmenin basın üzerindeki etkilerini iki kategoride toplayabiliriz. Birincisi, basının görevini yerine/sorumluluğunu getirmesindeki değişimler. İkincisi, basın sektöründeki çalışanlar ve diğer basın kuruluşları üzerindeki olumsuz etkileri.

Teknolojik gelişmeler, serbest piyasa içinde basın kuruluşlarının da kendi aralarında rekabeti hızlandırır. Büyük teknolojik yatırımların basını ticari kaygılara düşürerek, tekelleşmeye yol açtığını belirten Kaya, tekelleşmenin ise basın piyasasında ne gibi sonuçlar meydana getireceğine ilişkin olarak şunları söylemektedir:

“Büyüyen devleşen gazeteler karşısında, aynı olanaklı bulamayan küçük gazeteler kaybolacaklardır. Bu aynı zamanda gazete sayısının kaçınılmaz olarak sınırlı kalması demektir. Gine sayıları sınırlı olan gazetelerin de çoklukla birbirine benzemeye başlaması demektir. Çoğulculuğu zedeleyen bu gelişmenin, özgür düşüncenin sınırlarını da daraltacağından kuşku duyulamaz.” (Kaya, 1984:99).

1.1.4.1. Basının Değişmekte Olan İşlevleri

Basının işlev ve görevlerinin, tekelleşme ile değişime uğradığı ortaya çıkmaktadır. Basının bir kamu görevi gördüğü görüşü de böylece geçerliliğini kaybeder. Basının sermaye gruplarının eline geçmesi ile basın dışı yatırımları ve devlet ile ticari ilişkileri bulunana basın sahiplerinin çıkarları, basının görevlerini yapıp yapmamasında etkili olur.

Özellikle televizyonlarda rating kaygısı ile izleyiciyi çekebilmek için programların içeriklerinde ve programı sunan kişilerde tercihlerin hiçte kaliteli olmadığı görülür. Örneğin, televizyonla veya gazetecilikle ilgili herhangi bir eğitim almamış olan, mankenlerin, ses-sinema sanatçılarının televizyonlarda program yapmaları bu amacın bir sonucudur. Böylece, gazeteci kavramında bir bozulma olduğu görülmektedir.

1.1.4.2. Tekelleşme ve Basın Çalışanları

Basın dışı sermayenin kontrolü bir yana, aynı grubun kontrolündeki basın kuruluşları da birbirine bağlıdır. Grubun çıkarlarını zedeleyecek haberlerin yapılmaması (Nebiler, 1996:487), basının ve gazetecinin haber verme işlevi ve özgürlüğü açısından çok ciddi bir problemdir. Gazeteciler, basın sahiplerinin ticari çıkarlarına zarar verebilecek haberleri yazamazlar. Diğer yandan, gazetecilerin gazetenin sahibinin rakipleri hakkındaki olaylara yönlendirilmeleri de gazetecilik mesleği etiği ile bağdaşmaz. Böyle bir editoryal işleyiş karşısında gazetecinin basın özgürlüğünden bahsedilemez. Böylece, basında tekelleşme varsa objektif bilgi aktarma işlevi bozulur.

Tekelleşme ortamının en fazla etkilenenler arasında, basında çalışanlar yer almaktadır. Tekelci basında çalışan gazetecilerin buradan ayrıldıktan sonra, aynı grubun başka yayınında iş bulabilmesi de imkansız sayılabilir.

1.1.4.3. Tekelleşmenin Ekonomik Etkileri

Basın alanındaki tekelleşmenin bazı ekonomik etkilerini şu biçimde sıralayabiliriz: (Alemdar, 1982:7-8).

1. Gazetenin ve derginin eski kurucu-sahip-yönetici yapısı ortadan kalkarak , şirketlerin ve kişilerin basında iç içe geçtiği geniş bir ortaklık şekli ortaya çıkar.

1960'lı yıllarda ve öncesinde bir gazete, başyazarı aynı zamanda sahibi olan kişinin ismi ile bilinirdi. Gazeteci olan bu sahiplerin yerine geçen kişiler de ya yine meslekten birileri ya da meslek içinde yetişmiş ve eski sahibin ailesinde kişiler olurdu. Diğer yandan, basındaki yeni yatırımların ortaya çıkması, özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte, basın için gerekli sermaye miktarını da arttırmıştır.

Aile işletmelerinin kurulması ve daha sonra ise, bu işletmelere aile dışından hatta meslek dışından kişilerin ortak olmaya başlamasıyla, Türk basınında yeni bir döneme geçilmiş oldu.

2. İşletmenin kısa sürede yeniden düzenlenmesi, işten çıkarmalara yol açar. Özellikle maliyetlerin artması ile önce işgücünden tasarruf edilmeye başlanılır.

Gerek diğer sektörlerde gerekse basın sektöründe maliyetlerin artması ile, tasarruf etmek için gözden çıkarılan ilk girdi insan unsuru yani işgücü olagelmıştır. Tabi, işgücünün örgütlü olmaması ve küresel düzeyde alınan ekonomik kararlar doğrultusunda, işgücü sermaye karşısında, ilk etapta tasarruf edilecekler arasında ilk sırada yer almaktadır. Diğer yandan, gözden kaçırılmaması gereken bir nokta ise, teknolojik gelişme ile birlikte basın alanında da işgücünün yerini makinelerin almaya başlamasıdır.

3. Tekelleşme tekelleşmeyi artırır. Büyüyen gazeteler daha güçsüz ve yeni piyasa şartlarına uyum sağlayamayan gazeteleri ele geçirirler. Reklamcılık ve dağıtım alanlarında da görülen tekelleşme ile bu durum daha da belirginleşir.

Tekelleşme ile birlikte bir kişi ya da grubun elindeki basın kuruluşu sayısı artar. Böylece, piyasada daha fazla güçlü olduklarından ve daha geniş kitlelere ulaştıklarından reklam pastasından da en büyük payı bu gruplar elde ederler. Bu karşılıklı ilişki sonunda, grup dışında kalan küçük işletmelerin ayakta kalmaları daha da zorlaşır. Ayrıca, gruplara arasında dağıtım ve reklam alanında da tekelleşmeler ya da anlaşmalar da meydana geldiğinde, bu durumu ancak grupların lehine sonuçlanır.

4. Gazete fiyatları konusunda da belirleyici olabilen güçlü basın kuruluşları, bu durumu kullanarak, rekabeti ortamından daha küçük basın işletmelerin zarar görmesine neden olurlar.

Ekonomik anlamda güçlü olan gruplar piyasada gazete fiyatları alanında da belirleyici olurlar. Bunun bir örneğini 1999 yılı içinde, Uzan Grubunun sahibi olduğu Star gazetesinde gördük. Burada başka bir konu karşımıza çıkmaktadır. Devletin basına verdiği teşviklerin basın üzerindeki etkilerinin neler olduğudur.

Uzan ailesi tarafından kurulan Star gazetesi, başlattığı damping uygulamasından kısa bir süre önce Hazine, Teleon Reklamcılık ve Filmcilik Sanayi A.Ş. için 10.2 trilyon lira teşvik aldı. Star gazetesi 130 bin lira olan fiyatını 50 bin liraya düşürmüştü. Star gazetesinin bu fiyat indirimi ile ilgili olarak, Emre Kongar Cumhuriyet gazetesinde şunları yazmaktadır:

“Renkli bir gazetenin sadece kağıt ve mürekkep maliyeti, sayfa başına 2.000 TL.’dir. Yani, 32 sayfa olan Star’ın yazarlara ödediği telif hakları, haberleşme, ulaşım ve benzeri giderleri hariç, günlük maliyeti 64.000 lira. 50.000 liradan sattığına göre her gazete gideri 14.000 lira endüstriyel zarar vardır.” (27 Eylül Kuva-yı Medya, 1999:8).

1.1.4.4. Tekelleşmenin Diğer Sonuçları

Teknolojik gelişme ve sermaye birikimini yakalayan basın tekeli, üreticileri piyasadan atar. Bu konuda en iyi örnek, Akşam gazetesi olayında görülmektedir. İki büyük basın grubunun dağıtmayı reddettiği Akşam gazetesi ve bazı sol dergilerin içine düştüğü zor durum gibi. (Nebiler, 1996:487).

Ayrıca, yazılı basında okuyucunun seçme hakkı piyasadaki tekelleşme eğilimi sayesinde, sınırlandırılmaktadır. (Sönmez, 1996:83). Böylece, çoğulcu demokratik sistemlerde olması gereken yani halkın haber alma ve bilgilenme işlevleri sağlıklı gerçekleşemez. “Çünkü basın kamuoyunu oluşturan en etkili güç kamuoyu doğru oluşmadığı zaman da demokrasiden beklediğimiz olumlu sonuçları alamazsınız.” (Kışlalı, 1999:11).

1.1.5. Tekelleşmeye Karşı Önlemler

Basına devlet tarafından maddi yardım yapılmasının bir hak olduğunu belirten Atılğan, devletin kamu yararı için basın sektörüne ekonomik girdilerini ucuz tutmak, resmi ilanları hakça dağıtmak, belli alt yapı hizmetlerini hazırlamak ve ucuza sunmak ve dağıtımını üstlenmek gibi ekonomik yardımlarda bulunması gerektiğini ifade ederek, bu konuda İsveç'i örnek göstermektedir. "İsveç'te devlet haftada bir kez yayınlanan, 2.000 tirajı olan ve içeriğinin yüzde 50'sinden azı reklama ayrılan bir gazeteye senelik kağıt harcamasının her tonu için 13.200 (yaklaşık 14 milyon TL' sı) İsveç kuru değerinde yardımda bulunur."

Diğer yandan yapılan araştırmalara göre, Atılğan'ın aksini iddia edenler de vardır. Bunlardan ilki, 1998 yılında MediaScape araştırmaları sonunda hazırlanan raporda: "Devlet sübvansiyonların ve reklam gelirleri başta olmak üzere basına sağlanan mali imkanlar, Türkiye'deki basın sektörünü büyük ulusal basın tekelleri için karlı bir yatırım alanı haline getirmiştir." (MediaScape, 1998:8) denilmektedir. Ayrıca, MacBride Raporunda yer alan ve basının durumuna ilişkin analizde önemli noktalardan biri şöyledir: "İletişim araçlarının bağımsızlığını güçlendirmek gerekir. Bu bağımsızlık basının devlet ve ekonomik güçler karşısındaki bağımsızlığı anlamına geliyordu." (Topuz, 1996:481).

İletişim çalışmaları içinde yer alan Liberal yaklaşım, özel mülkiyetin mümkün olduğunca yaygınlaşmasını savunmaktadır. (Kaya, 1999:27).

1980'li yılların başlarında da tekelleşme endişeleri vardı ve bu konuda tedbirler alınması gerektiği ifade ediliyordu. Dönemin özellikleri de dikkate alınarak, ekonominin etkisi hissedilmeye başlanmıştı. (Danışman, 1982:77).

24 Nisan 1994 tarihinde Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun devreye girdi. Bu kanun doğrultusunda oluşturulan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'nun (RTÜK), Radyo ve televizyonlarda uyulması

gereken asgari mali ve idari şartları, yani mülkiyet ilişkilerini, ortaklıkların sınırlarını da belirledi.

Hazırlanan yönetmelikte, Madde 29'a göre, bir aileden birden fazla kişinin bir televizyona ortak olmayacağı ve her ortağında hissesinin yüzde 20'yi aşmayacağı, bir şirketin ancak bir radyo ve televizyonu olabileceği belirtilmektedir. Buna rağmen, bu yasa da kılıfına uydurularak aşılabildi. Örneğin, gazete sahibi aileler güvenilir isimleri ortak göstererek, televizyon kuruluşlarında yüzde 51'in üstünde pay alabilmişlerdir. (E.F. 1998:17). Bu yasaların tekelleşmeye karşı olmaktansa, tekelleşmeyi hızlandırdığı söylenebilir.

1.1.6. Tekelleşmeye Dünyadan Bazı Örnekler

Basın alanında görülen tekelleşme, serbest piyasa ekonomisinin geçerli olduğu Türkiye gibi diğer ülkelerde de görülmektedir. Diğer yandan her ülkede tekelleşme eğiliminin farklı özellikleri de bulunmaktadır. Çünkü, özellikle Batılı ülkelerde ekonomik yaşam temelde kapitalizmin mantığına göre işlemekte olsa da ülkelerin kendilerine özgü birtakım farklı özelliklerinden dolayı da bazı işleyiş farklılıkları gözlenmektedir. Bu farklılıklara dikkat çekerek şimdi bazı ülkelerdeki basın tekelleri ile ilgili bilgiler verelim.

1.1.6.1. Amerika Birleşik Devletleri

Sermaye için cazip yatırım alanlarından olan Amerikan basınında da basın sahipleri basın dışındaki sektörlerde de faaliyet gösteriyorlar. Örneğin, Dünyanın en büyük basın patronlarından olan Hearst ailesi, ilk gazetelerini kurduklarında altın ve gümüş madencisiydiler. (Avşar, 1990:54).

Amerikan basını ile ilgili diğer önemli nokta ise, sahiplik ile gazetenin içeriği arasındaki bağlantıdır. Örneğin, New York Times'ın sahibi Arthur Ochs Sulzberger, "Akşam evdeyim ve gazetenin ertesi günkü ilk baskısında

boşuma gitmeyen bir şeyin basılacak olduğunu görürsem, hiç tereddüt etmeden yazı işlerini ararım ve 'Çıkarın o yazıyı bakiim' derim." (Duran, 1999:21). Burada da görüldüğü gibi, basına yapılan yatırım sadece kar amaçlı değildir, aynı zamanda gündemi belirleme ile ilgidir.

Ben Bandikian, (aktaran, İrvan, 1996:732) ABD'de basın tekelleri üzerine yaptığı kapsamlı araştırma yaptı. Buna göre; yirmi basın şirketinin ülkedeki toplam gazete satışlarının yüzde ellisinden fazlasını kontrolleri altında bulundurdıklarını belirtiyor.

Tablo: 2. ABD'de gazete sektörü

Grubun adı	Günlük Tiraj	Toplam Gazete Sayısı
Gannet Grubu	3.750.000	88
Knight-Rider Grubu	3.464.000	34
Newhouse Grubu	3.133.500	28
Tribune Grubu	2.806.600	8
Dow Jones Grubu	2.433.400	21
Times Mirror Grubu	2.315.500	8
Scripps-Howard Grubu	1.518.700	16
Hearts Grubu	1.362.300	15
Thomson Grubu	1.219.600	77
Cox Grubu	1.165.100	18
New York Times Grubu	1.137.000	12
Cowles Grubu	953.900	10
Murdoch Grubu	917.600	3
Freedom Grubu	798.400	31
Central Grubu	774.600	7
Capital Cities Grubu	774.100	7

Washington Post Grubu	696.200	2
Evening News Grubu	678.900	5
Copley Grubu	635.000	6
Harte-Hanks Grubu	584.200	28
TOPLAM:	31.119.800	

1.1.6.2. İngiltere’de Tekelleşme

İngiliz basınında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan hızlı gelişmeler ve sermayenin basını kontrol altına almaya çalışmasıyla birlikte tekelleşme eğilimleri gündeme gelmeye başlamıştı. Günümüzde ise, İngiltere’de, Avusturalya asıllı, basın patronu, Robert Murdock, Robert Maxwell ve Kanadalı Conrad Black gibi İngiltere dışından üç kişi basının önemli bir bölümünü ellerinde bulunduruyorlar.

Tablo: 3. İngiltere’de gazete sektörü. (İrvan, 1996:733)

Grubun Adı	Toplam Tiraj Günlük	Toplam Tiraj Pazar
Murdoch Grubu (The Times, Sunday Times, News of the World, Sun)	4.727.308	5.897.076
Mirror Grubu – R. Maxwell (Daily Mirror, People, Sunday Mirror)	2.484.238	4.489.767
Associated Newspapers (Daily Mail, Mail on Sunday)	2.049.100	2.114.066
United Newspapers (Daily Express, Sunday Express)	1.247.880	1.282.654
Telegraph Grubu-Conrad Black (Daily Telegraph, Sunday Telegraph)	1.040.316	658.103
Lornho (Observer)	-----	455.926
Guardian	398.661	-----
Pearson Grubu (Financial Times)	303.573	-----
Independent	281.588	-----
TOPLAM:	12.532.664	14.897.592

Yukarıda da görüldüğü gibi Maxwell ve Murdoch, birlikte günlük gazete tirajının toplam içinde yüzde 57'sini, pazar gazetelerinin ise yaklaşık yüzde 70'ne sahip durumdalar.

1.1.6.3. Fransa'da Tekelleşme

Fransa'da da aynı Türk basınında olduğu gibi, gazete, radyo ve televizyon kanallarının sahibi olan şirketler bankacılık, imalatçılık, inşaatçılık...gibi çeşitli sektörlerde de faaliyet göstermektedir. Bu sahiplik, basın sahiplerinin basın içeriğine kendi piyasa çıkarları çerçevesinde müdahale etmesi gibi gazetecilik açısından çok zararlı bir sonuç meydana getirmiştir. Örneğin, TF1 televizyon kanalının sahibi Bouygues dev bir inşaat firmasının da sahibidir. Gana Cumhurbaşkanı ortada hiçbir sebep yokken, bu kanala çıkıp konuşma yaparsa, anlaşılıyor ki, Bouyges firması, Gana'da bir devlet ihalesine girmiştir. (Duran, 1999:20). Yine bu konuyla ilgili başka örnek ise, Bouygues, Angola açıklarındaki petrol platformlarına ilgi göstermeye başlayınca, hemen birinci kanalın ana haberlerinde, Angola devlet başkanı boy göstermeye başladı. (Halimi, 1999:57). Burada basının editoryal bağımsızlığı ile sahiplik arasındaki denge gözler önüne serilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonlarında, basın tröstlerini önlemek için girişimlerde bulunan Fransa'da diğer ülkelerdeki gibi tekelleşmenin önüne geçilememiştir. İletişim Araştırma Derneği (Topuz ve başk. 1989:44) tarafından yaptırılan ve en son 1989 yılı verileri bulunan araştırmaya göre; Fransa'da, Hersant, Hachette, Havas ve Cite Grupları basını ellerinde bulundurmaktadırlar. Bu gruplar yalnız Fransa'da faaliyet göstermekle kalmamışlardır. Bu multi-basın firmalar, Avrupa'nın diğer ülkelerinde, ABD'de ve Asya'nın birçok ülkesinde çokuluslu ortaklıklar da kurmuşlardır.

Fransa'daki anti-tekelleşme yasalarına rağmen, Robert Hersant, ulusal günlük gazetelerin yüzde 38'ini, bölgesel gazete tirajlarının da yüzde 20'sini kontrol etmektedir. (Irvan, 1996:733).

Fransız günlük gazetelerin sayısı 1946'da 28'i ulusal ve 175'i yerel olmak üzere 203 iken, 1995'te 11'i ulusal, 56'sı yerel olmak üzere 67'ye düşmüştür. (Halimi, 1999:49).

1.1.6.4. Yunanistan'da Tekelleşme

Son on yıl içinde Yunanistan'da, basın dışından sermaye, gazeteleri satın almaya başlamıştır. Burada yine dikkat çekici bir nokta ise, farklı iş kolundan gelen işadamların karlı bir alan olmayan basına yatırım yapmalarıdır. Yunanistan'da basın alanında görülen bu eğilimde amacın, gazeteleri diğer işlerinde kullanmak olduğu ifade edilmektedir. (Tılınç, 1998:19).

Değerlendirme

Yukarıda da görüldüğü üzere basın alanında görülen tekelleşme eğilimi, temelde ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Çünkü gerek teknik ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler gerekse devletin tekelleşmeye karşı basına yaptığı yardımlar, basın sektöründe meydana gelen tekelleşme sürecini hızlandırıcı etkide bulunmaktadır.

Yine bu tekelleşme eğilimi ile basının mülkiyet yapısı da değişmiştir. Çünkü, güçlenen tekeller basın piyasasına hakim olurlar ve böylece diğer bazı nedenlerin de etkisiyle küçük basın işletmeleri bu tekellerin kontrolüne geçmeye başlar. Şimdi ise, dünyadaki bazı ülkelerdeki basının mülkiyet yapısının da ortaya konulduğu bu bölümün ışığında Türk basınındaki mülkiyet yapısını ve özelliklerini ortaya koyacağız.

2. BÖLÜM

IV. 1980 ÖNCESİ TÜRKİYE'DE BASIN SEKTÖRÜNÜN YAPISINA GENEL BAKIŞ

1980 öncesinde, basında teknik anlamda asıl gelişme, İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik gelişmenin hızlanması ve yeni basım teknolojisinin ithali ile mümkün oldu. Basım teknolojisindeki gelişme tirajların artmasına ve daha hızlı bir üretimin gerçekleşmesine yol açarken; basındaki reklam pastası da giderek büyüdü. Haberleşme ve ulaştırma alt yapılarına ağırlık verildi. Basında yoğunlaşma hareketi de bu dönemde başladı.

"Türkiye ekonomisinin 1989-1993 arasında yaşadığı hızlı büyüme konjonktürü de tekelleşme için uygun ortamı yarattı. Devletten fon kaynaklı kredi adı altında ucuz kredi kullanan sektör, başta gümrük indirimi, yatırım indirimi gibi çeşitli vergi teşviklerinden de yararlandı." (Acar, 1998:10).

Simavi kardeşlerin basım alanında ofset teknolojisini getirmesiyle, hem ticari gazetecilikten para kazanma hem de tekelleşmenin ön plana çıktığı bir dönem olarak yer aldı. (Acar, 1998:6). 1975 yılı sonunda Türkiye'nin en büyük 100 firması içinde iki basın kuruluşu da yer alıyordu. Bu iki basın kuruluşunun Türkiye'nin o tarihteki, toplam günlük gazete tirajı içindeki payı yüzde 49 oranındadır. Fakat, bu iki kardeşin basın sektöründeki payları açısından yoğunlaşmaya bakıldığında, bugünkü koşullara göre yoğunlaşmanın daha az olduğu görülmektedir. (Ekzen, 1999:90).

1. BASIN DIŞI SERMAYENİN BASINA GİRİŞİ

Osmanlının son dönemlerinde basını, vatana hizmet etmenin bir aracı olarak görenlerin arasında yer alan ve hem gazeteci hem gazete patronu olan Namık Kemal, "gazetenin kendi kalemine dayanarak geçinmeyi göze alması gerektiğini" (Topuz, 1996:16), gerek ekonomik bağımsızlık gerekse bir gazete patronunun yalnızca bu işten gelir elde etmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yine aynı dönem, Şinasi gibi ve daha bir çok gazeteci

patron örnekleriyle doludur. Bütün bu gazetecilik girişimleri kar amacı güdülmeksizin idealist amaçlarla yapılmıştır. Ayrıca, bu dönemde, yukarıda adları geçen kişilerin de yer aldığı kuşak, edebiyatçı gelenekten gelme özelliğini de taşımaktadırlar. Basının bu sahiplik yapısı, birinci ve ikinci meşrutiyet yıllarında da devam etmiştir.

Cumhuriyet yıllarında ulusal mücadelenin Türk ve dünya kamuoyuna duyurulması için önemli bir hale gelen basın, hükümet tarafından da mali yardımlarla desteklenmiştir. Tabi, bu yardımların yapılmasında, Latin alfabesinin kullanılmaya başlanması ile gazetelerin zor günler yaşamasının da önemli etkisi olmuştur. Yine bu dönemde de başyazarların gazetenin sahibi olduğu bir gazete sahipliği yapısı vardı. İşbankası'nın 1935 yılında kurduğu Tan gazetesi (Topuz, 1996:92) meslek dışı girişim olarak karşımıza çıksa da uzun ömürlü olmaması ve yine gazeteci patronlara satılması açısından önemlidir.

1948 yılına kadar gazete patronlarının hep gazetecilikten yetiştiğini belirten Topuz (1996:159), ayrıca, bu patronların gazetenin başyazarı olduklarını ve Tanzimat'ta, İstibdat'ta ve Meşrutiyette de bu durumun aynen devam ettiğini ifade eder. Diğer yandan bu yapı, 1948 yılından itibaren değişmeye başlayacaktır.

1980 öncesinde, meslek dışından basına ilk katılma 1948 yılında, Safa Kılıçoğlu'nun Yeni Sabah gazetesini satın almasıyla gerçekleşti. Babıali'ye meslek dışından giren ikinci isim ise, Habib Edip Törehan'dır. Varlıklı bir aileden gelen Malik Yolaç ise, meslek dışından basına üçüncü giriş yapan kişi oldu. (Topuz, 1996:481-482).

Meslek dışından basın alanına bu ilk teşebbüsler, o dönemde çok uzun ömürlü ve başarılı olmamalarına karşın, basın alanında yeni bir devrin ilk adımları olarak görülebilir. Bu açıdan ise, önemli bir başlangıçtır.

1980 yılında Türkiye'de kapitalizmin yeniden yapılanmasının sonucunda basın alanının da değişmeler yaşanmaya başlamıştır. Türkiye açısından

girilen bu yeni süreçte, 1980 öncesinde başlayan – ama istikrarlı olmayan - basın dışı sermayenin girişi için, daha istikrarlı bir döneme girildi. 6 Ekim 1980 tarihinde (Topuz,1996:166), aile şirketi geleneğinin önemli bir temsilci olan Milliyet gazetesi, işadamı Aydın Doğan'a satıldı.

Böylece, 1980'lerle birlikte Türkiye ekonomisinin girdiği yeniden yapılanma sürecinde, basın da yeniden yapılanma dönemine girmiştir. Basına yönelen sermaye bu alanda hızlı değişiklikler ve gelişmeler yaşanmasına yol açacaktır. Ayrıca, yeni ayrıca yazılı basın yanında özel televizyonlarında da hizmete girmesi ile kitle iletişiminde yeni bir süreç başlamış olacaktır. Türk basını için yeni başlayan bu dönemin en önemli ve üzerinde duracağımız iki özelliği şunlardır:

1. Sermaye için basının gücünün cazip hale gelmesi:

Basının kamuyu etkileme ve ürünlerin tanıtımında etkili bir silah olması, sermaye kesiminin basına olan ilgisini çekmektedir. Yeni tekniklerle birlikte üretimde hız ve çeşit, beraberinde bunların tüketilmesi ve halka tanıtılması için çareler aramayı da zorunlu hale getirdi.

Arzdaki bu artış talebin yaratılmasına yani ürünlerin tüketilmesini zorunlu hale getirirken üretilen her ürünün de bir alıcısının olması sağlanmalıydı. Bu doğrultuda reklamlar ve reklamların tüketicilere ulaşmasında önemli bir araç olan basının önemi de artı.

Basın sermaye ilişkisi açısından diğer önemli bir nokta ise, sermayenin basını bir tehdit silahı olarak görmesi ve ticari çıkarları doğrultusunda onun bu gücünden yararlanmak istemesidir. Diğer yandan, ekonomik ve siyasi iktidarı elde etmek için de basın vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir.

2. Kitlelere ulaşmak için siyasi çevrelerin basını kullanma ve denetimleri altına alma çabalarının yaşandığı dönem:

Bir önceki madde ile ilişkili olarak; demokratik çoğulcu toplumlarda siyasi iktidarı, dolaylı olarak da ekonomik iktidarı elde etmenin yolu seçimlerle iktidara gelmekten geçmektedir.

Kitleleri bilgilendirme ve bilgilendirirken etkileme ve yönlendirme özelliği bulunan basın, siyasi iktidarı elde etmede önemli bir rolü olduğu da inkar edilmez bir gerçektir.

1.1. Basın Sektöründe Aile İşletmeciliği Anlayışı

Bir önceki konuda da üzerinde durduğumuz, Türk basınına basın dışı sermaye girişi olmadan önce, gazeteler sahip ve başyazarlarının adları ile anılırdı. Bu kişiler basın sektörü dışındaki diğer alanlara yönelmemişlerdi. (Topuz, 1996:481). Örneğin, Hüseyin Cahit Yalçın Tanin'in, Yunus Nadi Cumhuriyet'in, Ahmet Emin Yalman Vatan'ın sahibiydi. Ayrıca, 1970 öncesinde, gazetecilik matbaacılıkla birlikte anılırdı. Bu anlamda basın alanında çok para yoktu.

1980 öncesinde, Milliyet gazetesinin kurucusu ve sahibi Karacan ailesi, Cumhuriyet gazetesinin kurucusu ve sahibi Nadi ailesi idi. Bu gazetelerin önemli bir ortak özellikleri ise, gazeteler aile şirketi gibi yönetilir olması ve babadan oğulla devredilmeleridir.

1960'lı yıllarda, teknolojik gelişmeler ve maliyetlerin artması, basını ekonomik anlamda daha fazla girişimlerde bulunmaya itti. Böylece, basının yapısı yavaş yavaş değişmeye başladı.

Diğer yandan, 1980 öncesinde basının diğer önemli ve belirleyici bir özelliği de basında holdingleşmenin başlamasıdır. Basın dışında faaliyet gösteren iş adamları, basına yatırım yapmaya başladılar. Artık, aile işletmeleri şeklinde olan gazetelerden bazıları da, yavaş yavaş holdinglerin eline geçti. Sönmez'in (1996:77) "basının holdingleşmesi" diye adlandırdığı 1980 öncesi evreyi, kısa sürede "holdinglerin basına" girişi, ve yazılı-elektronik basınla bütünleşme evreleri izledi.

1.1.1. Kuruluşundan Günümüze Aile İşletmesine Bir Örnek:

Cumhuriyet Gazetesi

Cumhuriyet adı, haftalık olarak yayınlanan bir derginin adıdır ve sahibi Sudi tarafından Aydın Mebusu olan Yunus Nadi'ye satılır. Gazetecilik mesleğinin içinde yetişmiş olan Yunus Nadi de Cumhuriyet adı ile, 7 Mayıs 1924 tarihinde siyasi bir gazete yayınlamaya başlar. Yunus Nadi, 1930'lu yıllarda La Republique (Cumhuriyet) adlı Fransızca bir gazete daha yayınlamıştır.

Nisan 1942 tarihinde Yunus Nadi gazetesini Alman Hariciyesine satma teşebbüsünde bulunmuş ve Habip Edip vasıtasıyla bir mektup göndermiştir. Yunus Nadi'nin Cumhuriyet gazetesini Almanlara satma girişimi sonuçsuz kalmıştır ama, böyle bir girişim, dönem itibarıyla Almanlara yakınlığı ile bilinen Yunus Nadi'nin bu tavrını onaylaması açısından da önemlidir.

Yunus Nadi'nin 1945 yılında ölmesi ile Cumhuriyet gazetesinin imtiyaz sahipliği, varisçileri arasından Nadir Nadi'ye kalır. (Yunus Nadi'nin mirasçıları olan eşi Nazmiye Nadi, oğulları Nadir Nadi, Doğan Nadi, kızları Leyla Uşaklıgil, Nilüfer Nun). Nadir Nadi, 1945 yılından 1991 yılına kadar gazetenin sahibi olarak kalırken, aynı zamanda Cumhuriyet gazetesinin başyazarlığını da yaptı.

Şirketleşme yoluna giden Cumhuriyet gazetesi sahipleri, Cumhuriyet Matbaacılık ve Gazetecilik Ticaret A.Ş.'yi kurarlar. 29.8.1991 tarihinde Başkan Osman Nuri Torun, Üyeler Leyla Uşaklıgil, Emine Uşaklıgil, Şükrü Kaya Aktar, İlhan Selçuk, Hasan Cemal katıldığı yönetim kurulu toplantısında, Nadir Nadi'nin karısı Berin Nadi'yi Cumhuriyet'in imtiyaz sahipliğine getirir.

Cumhuriyet Matbaacılık ve Gazetecilik Ticaret A.Ş. 1992 yılında iflas eder ve Cumhuriyet gazetesi, çalışanlarca kurulan Yenigün Haber Ajansı

Basın ve Yayıncılık A.Ş. tarafından 1992 yılında beri yayınlanmaya devam eder.

2. 1980'Lİ YILLAR VE BASIN SEKTÖRÜNDE YENİ BİR YAPILANMA DÖNEMİ

İlhan Selçuk, (Cumhuriyet, 1989:2) Türk basının da yaşanan tekelleşmenin Avrupa ülkelerindekinden farklı bir yanı olduğuna dikkatleri çekmiştir. Selçuk, Federal Almanya'da Springer, Fransa'da Hersant, İtalya'da Agnelli'yi örnek göstererek, bu dönemde işadamları için basın dünyasının çekici hale geldiğini ifade ederek, Türk basınıyla ilgili şunları söylemektedir: "12 Eylül 1980'den sonra işadamları Babıali'ye el attılar; yatırımlar yaptılar, gazeteler satın aldılar. Ne var ki, yaşanan ortam Batı Avrupa'dan değişti. Bir askeri yönetim söz konusuydu, basın özgürlüğü yoktu, sendikacılık yasaklıydı, demokrasi dışı bir ortamdaydık." Türkiye'de bu yeni ortamın tekelleşme için uygun zeminler hazırladığı da söylenebilir. Ayrıca, depolitize olmuş ve siyasi partilerin yasaklı olduğu bir ortamda basına önemli görevler düşmektedir. Bu durum ise, basının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

"Özellikle 12 Eylül 1980 hareketinin ardından siyasi partilerin kapatılması, siyaset yapmanın askıya alınmasıyla basın daha ciddi bir rol üstleniverdi. Bunlara, eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın medyayı mümkün olduğunca kullanma çabası da eklenince, 1980'li yıllar medyanın 'kurtlar savaşı'na sahne oldu." (Acar, 1998:7).

12 Eylül'ü değerlendirirken Sönmez (1996:79), 12 Eylül'ün biçtiği bir siyaset yapma elbisesi ile parti yapılarını, yan örgütlenmeleri kısırlaştırınca kitlelerle ilişki kurma ve siyaset yapmada basının öneminin arttığını ifade eder.

2.1. Değişmeye Başlayan Aile İşletmeciliği Anlayışı

1980'den sonra Türkiye'de uygulanan neo-liberal ekonomik politikalar kitle iletişim araçları üzerinde de önemli sonuçlar meydana getirdi. Basının mülkiyet biçimleri, maliyet ve finansman yapılarında da değişmeler yaşandı. Ekonomideki bu değişme kendini basın sektöründe de gösterdi. Artık aile şirketlerinin yerini sermaye şirketleri almaya başladı. Bir yandan, basın dışından işadamları basın sektörüne de yatırım yaparken, diğer yandan basın sahipleri de basın dışı sektörlerde kendileri için yatırımlar yapmaya başladılar. Doğrudan kar sağlamaktan çok basının gücünden faydalanmak ve basını diğer şirketlerine (basın dışı) yardımcı olması için basın sektörüne yatırımlar yapılmaya başlandı. Artık, 2. sahiplik dönemi başlamış oldu. Aile mülkiyetinden bir patronun özel mülkiyetine geçiş oldu.

"1980 yılında toplam tiraj 2.7 milyon düzeyinde olup ilk dört gazetenin payı yüzde 60 oranındadır. Bu oranlar 1985 yılında sırasıyla 3.2 milyon günlük satışa ve ilk dört gazete açısından toplam satış içindeki payı yüzde 54 oranına ulaşmaktadır. 1990 yılı verilerine göre, Türkiye'deki toplam günlük gazetelerin sayısı 3.6 milyon olmuştur. Toplam içindeki ilk dört gazetenin payı yüzde 57 oranında, ilk iki gazetenin payı yüzde 33 oranındadır. 1995 yılına geldiğimizde günlük ortalama satış 5.0 milyon olarak saptanmıştır. Bu toplam satışın yüzde 54'ü ilk dört gazetenin payı olarak çıkmaktadır. (..) pazarın yüzde 70'inin iki büyük basın grubu tarafından kontrol edildiğini görürüz." (Ekzen, 1999:91).

1980'lerde, büyük ölçüde özel kişilerin elinde bulunan özel basın araçlarının, kurumlaşmış yapılara dönüşmesi gerektiğini belirten Ertuğrul Özkök (Özkök, 1984:7), bu dönemdeki basın dışı sermayenin basındaki bu kurumlaşmayı nasıl yine tekelleştireceğini göz ardı etmiştir. Diğer yandan, Özkök'ün bu düşüncesi geleneksel basın yani aile şirketi yapısına da karşıdır.

3. DEVLET-BASIN İLİŞKİLERİNDE YENİ YÖNELİMLER

Basın ve siyasi iktidarın toplum üzerinde büyük güce sahip olduğunu belirten Burton, (1995:80) her iki kurumunda birbirlerinin gücünü kısıktandığını ifade eder. Bu nedenle, siyasal iktidarlar öteden beri her an güçlü bir muhalefet olabilecek basın üzerinde denetim kurma çareleri aramışlardır. Bazı zamanlar basına getirilen yasalarla basını kontrol altında tutma yolunu denemişlerdir. Bu uygulamalar genellikle iktidarın ya kendini zayıf hissettiği ya da ülkenin içinde bulunduğı siyasal, ekonomik ve sosyal gerginlik dönemlerinde daha da ön plana çıkmıştır. Örneğın, İstibdat ve askeri ihtilallerde bu tür baskı yasaları uygulanmıştır.

Diğeryandan, iktidarlar basının kamuoyu üzerindeki gücünü göz ardı etmeden, basınla ilişkilerin iyi tutmak zorunda da kalmışlardır. Devlet basın ilişkilerinin iyi olması gerektiğı dönemler hiç şüphesiz seçim dönemleridir. Özellikle seçim dönemlerinde, basının propaganda işlevinin diğery işlevlerinin çok önüne geçtiğini belirten Güngör, (1997:226) siyasal çevrelerle girilen karşılıklı ilişkilerin basının tarafsızlığını ve kamuyu haberdar etmek olan asıl işlevini çarpıklaştırdığını ifade eder.

İşte, devletin hem basını kontrol etme hem de basınla ilişkilerini iyi tutmak için, 1980 yılından itibaren yoğun bir şekilde başvurduğu en etkili yollardan biri teşviklerdir. Devlet tarafından, basına verilen teşvikler, basın gruplarının kendi aralarında ve diğery küçük basın işletmeleri arasında ekonomik dengesizliğe yol açan etkenler arasında yer almaktadır.

Bu bölümde, başbakanlıkları döneminde, basına önemli miktarda teşvik veren başbakanlara yer verilecek ve devlet-basın ilişkilerine bu perspektiften bakılacaktır. İşte, devlet tekelleşmeye karşı önlemler alması beklenirken yaptığı uygulamalarla tekelleşmeye katkı da bulunmaktadır.

Demokratik çoğulcu sistemlerde siyasal iktidarın seçimlerle elde edilmesi, basının önemini daha da arttırmaktadır. Ayrıca, basın sahiplerinin

basın dışı alanlarda da yatırımları olması ve devletle ticari ilişkilere girmesi basın-iktidar düzlemine yeni boyutlar kazandırmaktadır ve kamuoyuna ulaşma ve onları etkileme özelliği basının iktidarlara olan ilişkilerini, karşılıklı çıkar noktasına da getirmektedir.

Basına verilen teşvikler ve krediler devletin basın üzerinde kontrol kurması ve basından destek görmek istemesi olarak yorumlanmaktadır. Bu nedenle, basın kuruluşlarına verilen teşvik ve krediler ile ilgili bilgiler de araştırmacıların hizmetine kolay kolay sunulmamaktadır.

3.1. Özal Ekonomisi ve Basın Sektörüne Yansımaları

3.1.1. Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye

İkinci Dünya Savaşından sonra devletin ekonomiye müdahalesi hem Merkez hem de Çevre ülkelerde olağan sayılıyordu. Gelişmiş ülkelerde, sosyal devlet anlayışı hakim iken, gelişmekte olan ülkelerde, kalkınma olgusu ön plana çıkmıştı. Tabi ki, tüm bunlar devlet eliyle gerçekleşecekti. Fakat, 1970'den sonra dünya ekonomisi krize girdi ve kamu harcamalarına son verilmesi, yani sosyal devletin tasfiye edilmesi gerektiği düşüncesi ön plana çıktı. Yani, artık klasik iktisat kuralları geçerli olmalıydı.

Dünyayı yeni bir düzen, yani serbest piyasa ekonomisiyle küreselleşme olgusunun işlenmesi hiç nedensiz değil. 1970'li yıllardan itibaren yaşanan krizde, bir yandan Merkez içinde yeni çatışmaların ve rakiplerin ortaya çıkmasına, diğer yandan Çevre ülkelerde de, başkaldırı hareketlerinin yoğunlaşması yatıyordu. Yeni ekonomik düzenin temel öğretisi, evrensel düzeyde serbest piyasa ekonomisine geçiş, bütün ülkelerin pazarlarının bütünleşmesi, mal-hizmet-sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesiyle küreselleşmenin gerçekleşmesidir. Bu amaçla, ithalat-ihracat dış ticaret koruma politikalarının etkisinden arındırılacak, fiyat sübvansiyonları kalkacak, paraların kovertibilitesi sağlanacak, devlet tekelleri kaldırılacak,

kamu teşebbüsler özelleştirilecek, mallar gibi hizmetlerin ve sermayenin dolaşımındaki kamu müdahalesi de kaldırılacak. (Kazgan, 1994:43).

Böylece, klasik iktisat öğretileri tekrar hayata geçirilmiş oldu. Yeni ekonomik düzen, 1970'lerin sonu ve 1980'li yılların başında ABD'de muhafazakarların piyasa ekonomisini kamu müdahalesinden arındırması; yani deregülasyon eylemiyle başladı. Bu dönemde, ABD'de, Başkan Regan, İngiltere'de Başbakan Thatcher ve Türkiye'de ise Özal'ın, iktidara geldikleri yıllardır.

1980'e gelindiğinde Türkiye'de de uygulanmakta olan kalkıncı modellerden vazgeçildi. Artık devreye adım adım serbest piyasa ekonomi girmeye başladı. Dünya ekonomisinin içine girdiği krizden yalnızca bu sayede kurtulacağı ve başka bir alternatifin olmadığı düşüncesi yayıldı.

2000'li yıllara girdiğimiz şu günlerde dünya ekonomisinde ABD, İkinci Dünya Savaşından beri oturduğu zirvedeki yerini korumaya devam ediyor. ABD, ekonomik gücüyle, belirleyiciliğini sürdürürken, ABD ve onu izleyen diğer gelişmiş ülkeleri Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler izliyorlar. Çoğu bilim adamı, bu oluşumu Merkez ve Çevre diye adlandırmakta ve biz de burada bu sınıflandırmayı kullanacağız. Merkezi, ABD başta olmak üzere, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere izliyor. Çevre ülkeler ise gelişmekte olan ve dünya ekonomisini etkilemekte etkisiz olan ülkeler oluşturuyor.

Merkez ülkeler ekonomik gücün devamında, teknolojik ve askeri gücünde ellerinde bulundurmaktalar. İkinci dünya savaşından sonra, kurulan Dünya Bankası ve IMF gibi kurumlar ise, kararların uygulanmasını ve uygulamaları denetleme görevini yerine getirirler. Ayrıca, Avrupa Birliği de Amerika'dan bağımsız olarak, üye ülkeleri bağlayıcı ve ortak hareket etme yönünde önemli bir oluşumdur.

3.1.2. 1980'leri Hazırlayan Etkenler

1970'li yılların ilk yarısında beri kapitalizmin yapısal krizi, gelişmiş ülkeleri yeni arayışlara ve krizden kurtulma yollarını aramaya itmişti. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, devletler Sosyalizmin de yayılma tehlikesine ve ekonomik zorunluluklar sonunda, refah devleti yani sosyal devlet harcamalarına hız vermişlerdi. Türkiye'nin denetimli ekonomisinde iktidardaki ideoloji, sanayileşme-büyüme, köylüyü kalkındırma hedefine dönüştü. Karma ekonomi ve yol gösterici türde bir planlama ise bunun başlıca aracıydı. Türkiye Avrupa'nın sosyal devlet ilkesini iyice benimsemişti. (Kazgan, 1994:183). Daha sonra, Keynesci ekonomik politikalar ve refah devleti uygulamaları sonunda, sosyal devlet harcamaları artmıştı. Doğal olarak da sermayenin karlılık oranında gerileme oldu. Sermaye bu durumu çözmek için harekete geçer. Reel ücretleri düşürmek ilk etapta yapılması gerekenlerin başında yer aldı. Böylece, sermaye-emek dengesinde değişimler sermaye lehine çevrilmiş oldu.

“İşte, piyasa mekanizmasının, pazarın (görünmez elin), müteşebbisin, serbest ticaretin, mukayeseli üstünlükler teorisine dayalı uzmanlaşmanın vb. erdemlerini yücelten teoriler böyle bir ortamda yeniden hortlatıldı.” (Başkaya, 1996:279).

Özel girişimi ön plana çıkarma ve ekonomideki yanlışlıkların, krizin nedeni olarak da devletin ekonomiye müdahalesi olduğu gösterilmekte ve bunun aşılması için devletin ekonomiden elini çekmesi, piyasanın kendi işleyişine bırakılması tezi ağırlık kazandı.

Bu teoriler yeni olmamakla birlikte sermayenin içine düştüğü krizden yani kar haddinin düşmesinden kurtulması için tek yol olarak görülmektedir. İşte, IMF, Dünya Bankası, gibi kuruluşlar tarafından, Batı da ortaya konulan bu yeni ekonomik model, Türkiye gibi ekonomik krize girmiş az gelişmiş ülkeler için de bir uygulanması gereken model olarak sunuldu. Böylece,

1980'e gelindiğinde Batılı kuruluşların önerileri doğrultusunda, ithal ikameci modeli yerine dışa dönük büyüme modeli benimsenmiş oldu.

1970'lerin ikinci yarısında başlayan ekonomik kriz için, 1980 yılında 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül askeri darbesi yeni önlemler alındı. Böylece, 1960'lı yıllarda başlayan içe dönük ekonomik model yerine 1980'li yıllarla birlikte dışa dönük model uygulanmaya başlanmıştır. Ekonomide amaç serbest piyasa ekonomisine geçiş ve küreselleşmeye ayak uydurmaktır. Karma ekonomi yerine KİT'lerin özelleştirilmesi ve devletin küçültülmesine bıraktı. Köylüyü-tarımı kalkındırma, gelişmiş toplumlarda hizmetler kesimi ön plandadır anlayışıyla ikame edildi.

3.1.3. 1980'li Yıllar ve Ekonomik Kararlar

İttihat ve Terakki döneminde, hem milli hem dışa açılmacı görüşler arasındaki çatışma, Cumhuriyet Dönemindeki devletçi-korumacı ya da karma ekonomi modeli, 1950'lilere doğru, liberalizmin egemen olmaya başlaması, 1960'larda karma ekonomi ile ithal ikameci ve devlet denetimindeki ekonomi ve 1980'de yeniden dışa açılma politikaları yani piyasa ekonomisine (liberalizme), geçişi amaçlayanı 24 Ocak kararları, Türk ekonomi hayatı bakımından bir dönüm noktasıdır.

İkinci Dünya Savaşından sonra, uluslar arası kapitalizm ve özellikle ABD'nin karşı karşıya olduğu, dolar ve mal fazlasına pazar bulma arayışları birlikte azgelişmiş ülkeler için sanayileşme, kalkınma modelleri ortaya çıktı. Böylece, Türkiye'de de ithal ikameci büyüme modeli, 1950-1980 yılları arasında uygulandı. Ama 1980'lere gelindiğinde, bu modelinde işlemeyeceği anlaşılır. Uluslar arası ekonomik kuruluşların da yani Dünya Bankası ve IMF'nin isteği ile Türkiye ekonomisinde yeni bir döneme girilir. Merkez'deki durgunluğu aşmak ve kar haddini arttırmak için Çevre'yi buna göre biçimlendirmek yolundaki Merkez politikasına göre Türkiye yeniden yapılandırılmaya çalışılıyordu. (Kazgan, 1994:184).

“1980’e gelindiğinde tıkanan, salt Türk sermayedarların ‘artık üretme ve ona el koyma’ kanalları değildi: Tıkanma, aynı zamanda uluslar arası sermaye için de söz konusuydu. Yeniden üretim ölçeğini dünya çapında gerçekleştiren uluslar arası sermaye, Türk kolunda tıkanmalar yaşıyor ve bundan doğallıkla rahatsız oluyordu.” (Sönmez, 1992:8).

1980’ler, Türkiye toplumu için önceki dönemlerden bir kopuşu ifade etmektedir. Türkiye kapitalizminin sermaye birikimi süreci 1980 sonrasında farklı bir nehir yatağında akmaya başladı.

1980 öncesinde dünya ekonomisine “ithal ikameci birikim tarzı” ile eklemlenmiş bulunan Türkiye kapitalizmi, bu tarz artık işlememesi sonucu “dışa açılma” diye tanımlanan bir birikim tarzına doğru evrilmeye başladı. İthal ikameci model, 1960’larda olgunlaşırken, 1970’li yıllarda tıkanmaya başladı. Bu birikim modelinin ana özelliği, iz pazara dönük oluşu, sabit döviz kuru, sabit faiz ve devlet kontrolüne dayalı olmasıdır. (Sönmez, 1992:7, Başkaya, 1996:271).

24 Ocak Kararlarının temeli, iç ve dış piyasada tüm fiyatların sunum ve isteme göre oluşması ilkesine dayanır. Ülkemizdeki uygulamada, mal ve hizmet fiyatları, döviz kurları, faiz oranları, ücretlerin düşük tutulması kamu harcamaların kısılması gibi üç yıl boyunca izlenen politika aşamalı niteliktedir. (Kepenek, 1987:6). Piyasa ekonomisini hayata geçirme amacıyla yürürlüğe konulmuştur.

1979 yılının sonuna yaklaşırken yaşanan ekonomik bunalım geniş halk kitlelerini ve sermaye sınıflarını derinden etkilemiştir. 1980 yılında Demirel’in başbakanlığı döneminde Turgut Özal ise, başbakanlık müsteşarı idi. Demirel istikrar programı hazırlama görevini Özal’a vermişti. Özal bu tarihten sonra 1980’li yıllarda ekonomik ve siyasal alanda önemli rol oynayacaktır.

1979 yılının son günlerinde başbakan Demirel’e sunduğu bir raporda Özal, “24 Ocak Kararları” diye anılacak istikrar programının esasların ortaya koymuştu.

Programın ilk aşaması tipik bir istikrar programı niteliğindeydi; askeri rejim altında 1980-83 arasında uygulandı. İkinci aşaması, ekonomiyi serbestleştirme ve yeniden yapılanmanın devreye girmesiydi; 1984'den itibaren, demokrasiye geçişle birlikte yürürlüğe girdi. İzleyen bölümün ele alındığı üçüncü aşama ise TL' nin konvertibilitesi ve mali piyasanın serbestleşmesi, özelleştirme ve küreselleşmeyle 1989'dan itibaren yürürlüğe girdi. (Kazgan, 1994:185).

“24 Ocak programında yer alan boyutlarıyla devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetiminin kaldırılması gibi ‘şok tedavisi’ öğelerinin, IMF'nin üç yıldır Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinden istediği nicel boyutları fazlasıyla aşmış olduğunu; yani ‘istenenden fazlasının verilmiş olduğunu’ saptayabiliriz.” (Boratav, 1989:121).

24 Ocak Kararları alındığında Başbakan Müsteşarı olan Turgut Özal, 1983'te iktidara gelen Anavatan Partisi'nin Genel Başkanı olmuş ve “12 Eylül hukukuna pek dokunmamış, tersine, onun sağladığı anti-demokratik zırhı kullanarak ‘dışa açılmacı’ birikim modelinin unsurlarını tamamlamış, revizyonlara gitmemiştir.” (Sönmez, 1992:9). 12 Eylül 1980'de gerçekleşen rejim değişikliği, Özal'ı ekonominin patronu konumuna getirir. 24 Ocak programı, aşağı yukarı 1985 yılının sonuna kadar uygulandı.

“12 Eylül, tıkanan ithal ikameci birikim modelinin yerine geçirilmeye çalışılan ‘dışa azılmacı’ birikim tarzının gereksindiği otoriter-baskıcı siyasi atmosferi sağlamakla kalmayacak, bu siyasi yapıyı kurumsallaştırıp kalıcılaştırmayı hedefleyecekti...12 Eylül'ün generallerince hazırlanan ve baskıcı niteliği ağır basan 1982 Anayasa'sı; onun ışığında çıkarılan yasalar, yeni birikim modelinin hukuku çatısını oluşturacaktı.” (Sönmez, 1992:8).

Ekonominin dışa açılma yönünde yeniden yapılandırılması, 1980 öncesinin içe dönük yapısının öğelerini adım adım dönüştürme şeklinde gerçekleştirildi. Sürekli devalüasyonlar doğrultusunda işletilen günlük kur ayarlamalarına bağlı ve zaman içinde serbestlik derecesi artırılan bir kambiyo politikası; ithal kotalarının adım adım kaldırılmasıyla liberasyona yönelen bir ithalat rejimi; pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve

sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın bir ulusal öncelik haline getirilmesi; ve bazı KİT'lerin özelleştirilmesinin hedeflenmesi; grev, toplu sözleşme ve sendikal faaliyetlerin yasaklanması 24 Ocak Kararları ile ekonomiye damgasını vuracak olan iktisat politikalarının temel unsurlarıdır. (Boratav, 1989:122-123, Sönmez, 1992:19, Başkaya, 1996:281,282).

“Programın mantıksal uzantısı, bundan sonraki aşamada, başta sınai tüketim malları olmak üzere, tüm mallar için, dışalımın daha serbest olmasıdır. Bir başka deyişle, gümrük vergileri azaltılmalı ve iç pazar yabancı mallara açılmalıydı. Bu yaklaşım, yani korumacılıktan vazgeçilmesi, 24 Ocak Kararlarının temel ilkelerinden biriydi.” (Kepenek, 1987:6).

3.1.4. Özal'ın Basınla İlişkileri ve Yeni Dönemin Basına Etkileri

Özal, 24 Ocak kararlarının alındığı yıl Demirel hükümetinde başbakan müsteşarı görevindeydi. 12 Eylül askeri darbesinin depolitize yıllarının ardından, 1983 yılında yapılan ilk genel seçimlerde, kurucusu olduğu ANAP ile iktidara geldiğinde, serbest piyasa ekonomisine geçişte hızlı adımlar atılmasını sağladı. 24 Ocak kararları ile amaçlanan küreselleşen dünyaya ekonomik anlamda eklemlenme ve neo-liberal politikalarla bu amacı gerçekleştirmektir.

Dünya liberalizmi ile bütünleşme yönünde alınan ekonomik kararların yanında, insanların düşünce yapısının değişmesinin önemli olduğunu sık sık belirten Özal, her şeyi devletten bekleme zihniyetinin değişmesinin zorunlu olduğuna inanmaktaydı. (Özal, 1983). Özal, basınla olan ilişkilerine çok önem veriyordu. Nezih Demirkent, (15 Ocak 1989, Cumhuriyet) Özal'ın basına ihtiyacı olduğu zaman son derece dostça davrandığını ve basın özgürlüğünden yan tavır koyduğunun altını çizmektedir. Özal, yazılı basın ile gerilen ilişkilerini kimi zaman teşvik kredileri, ilanlar vb. yollarla düzeltmeye çalışmış, kimi zaman da kağıt fiyatları ve yasal düzenlemelerle basını yola getirmeye, kontrol altında tutmaya çalışmıştır. (Yüce, 1999:133-134).

“Gazete sahipleriyle, başyazarlarıyla birebir ilişkiler kuruyor, bu arada elinde tuttuğu TRT’yi istediği gibi kullanıyordu. Aynı Özal başta Demirel olmak üzere siyasi rakiplerini ve yeni ekonomik döneme uyumda zorlandığı için Özal’a muhalefet eden sermaye fraksiyonlarını saf dışı kılma çabasında da medyadan medet umuyordu. Bütçe dışı fonları, Meclis denetimi dışına çıkardığı kamu kuruluşları, yasama gücündeki kararnameleri, yetkilerini artırdığı yerel yönetimleri ile önemli bir gücü elinde tutan Özal, basına, politikalarına vereceği destek karşısında bu maddi devlet desteğinden ikram etmeyi bir tarz haline getirdi.” (Sönmez, 1996:79).

Özal 1980 sonrasında meydana gelen ekonomik, siyasal ve kültürel değişme ortamında destek bulma konusunda basına gereken önemi vermeye çalıştı. Diğer yandan, Özal’ın basına olan ilgisiyle ilgili Aksoy şunları aktarmaktadır:

“Özal iktidarının basına dönük bakışı olumsuzluk yüklüdür. Demokrasiye aykırı yöntemlerle basını ‘hizaya getirme’ heves ve çabalarının yaygınlaştığı dikkat çekmektedir. Hem yasal hem ekonomik araçlara başvurularak gazetelerin yayın politikalarını etkilemenin yolları denenmektedir. (...) Kamu bankalarının Günaydın’a seçim öncesinde başlayarak gittikçe yoğunlaşan bir ilan ambargosu uyguladıkları belirtilmektedir.” (Aksoy, 1999:48).

Özal basına ılımlı davrandığı kadar, yukarıda da değindiğimiz gibi işine gelmediği zaman yaptırımlar da uygulamıştır. Kahraman, (1996:222) 1987 genel seçimlerinde, Özal’ın kendisini desteklemeyen Tercüman, Günaydın ve Güneş’in ilan gelirlerini kestiğini belirtir. Yine, Tayyar Şafak (1996:772), Özal’ın bir gün Kemal Ilıcak’a haber yolladığını ve “Onu iflas ettireceğim.” dediğini duyduğunu belirtir. Şafak’ın bu duyduğu gerçek olur ve bir süre sonra Kemal Ilıcak’ın sahibi olduğu Bulvar gazetesi kapanır. Kemal Ilıcak ise, hem iflas eder hem de merkez sağa yakın görüşleri olan Ilıcak’ın diğer gazetesi olan Tercüman da ayakta kalamaz.

Diğer yandan, Özal’ın basından destek bulma konusunda çeşitli girişimlerde bulunduğu üzerinde de görüş birliği vardır. Bu doğrultuda, bir

döneme damgasını vuran Asil Nadir'i desteklediği yönünde yoğun tartışmalar halen devam etmektedir. 1980'li yıllarda, Asil Nadir'in Türk basınına girmesi ve çok sayıda basın kuruluşunu satın alması ile başlayan tekelleşme süreci ile Turgut Özal'ın Nadir'i desteklediği yolunda yorumlara neden oldu. Diğer yandan, Özal'ın basını kontrol etmek ve 'hizaya getirmek' için yine bu dönemde gazete kağıdına fon getirdiği belirtilir. (Aksoy, 1999:51). Bu gelişmelere paralel olarak, 24 Ocak 1980-17 Nisan 1988 tarihleri arasında gazete kağıdının fiyatı 79 kat artar. (19 Nisan 1988 Hürriyet).

Turgut Özal'ın başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı yaptığı yıllarda devletin, krediler teşvikler ve promosyon uygulamaları sonucu tekelleşmeyi kışkırttığı ifade edilir. Özellikle, tüketiciyi koruma iddiasıyla, promosyonlarda trilyonları bulan teminatlar zorunluluğu ancak, bankalara sahip basın gruplarınca karşılanabilmiştir. (Aksoy, 1999:63). Böylece, küçük basın kuruluşları bu teminatı bulamadıkları için bu yarışta geri kalmışlardır.

Özal, ekonomi alanında yeniden yapılanma ya da kendi değişimiyle "transformasyon" sürecinde, basının da serbest pazar imkanlarından faydalanarak değiştiğini belirtmektedir. (Barlas, 1996:61).

3.2. Güçlenen Devlet ve Basın İlişkileri:Demirel Dönemi

12 Eylül 1980 tarihinde iktidardan uzaklaştırılmasından sonra Süleyman Demirel, 1991 yılında tekrar başbakanlık koltuğuna oturdu. Demirel dönemi, önceki yıllarda devam eden iktidar-basın ilişkilerinin bir uzantısı gibidir. Bu dönemde de, basına devlet tarafından önemli kolaylıklar sağladı. Bunlardan birisi, basının 'özel önem taşıyan' sektörler arasına alınmasıdır. Böylece, "basına trilyonlarca lira devlet desteğinin kolayca verilmesi sağlanmıştır." (Aksoy, 1999:63). Örneğin, Süleyman Demirel Hükümeti'nin ilk 500 gününde, Sabah 699 milyar 263 milyon, Hürriyet 425 milyar 520 milyon, Milliyet 334 milyar 683 milyon, Türkiye 229 milyar 649 milyon lira teşvik almıştır. (Sönmez, 1996:364).

Her iktidar döneminde hükümete yakın olan basın kuruluşları olmuştur. İktidar ile basın arasındaki bu ilişki, hem hükümete hem de basına bazı yararlar sağlamaktadır. Hükümet basının gücünden yararlanırken, basın mali kaynak ve bazı kolaylıklardan faydalanmıştır.

Demirel döneminde de, Demirel ve Tercüman gazetesi arasındaki ilişkiler, üzerinde durulması gereken bir konudur. DYP-SHP koalisyonu döneminde ise, Demirel'in İLKSAN için yaptığı ödemeler, daha sonra, Meclis Soruşturmasına yol açmıştır. Demirel'in yakın arkadaşı ve Tercüman gazetesinin sahibi Kemal Ilıcak'ın aracılık ettiği öne sürülen İlkokul Öğretmenleri Sağlık ve Sosyal Yardım Sandığı (İLKSAN)'na yapılan devlet yardımı, uzun süre devlet-basın ilişkilerinin gündeme gelmesine ve sorgulanmasına yol açmıştır.

3.3. Çiller Dönemi ve Devletin Basına Açık Desteği

Çiller'in basınla olan ilişkileri daha Demirel, hükümeti döneminde ön plana çıkmaya başlamıştı. Daha sonra ise, Çiller'in DYP Genel Başkanlığı ve başbakan olduğu yıllar, devlet basın ilişkileri açısından hareketli bir dönem yaşanmıştır.

“Çiller bakanlığı döneminde ‘binlerce yeni istihdam’ yaratacağı varsayılan basın yatırımlarına 2.6 trilyon liralık teşvik belgesi dağıtmış, aslan payı’nı İnterstar, Sabah, Milliyet, Hürriyet ve Türkiye gazetelerinin aldığı teşvik yoluyla Hazine, basın kuruluşlarına, Kalkınma Bankası ve Emlakbank aracılığı ile ‘sıfır ile yüzde 30 arasında değişen faizlerle’ çok uygun krediler kullandırmıştı.” (Aksoy, 1999: 64).

Tansu Çiller başbakan olduktan sonra, 7 Ekim 1993 itibarıyla basına 3.2 trilyon lira teşvik dağıtılmıştır. Bundan Milliyet’e 765 milyar 439 milyon, Sabah’a 613 milyar 363 milyon, Hürriyet’e 298 milyar 199 milyon, Türkiye gazetesine 116 milyar 712 milyon, Uzanlar’a 116 milyar liralık pay ayrılmıştır. (7 Ekim 1993 Cumhuriyet).

Çiller çeşitli dönemlerde gerek iktidar gerekse iktidar ortağı olmuştur. Bu dönemlerde, Çiller, Hürriyet ve Sabah Gruplarının 14 yılda 85 trilyon lira devlet teşviki kullandıklarını belirtirken, kendi döneminde, sadece genel seçimlerin yapıldığı Aralık 1995 tarihinde, 1 katrilyon 423 trilyon 137 milyar 119 milyon liralık teşvik belgesi dağıtılmıştır. (Cumhuriyet, 1997:1-19).

Çillerin genel Başkanı olduğu DYP'nin de ortağı olduğu REFAHYOL döneminde ve yine Çillerin Başbakanlığı sırasında, sadece, 1995 yılı sonu ve 1996 başında, Akşam gazetesine 1.5 trilyon, Sabah gazetesine 6 trilyon lira dolayında, nakdi ya da gayri nakdi kredi onayı verildi. HHB TV ile de yaklaşık 2 trilyon liralık reklam anlaşması yapıldı. Yine aynı dönemde, Emlak Bankası basına 937 trilyon liralık ilan verdi. (Cumhuriyet, 1997).

Tablo:4. Doğan ve Bilgin Gruplarına verilen toplam teşvikler (1983-1997)

GRUP ADI	YATIRIM TUTARI (MİLYON \$)	1983-93 (MİLYON \$)	1994-97 (MİLYON \$)
Basın Holding (Sabah, Atv ve d.)	292.1	278.4	13.7
Doğan Holding (Hürriyet, Milliyet ve d.)	626.3	581.0	45.4
TOPLAM	918.4	859.4	59.1

Kaynak: (Aksoy, 1999:66, Kuva-yı Medya, 1998).

Yukarıdaki tabloda 1983-1997 yılları arasında devlet tarafından, basının iki önemli grubu olan Aydın Doğan ve Dinç Bilgin Gruplarına verilen toplam teşvikler yer almaktadır.

Görüldüğü üzere, 1983 yılından 1993 yılına kadar geçen on yıllık sürede, bu iki grup arasında da en fazla teşvik Doğan Grubuna verilmiştir. Doğan Grubunun bugün ulaştığı nokta gözönüne alındığında, bu noktaya gelmesinde devlet yardımlarının önemli etkisi olduğu söylenebilir.

Tablo:5. Doğan ve Bilgin Gruplarına sağlanan toplam devlet desteği (1983-1997)

GRUP ADI	1983-93 (MİLYON \$)	1994-97 (MİLYON \$)	Toplam (MİLYON \$)
Basın Holding (Sabah, Atv ve d.)	194.9	5.5	200.4
Doğan Holding (Hürriyet, Milliyet ve d.)	406.7	18.1	424.8
TOPLAM	601.6	23.6	625.2

Kaynak: (Aksoy, 1999:66).

3.4. Mesut Yılmaz Hükümeti ve Basın

Özal'ın 1983 yılında kurduğu Anavatan Partisinin genel başkanı Mesut Yılmaz'ın basınla olan ilişkileri, her ne kadar Özal dönemine benzemese de, basının kamuoyu üzerindeki etkisi göz ardı edilmeden basınla sıcak ilişkiler devam ettirilmiştir. Yılmaz da, Özal'ın yaptığı gibi basına verdiği teşviklerle bu ilişkileri canlı tutmuş ve basını karşısına almamaya dikkat etmiştir. Tabi Mesut Yılmaz'ın ortaklığında kurulan koalisyon hükümetleri dönemlerinde, basına verilen teşviklerden yine en fazla yararlanan, Dinç Bilgin ve Aydın Doğan olmuştur.

Örneğin, 1997 yılında, kurulan ANASOL-D hükümeti döneminde, 1-11 Temmuz 1997 tarihleri arasında 19 trilyon 800 milyar 998 milyon liralık toplam teşvik belgesine göre, 12-28 Temmuz 1997 tarihleri arasında verilenlerle birlikte 3 Kasım 1997 itibariyle toplam 23 trilyon 764 milyar 65 milyon liraya ulaşan teşviklerin Bilgin ve Doğan grupları arasında dağılımı şöyledir: (Aksoy, 1999:67).

Tablo:6. Doğan ve Bilgin Gruplarına ANASOL-D döneminde verilen teşvikler (1-28 temmuz 1997)

GRUP ADI	1997 (MİLYON / TL)
Basın Holding (Sabah, Atv ve d.)	2.383.761,-
Doğan Holding (Hürriyet, Milliyet ve d.)	16.864.654,-
Biryay (Doğan ve Bilgin Ortaklığı)	4.515.650,-
TOPLAM	23.764.065,-

Basına devlet tarafından verilen teşvik uygulamaları 1999 yılında da devam etti. Örneğin, Hazine Müsteşarlığı tarafından 1.3.1999 ve 31.3.1999 tarihleri arasında Doğan Grubu'na bağlı üç şirkete toplam 18.865 trilyon liralık teşvik verdi. Bu teşvikin Doğan Grubu içindeki dağılımı ise şöyle: (2 Ağustos Kuva-yı Medya, 1999:4)

Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş	13.569 (Trilyon)
Doğan Prodüksiyon A.Ş	3.982 (Trilyon)
Milliyet Gazetecilik A.Ş	1.314 (Trilyon)

Ayrıca, yine Doğan Grubu'na 1999 yılı içinde, uydu yayınları yapmaya yönelik olarak kurduğu, "Dijital Hizmetler Pazarlama A.Ş" projesinin ortaklarından Topaz Telekomünikasyon Yayıncılık Reklamcılık Sanayi ve Ticaret A.Ş' ye 11 trilyon 608 milyar 553 milyon liralık teşvik verildi. (27 Eylül Kuva-yı Medya, 1999:3).

Aydın Doğan Grubuna devlet tarafından teşvik verilmesi DSP-MHP ve ANAP koalisyonu zamanında da devam etti. Şubat 2000 tarihinde, Doğan Grubuna ait, Doğan İletişim Elektronik Servis Hizmetleri A.Ş. ile Doğan Haber Ajansı A.Ş.'ye toplam 2.6 trilyon liralık teşvik verildi. (Resmi Gazete, 13 Şubat 2000).

4. BASIN SEKTÖRÜNDEKİ TEKELLEŞMEYE TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLER

Türkiye ekonomisinden kaynaklanan nedenlerden dolayı gazetelerin basın dışı işlerle uğraşmak zorunda kalmışlardır. (Aldoğan, 1979:54). Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik bunalımlar basındaki tekelleşme eğilimine ivme kazandırmıştır. Bu doğrultu da, basın dışı sermayenin basın sektörüne girmesi de tekelleşmenin hızlanması için itici güç oluşturmuştur. Teknolojik gelişmelerle birlikte büyük yatırımlar gerektiren ama basın alanından hiçte bu yatırımları karşılayacak derecede fazla gelir elde edilememesi, basın dışı sermayenin yolunu açmıştır. Üzerinde tartışma götürmeden kabul gören veya kabullenilmez zorunda bırakılan bir girişim olmuştur.

Sabah gazetesi ATV, Milliyet ve Hürriyet gazeteleri Kanal D, Türkiye gazetesi TGRT, Zaman gazetesi Samanyolu TV ile çapraz mülkiyetin etkin olduğu Türk basın sahipleri dikey bütünleşmeye gitmekte ve farklı sektörlerde faaliyet göstermektedirler. Gazete dağıtım şirketlerinden, yayıncılığın alt sektörleri yanı sıra, finans, pazarlama gibi farklı sektörlerde de faaliyet göstermektedirler.

Burada Türk basının da tekelleşmeye etki eden faktörler ve basının durumu ele alınacaktır. Bu konular ise, aşağıda Kağıt Sorunu, Dağıtım Sorunu, Promosyon, İlan, Reklam ve Krediler Teknolojik Gelişmeler yer almaktadır.

4.1. Kağıt Sorunu

1980'li yılların ortalarından itibaren basın, herhangi bir sanayi sektörü gibi görülmeye başlamıştı. Artık, basın dışı sermaye de basına girmişti. Basının sermaye gruplarının eline geçtiği bu yıllarda, verdikleri hizmet yönünden gazetelerin herhangi bir sanayi sermaye grubunun etkinliğine girmemesi gerektiğini belirten Ediboğlu, diğer yandan, günümüz ekonomisinin özelliğinden dolayı hiçbir şirketin mali yönden tam bağımsız

olamayacağını da söylemiştir. (Ediboğlu, 1984:146). 1980'lerde Hürriyet gazetesinin bir çalışanı olan Fatih Ediboğlu, Hürriyet gazetesinin bütün dezavantajlara rağmen, "24 Ocak 1980 kararlarının ışığında kabuk değiştiren ve günümüze kadar gelen yeni ekonomik şartları içinde dahi istikrarlı bir karlılığa sahip olmalarını sağladığını" (Ediboğlu, 1984:147) belirtmiştir. ⁽¹⁾

Bu dönemde, basının, basın mensubu olmayan işadamlarının yani basın dışı sermayenin eline geçtiğini belirten Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Nezih Demirkent, Amerika ve Avrupa'da da görülen holdingleşmiş basının durumundan kaygı duyduğunu belirtmiştir. (Demirkent, 1984:96).

1977 yılından 1980 yılı başlarına kadar yaşanan enflasyonist ortamda basının temel girdisi olan kağıt yeterince bulunamamıştır. Hatta, kağıt karaborsaya düşmüştür. Ayrıca, ithal edilen üretim girdilerinde de sıkıntılar yaşanmasından dolayı, basının maliyetleri artmıştır. Gerekli yatırımları yapamayan basın, 24 Ocak Kararlarından sonra da yatırımlar yapmakta zorlanmıştır. (Ediboğlu, 1984:147-148, Mengi, 1984:176).

1980 yılına kadar gazete kağıdı, basına devlet tarafından çok yüksek bir sübvansiyonla verilirdi.

"24 Ocak kararları ışığında Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nde uygulamaya başlanan yeni politika en büyük müşterisi olduğumuz SEKA tarafından da uygulanmış ve birçok ülkede basının bir kamu hizmeti verdiği gözönüne alınarak sübvansiyon edilen gazete kağıdı da tamamen piyasa koşullarına göre ayarlanan yeni bir fiyatlamaya tabi olmuştur." (Ediboğlu, 1984:148).

1980'lerde gazete kağıdının kilo maliyeti 30-35 lira arasında iken ithal edilenler de dahil 9 liradan aktarılıyordu. Bunun katkısı, 1978'de Günaydın gazetesine 130 milyon lira, Hürriyet ve Tercüman'a 60'şar, Milliyet ve Yeni Asır'a 40'ar, Dünya'ya 30, Cumhuriyet'e 24 milyon liraydı. (Koloğlu, 1994:86).

⁽¹⁾ Hürriyet gazetesinin yıllara göre karlılık oranları şöyle: 1978'de % 8.4, 1979'da % 11.5, 1980'de % 10.4, 1981'de % 16.4, 1982'de ise % 6.7.

1980 yılından itibaren tonu 9.000 lira olan kağıt, 40.000 liraya yükseltilmiştir. Gazete kağıdı fiyatı üç yıl içinde 8 kez artarak, 119.400 lira olmuştur.

Gazete kağıdına verilen sübvansiyonun kalkmasından sonra basın düştüğü zor durumdan reklam gelirlerindeki artışla kurtulabildi. 1980 sonrası yaygınlaşan bankerlik sonucu bankalar, gazeteler için önemli reklam müşterisi haline gelmişlerdi. (Uşaklıgil, 1984:112). Fakat, bu durum birkaç yıl içinde değişti ve bankaların verdiği reklam gelirleri de düştü. bu dönemde, gazete kağıdı fiyatındaki artış, gazeteler için büyük bir maliyet problemine neden olmuştur. Sınırlı sermayesi olan gazeteler için bu durum daha ciddi boyutlara ulaşmıştır. Örneğin, Cumhuriyet, girdiği kriz nedeniyle 1980 yılında bir bildiri yayınlayarak, liberal ekonomiyi savunacağını açıklamıştır.

Gazete kağıdı fiyatlarındaki artışın dolara endekslenmesi, diğer bir değişle piyasaya şartlarına bırakılması, gazetelerin kaderini piyasadaki "gizli ele" teslim etmek anlamına geliyordu. Bu durum ise, piyasaya koşulların da rekabet edemeyen basın kuruluşlarının ortadan kalkması anlamına geliyordu.

Gazete kağıdındaki artışla birlikte maliyetlerin artması, basını gelirlerini arttırma yolları aramaya yöneltmiştir. Burada, resmi ve özel ilan ve reklamlar, önemli gelir kaynakları olarak önemini daha da arttırmıştır.

İlan ve reklamlardan elde edilen gelirler, yüksek kağıt maliyetini ve yeni teknoloji transferinin yol açtığı maliyetleri tam olarak karşılamıyordu. Özel ilan ve reklamlar ise, basın için daha önemli bir gelir kaynağı olarak belirdi. 1980 sonrasında basının içine düştüğü ekonomik zorluklar nedeniyle yöneldiği diğer bir seçenek ise, tirajını – dolayısıyla reklam gelirini - arttırmak için yöneldiği promosyon ve kupon uygulamalarıdır. Kültürel ürünlerle başlayan ve sonra çığırdan çıkın bu dönemde çatal kaşıktan otomobile, çarşıftan oyuncağa beyaz eşyaya yani akla gelebilecek her şey hediye olarak dağıtılmaya başlandı. Basın Holding'in sahibi Dinç Bilgin geline nokta ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: "...gazeteler ikili bir kısıkaç altındadır. İlki, hükümetin basının parasal durumuna fazla ilgili olması; kağıt fiyatların gibi.,

ikincisi ise meslek dışı sermaye, marjinal durumda olan gazeteleri satın alabiliyor." (Keleş, 1996:122).

24 Ocak Kararlarından sonra Türkiye ekonomisinin içine düştüğü krizden çıkabilmek için alınmıştı. Fakat, bu uygulamanın ardından on dört yıl sonra yine yeni önlemlere ihtiyaç duyulur ve 5 Nisan 1994 yılında da ekonomik kararlar uygulamaya konulur. Bu kararlarla, gazete kağıdı fiyatları yüzde 68,20 oranında zamlanır. Aşağıdaki tabloda, gazete kağıdının 1988-1995 yılları arasındaki fiyatları yer almaktadır.

Tablo:7. SEKA çıkışlı gazete kağıtlarının yıllık fiyat ortalamaları. (Keleş, 1996:123).

TON/	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
TL	894.808	1.475.189	1.753.658	2.538.016	2.670.727	5.674.914	14.020.958	28.567.025

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, 1988-1995 yılları arasında gazete kağıdı fiyatı, yaklaşık yüzde 3100 oranında artmıştır.

SEKA'daki bu fiyat artışlarına karşın, ithal edilen gazete kağıdı fiyatları da çok fazla artmıştır. Örneğin, 1989 yılında 3.hamur gazete kağıdı Türkiye'de dünya piyasalarına göre yüzde 43 daha pahalı satılıyordu. 3. hamur gazete kağıdında ABD veya Kanada'da fabrika teslim fiyatı 520 dolar

Sabah gazeteleri ile Hayat ve Ses dergisi yöneticileri tarafından kuruldu. (Atılğan, 1992:329).

GAMEDA'dan sonra, Hürriyet gazetesi de 1962 yılında, dağıtım şirketi olan Hür Dağıtım A.Ş'yi kurdu. 1978 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren Hür Dağıtım A.Ş bu tarihte, işçi-işveren anlaşmazlığı nedeniyle tasfiye edildi.

Bu arada, 1979 yılında, hükümetin desteği ile Anadolu Ajansı-Gima ortaklığıyla dağıtıcı firma statüsünde bir şirket daha kurulmuştur. Anadolu Dağıtım A.Ş herhangi bir yayın grubuna bağlı olmadan, sadece dağıtım yapmak amacıyla kurulmasına rağmen, dağıtım pazarının iki grup tarafından paylaşılmasından dolayı ayakta kalamamıştır. (Dursun, 1999:212).

GAMEDA'nın kapanmasının ardından 1992 yılında, YAY-SAT faaliyete geçmiştir. 1985 yılında yayın hayatına başlayan Sabah gazetesi GAMEDA'dan ayrılarak, 1991 yılında, Hürriyet ile birlikte Birleşik Basın Dağıtım A.Ş'yi, kurdular. (Atılğan, 1992:329). Böylece, Yaysat A.Ş Milliyet ve İhlas Holding bünyesindeki Türkiye gazetesi tarafından yeniden oluşturuldu.

1994 yılında Hürriyet gazetesinin Doğan Grubuna satılması ile, Birleşik Basın Dağıtım A.Ş'de Sabah ve Zaman gazeteleri kaldı. 1996 yılında ise, iki dağıtım şirketine ek olarak, BİR-YAY kuruldu. Böylece, dağıtım alanında kartel oluştu. Bu dağıtım şirketi, Birleşik Basın Dağıtım ve Yaysat tarafından ortaklaşa kuruldu. Biryay'ın faaliyete geçmesi ile dağıtım alanında varolan tekelleşme eğiliminin küçük gazete ve dergiler aleyhine gelişmeler daha da belirginleşti. Örneğin, Biryay, Akşam Grubunun gazetelerini okuyucuya vaadettiği promosyonları vermediği gerekçesiyle dağıtmadı. (Sönmez, 1996:82). Ayrıca, Biryay'ın gazete dağıtım komisyonunu yüzde 17'den yüzde 30'a çıkarması ve koşullarına uymayan ürünleri dağıtmayacağını bildirmesinden sonra Dıgıl ve Avni gibi bazı mizah dergileri yayanlarına bir süre ara vermek zorunda kaldılar. (Dursun, 1999:215). 8 Ekim 1999 tarihinde ise, Uzan Grubunun sahibi olduğu Star gazetesi diğer dağıtım şirketleri ile aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle kendi dağıtım şirketini kurdu.

Dağıtım şirketleri açısından üzerinde durulması gereken başka bir nokta ise, devlet tarafından dağıtım şirketlerine verilen teşviklerdir. Buna göre, Temmuz 1997 tarihinde dağıtım şirketlerine verilen teşvikler aşağıda yer almaktadır: (6 Ekim Kuva-yı Medya, 1997:4).

Yay-Sat Dağıtım (Doğan Grubu)	60 (Trilyon TL.)
Bir-Yay Birleşik Dağıtım A.Ş	4.5 (Trilyon TL.)
Simge Yayıncılık (Doğan Grubu)	3.5 (Trilyon TL.)
Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.	3.0 (Trilyon TL.)
Birleşik Basın Dağıtım (Sabah)	2.8 (Trilyon TL.)
Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.	2.6 (Trilyon TL.)
Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazt. A.Ş.	1.5 (Trilyon TL.)

Diğer yandan, 1998 yılında Uzan Grubu, Sabah ve Zaman gazetelerinin sahibi oldukları Birleşik Basın Dağıtım A.Ş'ye ortak olur. (26 Ekim Kuva-yı Medya, 1998:3).

İşte büyük gazeteler tarafından kurulan bu dağıtım şirketleri, diğer gazeteler ve dergileri zor durumda bırakmaktadır. Dağıtım şirketlerinin tekel konumda olması da basın piyasasını etkileyen diğer önemli noktadır. Çünkü dağıtım basın işletmesi için önemli bir maliyettir. Dağıtım şirketlerinin ücret politikalarının adil olmadığını belirten Atılgan, dağıtım şirketlerinin yüksek tirajlı gazetelerden daha az, düşük tirajlı gazetelerden ise daha yüksek ücret aldığını ifade eder. (1992:330).

4.3. Promosyon

Gazetelerin tanıtımını yapmak veya satışını arttırmak amacıyla gazeteyle beraber vaadettiği veya verdiği bir takım beklenti veya hediyeler (Berksoy, 1993:219) olarak tanımlanan promosyon, Türk basınında 1960'lardan itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

1980'den sonra gazeteler, promosyona çeşitli biçimlerde yer verdiler. 1982 yılı başlarında, lotaryaya dayanarak yayın hayatına giren Güneş

gazetesi tiraj yarışında üst sıralarda yer aldı. Güneş gazetesi ile birlikte 1960'lı yıllarda olduğu gibi lotaryacılığa hız verildi.

Promosyon gazetelere isteneni sağlamamış ve reklam gelirlerin de artış olmuştur. Örneğin, 1992 Eylül ayında 90 milyar TL. olan Sabah gazetesinin reklam geliri, bu gazetenin 28 Ekim'de Meydan Larousse⁽²⁾ kampanyasını başlatmasıyla, 109 milyar TL.'sına ulaşmıştır. (Mutlu, 1993:240).

1993 yılında, o tarihe kadar aşılamayan 3.200.000'lik tirajın çok üstlerine çıkmış ve 5 milyon gibi Türk basın hayatında çok önemli tiraj rakamlarına ulaşılmıştır. Gazetelerin tabak çanak dağıttığı dönemlerde bu durumdan oldukça karlı çıktıkları belirtilmektedir. "Züccaciyelerin yüzde 15 KDV ile sattığı ürünler için devlete satmış gibi yüzde 1 KDV ödediği ve 250 bin liraya sattığı bu ürünlerin hepsini satış teşvik edici reklam/promosyon gideri olarak vergiden düşerek trilyonları vurduğu ortaya çıktı." (Kuva-yı Medya, 1997).

"Promosyon uygulaması, basında tekelleşmeyi hızlandıran öğelerden birisi oldu." (E.F. 1992:9). 1988 yılında promosyon reklamlarına getirilen yasağın kalkmasıyla, basın da inanılmaz bir promosyon fırtınası esmeye başladı.

Önceleri çekilişler yapılarak hediyeler dağıtıldı. Sonra kuponla hediye dağıtma dönemi başladı. Verilen hediyelerin türü ise her geçen gün değişti ve her türlü eşya basın tarafından okuyucularına/izleyicilerine/dinleyicilerine verildi. Tabi bu girişimde amaçlanan da gerçekleşti ve tirajlar attı. "2.5-3 milyon arasında seyreden günlük gazete tirajları, 4-6 milyona sıçradı." (E.F. 1998:9).

⁽²⁾ Ansiklopedi olayıyla birlikte bazı genel yayın müdürleri çok para kazanmak için her şeyi yaparız, bir özel kuruluşuz gibi fikirleri belirtmeye başladılar. (Demirkent, 1993:245).

Aşağıdaki tabloda gazetelerin ansiklopedi promosyonu uyguladığı dönemdeki tirajları yer almaktadır. Görüldüğü gibi, bu uygulamayı gerçekleştiren gazetelerin satış yüzdelerinde artma olmuştur.

Tablo: 8. Kasım 1992 – Ocak 1993 Gazetelerin Tirajları

	Kasım 1992	Aralık 1992	Ocak 1993
Sabah	% 29,4	% 41,3	% 29,2
Milliyet	% 16,1	% 10,8	% 23,4
Cumhuriyet	% 2,6	% 1,9	% 1,3
Bugün	% 7,3	% 4,4	% 2,7
Zaman	% 5	% 4,2	% 3,8
Hürriyet	% 25,2	% 26,3	% 28
Tercüman	% 0,9	% 0,6	% 0,4
Türkiye	% 12,7	% 9,7	% 7,7
Milli Gazete	% 0,9	% 0,8	% 0,5

1990'larda özel televizyonların ortaya çıkmasıyla, yazılı ve görsel basın arasında bir rekabet meydana geldi. "Rekabet de promosyonlara yönelik harcamalar dolayısıyla maliyet artışına yol açmaktadır." (Kabacalı, 1998:248). Basında maliyetlerin sürekli artması ise, gazete kağıdına yansdı ve fiyatlar sürekli arttı. Sonuçta ise, satışlar inişli çıkışlı bir trend izlemekle birlikte, genelde sınırlı bir düzeyde kaldı.

Basın sektöründe promosyon ve reklam yarışı basının maliyetini arttırmaktadır. (Atılğan, 1993:235, Berksoy, 1993:220). Promosyonu duyurmak için reklam harcamaları için, milyarlar ödenmiştir. Örneğin, promosyonu duyurmak için; 1989 yılında 37 milyar, 1990 yılında 70 milyar, 1991 yılında 112 milyar lira harcanmıştır. Üç gazete tarafından yürütülen kampanyaların hız kazandığı 1992 Kasım ayında, yapılan reklam harcamalarının toplamı 66 milyardır. Kasım ayında 25 milyar 246 milyonla Hürriyet gazetesi birinci sırada yer alırken onu 25 milyar 45 milyon ile Milliyet, 15 milyar 450 milyonla Sabah gazetesi izlemiştir. (Atılğan, 1993:235-236).

1998 yılında gazetelerde uygulanan promosyon kampanyalarının yasaya aykırı olduğu gerekçesiyle durdurulmasına karar verildi. Ankara 8. Asliye Ticaret Mahkemesi, "dağıtım şirketlerinin gazeteleri desteklemeleri" adı altında Promosyon Yasası'nı delme girişimiyle 28 Ocak 1997 tarihinden sonra başlatılan kampanyaların yasal olmadığını saptadı. Bu karara itirazların ardından devam eden hukuki süreç sonunda, Anayasa Mahkemesi gazetelerin kültürel ürünler dışında promosyon dağıtamayacağına ilişkin kararı 1999 yılında onayladı. (Kuva-yı Medya, 5 Nisan 1999:5).

Gazeteler arasında artan rekabet, büyüyen devleşen gazeteler karşısında, aynı olanaklara sahip olmayan gazetelerin yok olmasına neden olmaktadır. 1980 yılından sonra yayın hayatına giren çoğu gazete ayakta kalamamıştır. Örneğin, Güneş (1982-1991), 24 Saat (1983-85), Posta (1984-85), Hürgün (1985-85), Söz (1987-88), Bulvar (1982-88), Gazete (1988-89), Son Baskı (1991), İlk Haber (1991).

Bu arada, gazetelerin bazıları sahip değiştirdi. "Bu hareketliliğin başlıca nedeni, ekonomik ve yapısal sorunlardır. Bu sorunların basında tekelleşmeye yol açtığı ya da tekelleşmeden kaynaklandığı görüşü ağırlık kazanmaktadır." (Kabacalı, 1998:248).

4.4. İlan, Reklam ve Krediler

Gazetelerin en önemli gelir kaynaklarını ilan ve reklamlar oluşturur. Ülkemizde geçmişte ilan ve reklam (özellikle resmi ilan ve reklam) konusunda iktidarın keyfi hareketleri, basının yaşamasını engelleyen etkenler niteliğinde olduğunu belirten Danışman (1982:152), bu keyfiliğin önüne geçmek için Basın İlan Kurumunun kurulduğunu belirtir. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren devletin Basın İlan Kurumu aracılığı ile basına verdiği resmi ilan ve gelirler vazgeçilmez bir gelir kaynağı olmuştur.

1963-1994 yılları arasında, Basın İlan Kurumu aracılığı ile, dört çeşit ilan ve reklam dağıtılmıştır. Bunlar; resmi ilan ve reklamlar, özel (husus) ilan

ve reklamlar, yabancı (ecnebi) ilan ve reklamlar ve kurumun aracılığıyla geçmesi mecburi ilanlardır. Resmi ilan ve reklamlar, İstanbul, Ankara, İzmir, Konya, Zonguldak, Diyarbakır, Adana, Bursa, Erzurum ve Eskişehir'de yayınlanan Anadolu gazeteleri ile İstanbul ve Anadolu kaynaklı dergilere verilmektedir.

Tablo 9'a bakıldığında, 1963 ile 1980 arasındaki dönemde, gazetelere dağıtılan resmi ilan ve reklam gelirlerinde, İstanbul ve Anadolu çıkışlı gazeteler arasında çok büyük fark olmadığı görülür.

Tablo: 9. 1963-1994 Yıllar Arasında Basın İlan Kurumu Aracılığıyla Dağıtılan Resmi ve Özel İlan ve Reklamlar. (Dursun ve Alemdar, 1999:197).

Yıllar	Kurum aracılığıyla dağıtılan resmi ilan ve reklamlar (TL)		Kurum aracılığıyla dağıtılan özel ilan ve reklamlar (TL)		Kurum aracılığıyla dağıtılan resmi+özel+yabancı+ mecburi aracılık ilan ve reklamları toplamı (TL)	
	İstanbul Gazeteleri	Anadolu Gazeteleri	İstanbul Gazeteler	Anadolu Gazeteleri	İstanbul Gazeteleri	Anadolu Gazeteleri
1963	9.217.380	11.472.367	304.204	784.847	14.414.848	14.000.233
1964	9.292.720	11.429.673	533.583	1.382.605	15.159.819	15.164.602
1965	10.344.339	12.161.023	107.789	876.226	15.751.803	15.085.041
1966	11.083.111	12.765.019	96.642	161.308	15.936.266	14.596.023
1967	11.615.305	13.489.413	80.329	141.034	17.764.586	15.674.495
1968	12.518.960	14.177.951	121.832	79.180	18.710.271	16.589.162
1969	15.055.712	16.386.860	194.827	56.318	22.335.046	19.228.961
1970	21.545.581	22.105.095	162.835	61.190	29.538.253	25.355.921
1971	27.270.075	27.173.771	80.047	54.678	34.854.811	30.273.112
1972	27.266.581	29.175.175	154.027	47.172	37.510.311	32.573.119
1973	38.871.222	41.775.637	249.110	70.394	48.938.651	44.663.826
1974	36.952.534	38.629.425	433.962	64.619	49.033.299	41.964.774
1975	44.059.795	49.350.845	266.180	61.442	57.031.516	52.417.989
1976	76.895.590	91.615.630	588.220	444.385	98.569.466	94.490.4442
1977	85.851.135	98.265.609	417.135	791.360	113.900.453	103.171.969
1978	130.198.940	161.457.925	689.505	1.465.740	167.553.443	166.622.305
1979	82.324.720	91.661.008	361.595	1.564.815	132.848.777	87.257.803
1980	188.249.440	170.399.859	1.020.590	3.930.230	341.656.066	191.160.929
1981	190.063.800	176.863.430	232.000	9.719.605	803.708.321	246.696.370
1982	313.654.150	257.830.950	558.400	15.080.000	1.598.216000	374980000
1983	383.364.250	302.590.100	449.450	25.688.145	1.771.912.446	473.707.918

1984	495.823.700.	326.646.820	13.879.000	49.437.400	2.227.767.194	589.785.670
1985	613.943.500	360.309.605	165.085.652	40.483.100	3.051.395.492	668.066.647
1986	1.416.105.165	580.878.140	96.276.627	45.331.900	5.618.326.471	1.061.113.858
1987	1.616.758.993	811.084.018	76.549.789	90.613.900	9.436.881.297	1.707.996.357
1988	2.676.087.659	1.377.797.393	114.536.000	178.539.900	15.958.655.872	2.749.890.784
1989	3.117.810.910	1.620.672.496	91.370.437	258.034.864	25.370.080.496	3.479.785.854
1990	7.485.879.009	3.952.608.420	864.005.910	440.936.520	58.426.318.710	8.173.067.905
1991	14.256.480.500	6.057.296.500	855.748.644	467.507.000	76.217.193.581	10.421.630.900
1992	20.992.065.500	8.732.839.500	1.589.005.000	779.187.358	141.956.414.955	16.683.508.123
1993	35.388.891.100	14.835.492.500	1.247.875.000	1.571.884.000	366.492.636.616	25.853.758.543
1994	56.403.193.500	22.388.553.000	3.074.865.155	4.155.300.352	698.249.890.090	36.430.734.543

Yazılı basının 1981 yılında reklam geliri, 9 milyarın üstünde, 1982 yılında ise, 13 milyar 800 milyon liraya yükselmiştir. Basının bu yıllarda reklam gelirinin artması banker olayına bağlanmaktadır. Bu dönemde, bankerlerin yaygınlaşması sonucu, bankaların verdiği reklamlar da artmıştır.⁽³⁾ (Oluç, 1984:107, Ediboğlu, 1984:151).

1983 yılından itibaren basın ekonomik sıkıntıların başladığı ve 1987 yılında ise krizin tırmandığı görülmüştür. Bu dönemde, basının reklam yapı düşmüştür. Bu yaşanan ekonomik krizin etkisi kadar, 1984 yılında TRT Yönetim Kurulu'nun 3.5.1984 tarih, 1984/74 sayılı karar ile TRT reklam yönetmeliğini değiştirmesi ve promosyona yönelik TV reklamlarının yasaklanması da etkili olmuştur.

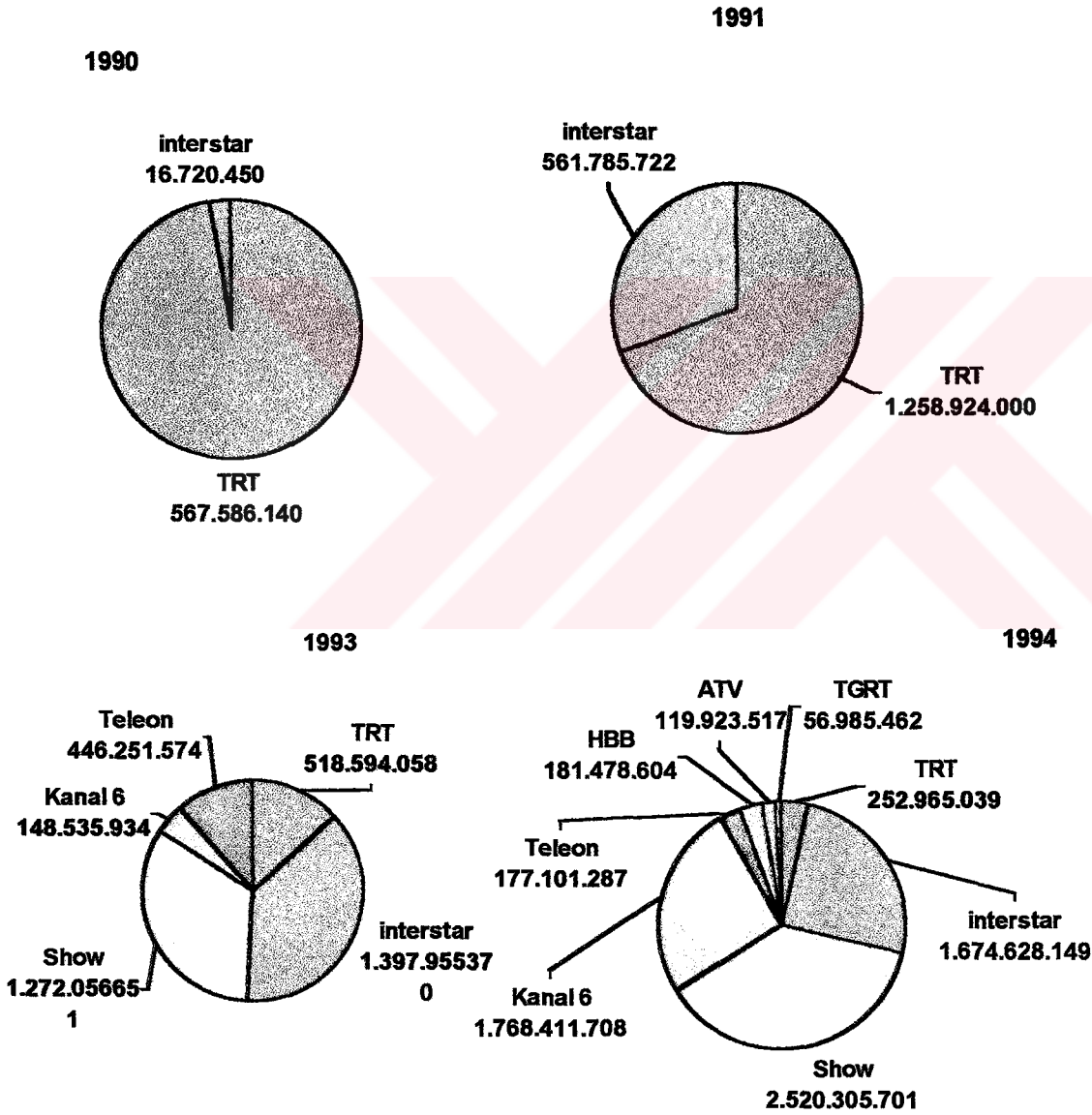
Diğer yandan daha sonra, 12.5.1988 tarihinde TRT Yönetim Kurulu televizyonlarda her türlü lotarya reklamını serbest bırakmıştır. (Resmi Gazete, 1988). Böylece, basının reklamlardan aldığı pay 1987 yılından itibaren yükselmiştir.

Tablo: 10. Reklam harcamalarından basının aldığı pay. (Atılğan, 1992:332)

1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
55,7	48,2	37,5	33,2	30	49	49	56,5	50

⁽³⁾ Örneğin, Hürriyet gazetesinin ilan gelirleri: 1978'de % 39,3, 1979'da % 41,7, 1980'de % 15, 1981'de % 57,8 ve 1982 yılında ise % 46 olmuştur.

Tablo 10'da da görüldüğü üzere yazılı basının reklam gelirlerinin en düşük olduğu yıl 1987'dir. Diğer taraftan 1987'den 1990 yılına kadar geçen zaman içinde yazılı basını reklam gelirinde artma görülmektedir. Fakat 1991 yılında ise özel televizyonların yayın hayatına geçmesiyle yazılı basının reklam gelirinde düşüş yaşanmaya başlamıştır.

Grafik: Televizyonların reklam gelirleri (000 TL.). (Cumhuriyet, 1993)

1990 yılında özel TV'lerin yayın hayatına başlamasıyla birlikte, yazılı basının reklam geliri düşmeye başladı. Televizyonların 1991 yılında reklam gelirlerinden elde ettiği pay % 49 olarak gerçekleşti.

1989-1993 yılları arasında Türkiye ekonomisinde yaşanan yüksek büyüme hızının basını da etkilediğini belirten Sönmez (1996:81-82), özellikle devlette fon kaynaklı kredi adı altında ucuz krediler kullanan ve başta gümrük indirimi, yatırım indirimi gibi çeşitli vergisel teşviklerle basının ileri teknoloji yatırımı yaptığını belirtir.

Devletin teşvikler dışında basına verdiği diğer destek araçları arasında, resmi reklamlar ve devlet bankaları aracılığı ile verilen krediler yer almaktadır. Tablo 11'de, 1995-1996 yılları arasında basına verilen kredi ve reklamların toplamı yer almaktadır. Görüldüğü gibi, genel toplam içindeki payların yüzdelerine bakacak olursak, Doğan ve Bilgin Gruplarının yüzde 62.3 ile büyük bir pay elde ettiklerini söyleyebiliriz.

Tablo: 11. Basına verilen kredi ve reklamlar (1995-1996)

KURULUŞUN ADI	1995 (MİLYAR/TL)	1996 (MİLYAR/TL)	TOPLAM (MİLYAR/TL)	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYLARI
Bilgin Grubu	12,033	4,555	16,488	27,1
Doğan Grubu	11,456	9,998	21,454	35,2
Aslı Gazetecilik (Akşam Gurubu)	8,428	1,746	10,174	16,7
İktisat Bankacılık-Erol Aksoy (Show TV + Cine 5)	2,607	2,483	5,090	8,3
İhlas Holding (Türkiye+TGRT)	2,191	1,672	3,863	6,3
HBB	0,384	0,079	0,463	0,8
İnterstar	0,113	0,105	0,218	0,4
Kanal 6	0,103	0,051	0,154	0,3
Kanal 7	-	0,054	0,054	0,1
Diğer	1,829	1,099	2,928	4,8
TOPLAM (MİLYAR/TL. Nisan 1997 \$ kuru değerl. göre)	39,144	21,742	60,886	100

“Müesseseler reklamlarını tiraja göre verir.” (Oluç, 1984:107). Tuncay Özkan, “Reklam veren dev sermayeler basının içeriğini de tayin eder hale gelmişlerdir. Basın da yaşanan reklam pastasından sürekli ve büyük pay kapma yarışı kendilerini bu dev sermaye gruplarına karşı bağımlı hale getirmektedir.” (1996:35). Her ne kadar reklamlar basının en önemli gelir kaynağı olsa da, içerik ve sermaye ilişkisi her zaman üzerinde durulması gereken bir noktadır.

Reklamlarla ilgili önemli bir gelişme ise, reklam fiyatlarının belirlenmesi amacıyla oluşturulan kartellerdir. Bu amaçla kurulan şirketlerden ilki Doğan Grubuna ait Kanal D, Bilgin Grubuna ait ATV ve Erol Aksoy'un Show TV'sinin ortağı olduğu Mepaş'tır. Diğeri ise, Mepaş'tan bir yıl sonra, Doğan ve Bilgin Grubunun ortakları oldukları BİMAŞ' tır.

16 Kasım 1998'de İnterstar e Show TV'nin sponsorluklar dahil tüm reklamlarını vererek, Kanal D ve ATV tarafından kurulan Birleşik Basın Pazarlama A.Ş' ye (BİMAŞ) ortak olurlar. Bu ortaklık Mayıs 1999'da İnterstar'ın ayrılması ile, Kanal D, ATV ve Show TV ile devam eder.

4.5. Teknolojik Gelişmelerin Tekelleşmeye Etkileri

Genel olarak kitle iletişim teknolojisinin özel olarak ise, basım teknolojisinin gelişmesi de medya alanında görülen tekelleşmenin nedenleri arasında yer almaktadır. 1960'ların sonları ve 1970'lerin başlarında, tipodan ofset baskıya geçişle birlikte basında, teknolojik değişiklik başladı. Teknolojiye yapılan bu yatırımlar yapılmaya başlamış fakat, insan unsuru göz ardı edilmiştir diyen Tokgöz, bu durumun basında tekelleşmeye zemin hazırladığını belirtmektedir. (1992:97).

1970'lerden sonra, basım alanındaki teknolojik yeniliklerin Türk basın sektöründe kullanılması hızlı değişme sürecini başlattı. Baskının daha süratli ve kaliteli yapılmasını sağlayan ağır ve pahalı makinelerin kullanılması zorunlu hale geldi. Bilgisayar teknolojisinin de kullanılmaya başlanması ise,

bilgi ve haber akışını süratlendirdi. Aynı zamanda teknolojinin yenilenmesi için gerekli kaynakların, özellikle devlet destekli yardımların olumsuz etkilerinin olduğu yönündeki tartışmaları basın ve akademik çevrelerin gündeminden düşürmemeye başladı.

1980 sonrasının basım alanındaki en önemli gelişmesi, Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazetelerinin İstanbul matbaalarında, Gross TT 70 web ofset baskı makinelerini kullanılmaya başlamalarıdır. Bu üç gazetenin İstanbul'da 1991'den başlayarak, İkitelli Mevkiindeki büyük medya binalarına taşınmaları ile, eski bilgisayar ve makineleri değişmiştir. Teknolojik açıdan bakıldığında, gazete, TV ve Radyo alanlarında bilgisayar egemenliği kurulmuştur. (Gürcan, 1996:103).

1980'lerde teknoloji alanında diğer bir önemli aşmaya geçildi. Bu girişimin öncüsü ile Yeni Asır gazetesi⁽⁴⁾ oldu. İzmir'deki öteki büyük gazeteleri rekabet yoluyla ya da satın alarak ortadan kaldıran Yeni Asır, Hürriyet'in web ofseti getirmesinin hemen ardından, 1967 yılında Akbank'tan 70 bin sterlin kredi alarak bir ofset baskı makinesi sipariş etti. Aynı yıl Yeni Asır'ın tirajı giderek arttı ve bilgisayar sistemine geçildi. (Kabacalı, 1998:251).

1980'lerin ikinci yarısında diğer gazetelerde de bilgisayar kullanımına geçildi. 1980'lerde bilgisayar alanında yaşanan teknolojik gelişme iletişim araçlarının üretim, dağıtım ve alıcı donanımlarının da küçülmesine ve ucuzlamasına neden olmuştur. (Geray, 1999:108). 1980 sonrasındaki diğer bir önemli gelişme ise, sayısal iletişim alanında gerçekleşti. Telekomünikasyon alanında, bakır tellerin yerine fiberoptik kabloların

⁽⁴⁾ Yeni Asır'da, dünya ilk defa yazı ve fotoğrafları aynı anda kompüterden çıkarmayı başarmıştır. Fakat, hiç kimse bunun uluslar arası patentini almak için girişimde bulunmamıştır. Gelseydi, çok önceden zengin olma şansları olacaktı, çünkü bu uygulama zamanla dünyanın bütün gazetelerinde standart bir hale gelmiştir. (Kabacalı, 1998:254).

kullanılmaya başlanması ve uydular aracılığı ile radyo ve televizyon yayınlarının gelişmesine ve yaygınlaşmasına yol açtı.

“Gazete hazırlamak çok büyük sürat kazanmakta (bir sayfanın hazırlığı 20 dakika), çok büyük ölçüde maliyet tasarrufu sağlamaktadır. Bilginin kompütüre girişinden sonra kalıp aşamasına kadar uzanan çok masraflı ve zaman alan, nitelikli ve pahalı işçilik gerektiren 7-8 üretim halkası ortadan kalkmakta, tüm işlemler ekranlarda yapılmaktadır.” (Mengi, 1984:177).

Ama bütün bu gelişmeler çok büyük maliyetleri de beraberinde getiriyordu. Yeni teknoloji pahalı ve yeni giderleri de beraberinde getiriyordu. Küçük basın bu yeni girişimi çok çabuk ayak uyduramamıştır. Ancak gerekli sermayesi olan basın işletmeleri bu yeni teknolojinin getirilerinden yararlanabilmişlerdir.

Medyanın hızlı değişiminde, iletişim teknolojisindeki ortaya çıkan gelişmelerin açık etkisi ve artan sanayileşme etkisi belirleyicidir. (Ekzen, 1999:86). Özellikle, 1980 sonrasında basın dışı sermayenin basına yatırım yapması ile hızlanan tekelleşme sürecinde, teknolojinin etkisinin çok önemli olduğu belirtilmektedir. Büyük gazeteler 1980’lerin sonunu ile 1990’ların başında “plaza”lar kurar ve yeni yatırımlara giderken siyasal iktidarın sağladığı düşük faizli kredi olanağından yararlanacaklardır. (Kabacalı, 1998:253).

Ulusal düzeyde yayın yapan medya organlarında görülen teknolojik değişimler, yerel basında da kendini göstermekle birlikte, tekelleşme sürecinin dışında kalamadılar. Endüstrileşmenin hızlandığı bazı büyük kentlerde, ulusal gazetelerin sahipleri, yerel gazetelerin hisselerini almaya başladılar. Buna en iyi örnek, Hürriyet ve Günaydın gazetesidir. (Tokgöz, 1992:98).

Yazılı basında bu yöndeki gelişme radyo ve televizyon yayıncılığı alanında da biçimsel olarak farklı ancak nitelik açısından benzer bir eğilim içine girdi. 1980’li yılların ortalarına kadar radyo-TV yayıncılığında yalnızca

kamusal mülkiyet söz konusuydu. Yani devlet tekelinin mutlak egemenliğiyle mevzuat işleyişine yön veren. Oysa, Magic Box'ın devlet tekeli delmesiyle birlikte özel yayıncılık da başlamış oldu. Bu yöndeki başlangıç Türk (elektronik) basın hayatında yeni bir dönemin başlamasını sağladı. 1990'lı yıllarda Türkiye'de özel-ticari televizyon kanallarının sayısı yeni uydu kapasitesinin gündeme gelmesi ve ucuzlaması gibi teknik olanaklarla ivme kazandı. (Söylemez, 1998:98). 1990'da Star 1, Şubat 1992 yılında ikinci kanal Teleon, Mart 1992'de Show TV, Ahmet Özal'ın da ortağı olduğu Kanal 6, Has Bilgi Birikim'in sahibi olduğu HBB yayın hayatına geçti.

Elektronik basın alanındaki diğer bir gelişme ise Kablolu yayına geçilmesi ile gerçekleşti. Kablo ve uydu aracılığı ile televizyon yayını yapma olanağının doğması ve video teknolojisinin uygulamaya girişi gibi yeniliklerle, izleyiciye ulaşma yolları çeşitlendi. (Kaya ve Alemdar, 1993:11). Ayrıca, televizyonun ucuzlaması (Geray,1997:6) ve izleyicilerin uydudan doğrudan yayın alabilmelerini sağlayıcı anten sistemlerinin ucuza mal edilmesi (Aziz, 1989:31) gibi etkenler yayınları geniş izleyici kitlesine ulaşmasını sağlamıştır. Uydu bağlantılarının gelişmesi, çanak anten ve audio-visual ile iletişim teknolojilerindeki bu gelişmeler sayesinde, bilgi akışı hızlandı.

5. YABANCI SERMAYENİN BASINA GİRMESİ VE BASIN SEKTÖRÜNÜN ÇOKULUSLAŞMASI

Türkiye'de 10 Kasım 1983 tarihinde çıkarılan bir yasa ile yabancılara gazete kurma ya da satın alma olanağı sağlanmıştır. (Mumcu, 1993:352). Bu yasal düzenlemenin açtığı fırsattan ilk yararlanan Asil Nadir olmuştur. 1988 yılında Haldun Simavi'den Günaydın gazetesini satın alarak Türk basınına giren Asil Nadir, tekelleşme döneminin başlamasına yol açmıştır. Asil Nadir'in bir başka özelliği ise, hem basın dışından bir işadamı hem de yabancı yatırımcı olmasıdır.

24 Ocak Kararlarıyla yabancı sermayenin Türkiye'ye girişi teşvik edilmişti. Sağlanan kolaylıklarla basın sektörü de yabancı sermaye için cazip

hale geldi. Bu girişimlerden ilkinin İngiliz basın kralı Robert Maxwell yaptı. Maxwell, 1990 yılında Hürriyet gazetesinin yüzde 49 hissesine talip oldu. (Bizim Gazete, 1990:1, TGS, 1992:27). Fakat, bu girişim herhangi bir ortaklıkla sonuçlanmadı. Ayrıca, Avustralya kökenli ABD'li Rupert Murdoch'da Türkiye'de TV kurmak ve gazete satın almak için girişimde bulundu. (Bizim Gazete, 1990:3). Her ne kadar yabancı sermayenin bu ilk girişimlerinden bir sonuç çıkmadıysa da, ama, artık Türk basını da yabancı sermayenin dikkatlerini üzerine çekmişti.

Yabancı sermaye ile ortaklık yapmak Aydın Doğan'a kısmet olur. Doğan Grubu ve CNN'in ortaklığı sonucu 1999 yılında, CNN-Türk, Eko-TV'nin yerine yayın hayatını geçti.

6. BASIN DIŞI SERMAYENİN BASIN SEKTÖRÜNE GİRİŞİNİN NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Çoğulcu demokratik toplumlarda basın yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü kuvvet⁽⁵⁾ olarak görülür. Bu görüş ise, iletişim araştırmaları içinde yer alan anaakım (liberal) yaklaşımın "klasik demokratik teorinin içine basının yerleştirilmesi" (Kaya, 1999:25) çabalarının ürünüdür.

1980'ler Türkiyesinde, sermayenin basına girişini özendirecek nedenleri şöyle sıralayabiliriz:(E.F. 1998:8-9).

- Dördüncü güc'ü paylaşma,
- Siyasi çevrelerde itibar görme ve elindeki silahla diğer sektörlerdeki yatırımların etkinliğini artırma (devlet

⁽⁵⁾ İrfan Erdoğan, (1999:33), Gerçekte, üç gücün 17. Yüzyılda krallar, lordlar ve halktan oluştuğunu belirtir. Bu ilişkilerden başka, dünyayı dinle açıklayan görüşlerde, birinci güç Tanrı'nın temsilcisi kilise, ikinci ve üçüncü güç ise, kral veya siyasal güçtür. Basınla dörtleştirilen bu güç, Tanrı'nın mülküdür, daha doğrusu önceki dönemde yazılı iletişim Tanrı adına hüküm süren Papalığın kontrolündeydi. Kapitalist siyasal sistemle birlikte, üç güç yasama, yürütme ve yargıya dönüşmüştür.

ihalelerini alma, devlet bankası kredilerinden yararlanma vb.),

-Devlet teşviklerinden ve diğer rantlardan öncelik kapma,

-Basını diğer banka ve şirketlerinin reklamında kullanma,

-Basını kullanarak pazarlama faaliyetlerini artırma,

-Finans sektörünün gözde olduğu 1980 sonrası dönemden, itibaren, güven isteyen finansçılıktı basından yararlanma.”

Kural olarak, eğer basın sektöründe kar oranı düşükse, diğer sektörlerde yatırım yapılması gerektiğini belirten Sönmez, basının kitlelere ulaşabilme, onlara istediği mesajı verme, etkileyebilme ve bundan dolayı iktidarı ele geçirme gibi gücü olmasından dolayı farklı bir sektör olduğunu ifade eder. (1996:76). Basının bu gücünden dolayı tekeller bu alanı bırakmak istememekteler.

Cüneyt Arcayürek, (2 Kasım 1998:11, Kuva-yı Medya), gazetecilerin artık devleti idame hevesinde olduklarını belirtirken, bu konuda yalnız değildi. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’de, “basının birinci kuvvet olma heveslerinden, devletleri ve hükümetleri yönetme arzusundan” (31 Mart 1994 Milliyet) bahsetmektedir.

“Gazeteler, artan güçlerini, öteki üç güç (yasam, yürütme, yargı) üzerinde daha etkili bir biçimde kullanıp, bundan yararlanıp başka işler çevirmektedir. Nitekim, şimdi bütün iş adamlarının gazete sahibi olmak istemeleri bundan ileri gelmektedir.” (Ceyhun, 1984:124).

Değerlendirme

Günümüzde, Türk basını bir iki grubun kontrolüne geçmiştir. Bu basın grupları diğer basın işletmelerini etkileyen ekonomik olumsuzlar karşısında

bile kendilerini güçlendirme yolunu bulmuşlardır. Yukarıda ayrıntılarıyla ele alındığı gibi devlet tarafından basına verilen teşvikler, tekelleşme sürecini etkilemekte ve zaten günden güne büyüyen basın gruplarının daha da güçlenmelerini sağlamaktadır.

Burada, özellikle devlet basın ilişkilerine dikkat çekmemizin belli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan biri, devletin tekelleşme sürecine katkıda bulunmasıdır. Devlet, bir yandan özel sektörü özendirirken diğer yandan da verdiği teşvik ve kredilerle tekelleşme eğilimini hızlandırmaktadır. Ayrıca, devletin küçültülmesi politikaları uygulanırken özel sektörden birkaç grubun güçlenmesinin önüne geçmemektedir.

Basın devlet ilişkileri ve basındaki tekelleşme eğiliminin seyri açısından bir sonraki aşamada, yazılı basın ve elektronik basın arasındaki ilişki ele alınarak, değişen tekelleşme biçimi üzerinde durulacaktır.

V. 1990'LI YILLARDA BASIN SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ

1990'lı yıllara gelindiğinde, özel TV'lerin yayın hayatına başlamaları ile, Türk basınında yeni bir döneme geçilmiş oldu. Basındaki tekelleşme eğilimi de TV'leri de içine alana farklı ve yeni bir yapı ortaya çıkarmıştır.

1990'lı yıllarda, basındaki tekelleşme daha da belirginleşti ve hızlandı. Artık, önceleri basın işiyle uğraşan kişiler de farklı sektörlerle yatırım yapmaya başlamıştı. Basın patronları, bankacılıktan, otomobil sanayine, beyaz eşyadan pazarlama şirketlerine, yiyecek, içecek, sigortacılık ve en sonu elektrik, çimento gibi alanlara açıldılar. Bu yapı 1980'lerden itibaren belirginleşirken, özel TV'lere yatırım yapmaya başlayan grupların güçleri daha da artmıştır.

“1990'lı yıllarda, basın patronları, sadece ve sadece gazete ve dergi basarak, TV kanalı işleterek sermayenin büyütülmesinin mümkün olmayacağını anlayarak, bir sanayi kompleksi haline dönüşmeye başladılar. (...) teknolojilerini yenilediler, ölçeklerini büyüttüler.” (E.F, 1998:9).

Basın büyüyüp gelişirken, Babıali'den de İkitelli'deki basın plazalara geçildi. 1990'lı yıllarda basındaki önemli bir değişiklik ise tirajı arttırmak için girişilen promosyon yarışıdır.

1990'lı yıllarda, Doğan Grubu, Sabah Grubu, Uzan Ailesi Gruba, Erol Aksoy Grubu ve İhlas Grubu dışında da gazete, televizyon, dergiler bulunmaktadır. İstanbul Sanayi Odası'nın araştırmasına göre, 1995, 1996, 1997 ve 1998 yıllarında Türkiye'deki 500 büyük firma arasında yer alan basın kuruluşları Tablo 12'de verilmiştir. (E.F. 1998:5, Aksoy, 1999:6, Dünya Gazetesi, 2000).

Tablo: 12. 1995-1998 yılları arasında İSO'nun Türkiye'deki büyük 500 firma içinde yer alan basın kuruluşlar.

Kuruluş	1995	1996	1997	1998
Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.	40	34	31	29
Milliyet Gazetecilik A.Ş.	68	54	55	81
Sabah Yayıncılık A.Ş.	35	41	46	56
İhlas Matbaacılık Gazetecilik Yayıncılık San.veTic. A.Ş.	-	-	-	156

Tablo 12'de görüldüğü gibi, Aydın Doğan'ın 1994 yılında Erol Simavi'den satın aldığı Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., 1995 yılında 40. sırada iken 1998 yılında 29. sıraya yükselmiştir. Diğer yandan ise, Aydın Doğan'ın Milliyet gazetesini işadamı Korkmaz Yiğit'e satma girişiminde bulunduğu 1998 yılında ise, Milliyet Gazetecilik A.Ş.'nin -bir önceki yıl 55. sırada yer almasına karşın- 81. sıraya düştüğü görülmektedir. Bu göstergeler ışığında, İSO'nun Türkiye'nin 500 firması sıralamasındaki bu hızlı düşüş ile, Aydın Doğan'ın Milliyet satılmak istenmesi arasında bir bağlantının olduğu sonucu çıkarılabilir.

Yine yukarıdaki tabloda Sabah Yayıncılık A.Ş. 1995 yılından itibaren sıralamada gerilediği gözlenmektedir. Sabah Yayıncılık A.Ş. söz konusu yıllar arasında 1995 yılında 35. sırada yer alarak diğer basın şirketlerinden önde yer almıştır. Diğer yandan, ise, bu tarihler arasında, Milliyet Gazetecilik A.Ş.'den her zaman ileride yer almıştır. Bu sıralamada yer almayı başarabilen diğer bir basın şirketi olan İhlas Matbaacılık Gazetecilik Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., ilk kez sıralamaya girebildiği 1998 yılında, 156. sırada bulunmaktadır.

1. ÖZEL TELEVİZYONLARIN AÇILMASI

1990'lı yıllarla birlikte, yasalara rağmen, özel TV istasyonları kurulmaya başladı ve devletin yayıncılık alanındaki tekeli de sona ermiş oldu. İlk özel televizyonu, Magic Box (Star 1), bankacılıkla uğraşan (İmar ve Adabank'ın sahibi) Uzanlar ile dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın oğlu Ahmet Özal tarafından, 1990 yılında ortaklaşa kuruldu.

"Anayasanın televizyon yayıncılığını devlet tekeline bırakması nedeniyle, yayınlarını yurtdışından yapmak durumunda kalan Star 1, dönemin cumhurbaşkanının oğlunun da ortak olması yüzünden ciddi bir dirençle karşılaşmamıştır. Aksine, yayınların gerçekleşmesi için gerekli uydu kanalı PTT aracılığıyla kiralanmıştır." (Dursun-Alemdar, 1999:126).

Henüz yasal düzenlemeler yapılmamış olmasına karşın yeni televizyonlar açılmaya devam etti. Cem Uzan, 1992 yılında Teleon'u yayın hayatına geçirdi. Uzanlar ve Ahmet Özal'la başlayan özel TV girişimciliğini, bankacılık işleri ile uğraşan bir başka iş adamı Erol Aksoy'un Show TV'yi yayın hayatına geçirmesi izledi. Show TV'nin yüzde 20 şerlik hisseleri Hürriyet ve Sabah gazetelerine, yüzde 50'den fazlası da Erol Aksoy'a aitti. Geri kalan küçük hisseler ise işadamı Ahmet Erteğün, Profilo ve Grunding'e sahipti. Erol Aksoy yalnız yeni bir TV kanalı açmakla kalmamış, Hürriyet gazetesine de ortak olmuştu. Ayrıca, Aksoy, yayıncılık alanında bir ilke imza atarak, şifreli kanal olan Cine 5'i de kurdu.

2. YAZILI BASIN İLE GÖRSEL BASIN İŞBİRLİĞİ

Aydın Doğan, 1970'lerin sonlarında basın dışından basına yatırım yapan önemli bir girimci olarak tanındı. Doğan sonraki yıllarda basın alanında farklı alanlara da el atmaya başladı.

1990'lı yıllarda ise, Aydın Doğan, yazılı basından Hürriyet gazetesini Grubuna aldı. Devamında da, bankacılık, inşaat işleri ile uğraşan Doğuş Grubundan Kanal D'nin çoğunluk hisselerini alarak, televizyon alanına el attı.

Özel TV yayıncılığıyla birlikte, artık, basın patronları yazılı basındaki güçlerini televizyon kanalları ile desteklediler. Bu doğrultu da, SATEL şirketler grubu (Sabah Grubu) da Atv ile 1993 yılında televizyonculuğa soyundu.

Daha sonra ise, Star 1'in ortaklığından ayrılan Ahmet Özal ve Artı Yayıncılık ve Filmcilik, Artı Televizyon ve Pazarlama, Artı Filmcilik ve Prodüksiyon Sanayii ve Artı Televizyon Haber Ajansı'nın bulunduğu şirket, Kanal 6'yı kurdu. Has Holding, 1992 yılında, HBB (Has Bilgi Birikim)'i, Gökтуğ Elektronik Yayıncılık Sanayi de Flash TV'yi kurdular.

Böylece, yeni bir döneme de girilmiş oldu. Basında, elektronik basına sahip olup, bu yolla yazılı basını güçlendirme ya da yazılı basına sahip olup, bu böylece elektronik basını güçlendirme şeklinde birbirini devindiren iki süreç yaşanmayı başladı. Yazılı basındaki promosyonları televizyonları aracılığı ile duyurma, televizyonda ise gazetesinin ya da dergisinin reklamını yapma gibi karşılıklı destekleme yolları izlenmektedir. (E.F, 1998:10). Bu yarışta ilk özel kanalın sahipleri olan Uzan Grubu da geri kalmamış ve Star gazetesini yoğun bir reklam kampanyasıyla, 1999 yılında yayın hayatına geçirdi.

Değerlendirme

Görüldüğü gibi, yazılı basın alanında kendini gösteren tekelleşme eğilimi özel televizyonların yayın hayatına geçmeleri ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Özel televizyonculuğun başlaması ise, yine devlet basın ilişkileri açısından ilginç bir örnektir. Çünkü, 1990 yılına kadar devlet tekelinde olan televizyon yayıncılığı, yasal sınırlamalara rağmen aşılmıştır. Üstelik ilk özel

televizyon olan Star-1'in ortaklarından biri dönemin Cumhurbaşkanı Özal'ın oğludur.

Bu ilk girişimden sonra biri açılan özel televizyonlar da tekelci yapıya yeni biçim kazandırdı. Artık gazete sahibi olan basın grupları televizyon alanına da el attılar. Böylece, her grubun bir de televizyonu oldu.

Şimdi ise, tekelleşme süreci bağlamında, Türk basının mülkiyet yapısının değişmesi ortaya koyması bakımından iki önemli ismin, basın alanına girişleri ile ilgili bilgiler verilecektir.

VI. 1980'DEN GÜNÜMÜZE TÜRK BASININDA MÜLKİYET YAPISI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Bu bölümde basının aile şirketlerin yapısından çok ortaklı şirketler ve holdingler noktasına gelmesi üzerinde durulacaktır. Değişen bu yapının nedenlerine önceki bölümde yer vermiştik. Burada Türk basını açısından yeni bir dönemin başlamasına örnek olan ve basının mülkiyet ve sahiplik yapısında köklü değişikliklerin özelliklerini veren birkaç girişim üzerinde durulacaktır.

Her ne kadar basına meslek dışından girişler 1980 öncesinde yoğun bir şekilde görülse de, Türk basının da asıl etkili ve kalıcı olan girişimler 1980 sonrasında meydana gelmiştir. Gerek 1980 yılı ile Türkiye'nin girdiği yeni dönem ve yeniden yapılanma süreci, basındaki bu köklü değişikliğin meydana gelmesinde çok etkili olmuştur. Liberal politikaların her alanda uygulanması ile artık kuralların ve yapıların da gözden geçirilmesine yol açarken, bu dönemin devamlılığı sonunda, gazetecilik mesleğinin işlevleri ve basının gücü, basının mülkiyet ve sahiplik yapısının değişmesinde de etkili oldu.

1. AYDIN DOĞAN VE MİLLİYET GAZETESİ İLE YENİ BİR DÖNEM

3 Mayıs 1950 yılında Ali Naci Karacam tarafından kurulan Milliyet gazetesi, gerek gazeteci bir patronu gerekse aile şirketi olması açısından önemlidir. Ali Naci Karacan'ın 1955 yılında ölmesi üzerine, Milliyet gazetesinin yeni sahibi, oğlu Ercüment Karacan oldu. Ercüment Karacan babasından kalan gazeteyi 1980'li yıllara kadar devam ettirdi.

Gazetenin 8 Ekim 1979 tarihli sayısında ilk kez Milliyet'in yeni yönetim kurulunun adları yayınlandı. Buna göre, kurulun başkanlığını Milliyet Holding Yönetim Kurulu başkanı Ercüment Karacan, Turhan Aytul, Bülent Çorapçı

(işadamı), Nurettin Demirkol, Aydın Doğan (sanayici), Ali Gevgilili, Osman Karaca (yayımcı), Filiz Ofluoğlu (işletmeci), Yekta Okur, Haydar Öz ve Orhan Tokatlı yer almaktaydı. (Topuz, 1996:166). Görüldüğü gibi, Milliyet'in yönetim kurulunda mesleği gazetecilik olan Ali Gevgilili gibi isimlerin yanı sıra Aydın Doğan gibi meslek dışından işadamları da yer almaya başlamıştır. Tabi bu durum gerek Milliyet gerek Türk basın tarihi açısından ileride köklü değişikliklerin yaşanmasına neden olacaktır.

İşte bu değişikliklerden en önemlisi Milliyet Gazetecilik A.Ş. 1980 yılında yaptığı yönetim kurulu toplantısında, şirketin hisselerinin büyük çoğunluğunun Aydın Doğan'ın elinde olmasından dolayı, 6 Ekim 1980'den itibaren Milliyet Gazetesinin halen çıkan yan yayınlarının da, sahibin Milliyet Gazetecilik A.Ş. adına Aydın Doğan olmasına karar verilmesiyle yaşandı. Buna göre, Milliyet Sanat, Milliyet Çocuk, Hey Hey, Tele Magazin, Milliyet Aktüalite, Yaşam, Küçük Marko, Milliyet Magazin, Hey, Radyo Televizyon Magazin dergisi, Disko 80, Çiçek, Curcuna isimli yayınların imtiyaz sahibi Aydın Doğan oldu. Bu tarihte, Ercüment Karacan halen şirketin yönetim kurulundadır. Milliyet gazetesinin 1 Haziran 1981 tarihli sayısındaki künyesinde ise, artık Ercüment Karacan'ın ismi yerine Aydın Doğan'ın ismi yer alıyordu. Bundan böyle hem Milliyet hem de Türk basını için yeni bir dönem başlamış ve bu dönem diğer girişimlerin aksine iki binli yıllarda da devam edecekti.

Aydın Doğan'ın basın hayatına katılmasından sonra bir işadamı olmasının da verdiği girişimcilikle yeni yatırımlar da bulunmaya başladı. Diğer yandan, Milliyet şirketlerinin de ortağı olan Aydın Doğan yeni şirketler kurmaya devam eder. Örneğin, Güven Yayıncılık A.Ş., Aydın Doğan, Işıl Doğal, Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş., Milpa Milliyet Ticaret ve Sınai Ürünler Pazarlama A.Ş., Hüseyin Rahmi Turan, Mustafa Kemal Kınacı tarafından 1990 yılında kurulur. Hisselerin dağılımı ise, 900 adet hisse (67.500.000 TL.) Doğan Şirketler Grubu, 200 adet hisse (15.000.000 TL.) Milpa Milliyet Ticaret ve Sınai Ürünler Pazarlama A.Ş., 200 adet hisse Işıl

Doğan, 300 adet hisse Aydın Doğan, 100 adet hisse Kemal Kınacı, 200 adet hisse Rahmi Turan'a aitti. Daha sonra, Güven Yayıncılık A.Ş.'nin yerine Gerçek Yayıncılık A.Ş. kurulur. Gerçek Yayıncılık A.Ş.'nin 1992 yılındaki hissedarları; Aydın Doğan (14.010.140.000 TL.), Işıl Doğan (839.460.000 TL.), Tarhan Erdem (10.000 TL.), İmre Barmanbek (180.000 TL.), O. Karabulut (10.000 TL.), Refik Aras (10.000 TL.), Cahit Popuce (10.000 TL.), Arzuhan Yalçındağ (75.000.000 TL.) ve Vuslat Doğan (75.000.000 TL.)'dir.

Milliyet Gazetecilik A.Ş. (Başkan Aydın Doğan, Başkanvekili Işıl Doğan, Üyeler Turhan Erdem, Kemal Kınacı, Doğan Heper ve Altan Öymen) Yönetim Kurulu, 03.10.1990 tarihinde Yeni Milliyet, Yurtta ve Dünya'da Meydan ile Meydan gazetelerinin çıkarılmasına karar verir. Daha sonra ise, yine 1990 yılında Milliyet Gazetecilik A.Ş. adına Aydın Doğan ve Ali Rıza Temuroğlu, Yurtta ve Dünya'da Meydan ile Meydan gazetelerini Gerçek Yayıncılık A.Ş.'ye devreder. Kemal Kınacı, Rahmi Turan, İmre Barmanbek, A. Rıza Temuroğlu, Refik Aras'ın yönetim kurulunda bulunduğu Gerçek Yayıncılık A.Ş., Kasım 1990'da Yurtta ve Dünya'da Meydan adlı günlük gazeteyi yayınlama kararı alır.

Aydın Doğan, Işıl Doğan, Tarhan Erdem, Kemal Kınacı, Doğan Heper, ve Altan Öymen'in bulunduğu Milliyet Gazetecilik A.Ş. Yönetim Kurulu, 27.03.1992 tarihinde yaptığı toplantıda, haftalık sinema ve müzik içerikli Milliyet TV Sinema, Televizyonda Sinema, Milliyet Televizyonda Sinema, Prima, Milliyet Pazar, Milliyet Prima TV, Milliyet TV, Milliyet TV, TV Prima isimli dergilerin çıkarılmasına karar verdi.

AD Yayıncılık A.Ş. 02.04.1992 tarihinde, Milliyet A.Ş.'ye ait olan Kim isimli aylık magazin dergisinin imtiyaz hakkını söz konusu şirketten on milyon karşılığında satın aldı ve dergisinin sahipliğine de Aydın Doğan'ı getirdi.

Milliyet Yayın A.Ş., 24 Ağustos 1994 tarihinde, Milliyet Gazetecilik A.Ş.'ye ait olan Milliyet Çocuk isimli haftalık çocuk dergisini on milyon lira karşılığında satın alır. Derginin imtiyaz sahibi Aydın Doğan olur.

AD Yayıncılık A.Ş.⁽⁵⁾, Doğan Holding A.Ş.'ye ait olan, Milliyet Kardeş (aylık çocuk dergisi), 100.000.000 TL., Hey Girl (aylık genç kız magazin dergisi) 75.000.000 TL., Votre Beaute (aylık kadın magazin dergisi) 75.000.000 TL., Maison Française (aylık ev dekorasyonu dergisi) 150.000.000 TL., EP Paramatik (haftalık ekonomi ve haber dergisi) 150.000.000 TL., karşılığında 29.09.1995 tarihinde satın alır.

Eski ünvanı Milliyet A.Ş. yeni ünvanı Doğan Yayın Holding A.Ş.'nin sahibi olduğu Politika, Politika Haber, Milliyet Hafta, Jurassic Park, Dinozorlar, Yeni Yıl, Yeni Politika, Dinozor, Biz, Kadınlar, Venüs, Yelpaze, Fotoroman, Cadica, İl İl Büyük Türkiye Ansiklopedisi, Türkiye'de ve Dünya'da Politika, Originale Popcorn, Milliyet Çocuk, Girl, Hard'n Heavy, Metal Şok, Heavy Metal, Hard Rock, Güm-Güm, Arabesk, Bülten, Anten, Milliyet Okul Ansiklopedisi, Çengel, Diskotek, Milliyet Büyük Ansiklopedi, Tis, Gözde Kadın, Müzik Magazin, Hey Aylık, Falso, Kriko, Tapon, Yorgan, Dalga, Çatlak ve Dişi isimli yayınların imtiyaz ve yayınlama haklarını her biri 40.000.000 TL. olmak üzere toplam 1.640.000.000 TL. karşılığında AD Yayıncılık A.Ş.'ye 1996 yılında devreder.

2. AYDIN DOĞAN VE HÜRRIYET GAZETESİ İLE YENİ BİR DÖNEM

Sedat Simavi tarafından 1 Mayıs 1948 yılında yayın hayatına başlayan Hürriyet gazetesi, meslek içinde yetişmiş kişinin sahipliğinde çıkan ve aile şirketi özelliği taşımaktaydı.

Sedat Simavi, Hürriyet gazetesini çıkarmadan önce, Hande, Diken, İnci, Hacıyatmaz, Gülerüz, 7 Gün, Karagöz, Karikatür gibi dergilerinin yanı sıra Dersaadet isimli günlük gazete de yayınlamıştır. Bütün bu yayınlarla birlikte tecrübe kazanan ve kazandığı para ile Hürriyet gazetesini hayata geçiren

⁽⁵⁾ AD Yayıncılık A.Ş. yönetim kurulunda, Aydın Doğan, Muhittin Kazımoğlu, İbrahim Sezer, Dinç Üner, Umur Talu, Eren Güvener, Yalçın Doğan ve Hikmet Bila bulunur.

Simavi, ekonomik anlamda devlet yardımı almayı bile kabul etmemiştir. Örneğin, Harf devrimi yapıldıktan sonra, bu dönemde hükümet dergi ve gazetelere yardım etmeye başlamıştı. Fakat, Sedat Simavi devletten bir metelik dahi almayı kabul etmez ve bağımsız olarak ayakta kalmaya çalışır. (Zincirkıran, 1994:16).

Sedat Simavi'nin 1948 yılında Hürriyet gazetesini, kendi sermayesi ile yayınlamaya başlamasından sonra, bu dönemde, Hürriyet'in "Yahudi Sermayesi" ile çıktığı iddialarına karşın Simavi, 11 Mart 1949 günü Hürriyet'te "Mecburi bir açıklama" başlıklı yazısında şunları belirtir: "Tekrar ediyorum: Hürriyet benim şahsi sermayem ile çıkan yüzde yüz bir Türk gazetesidir. Makinelerimde, kağıdımda beş paralık olsun kimsenin hissesi yoktur."

Sedat Simavi'nin 1953 yılında ölümünden sonra Hürriyet gazetesi, Simavi'nin oğulları olan Haldun ve Erol Simavi'ye kaldı. Her iki kardeş de iyi eğitim görmüş ve gazetecilik mesleğinin içinde yetişmiş kişilerdi. Haldun ve Sedat Simavi kardeşler, Hürriyet'i 1960'ların sonuna kadar birlikte çıkardılar. Bu dönemlerde Hürriyet'in tirajı 1 milyon sınırına ulaşmıştı. 1960'ların sonunda, Haldun Simavi Hürriyet'in yönetimini tamamen kardeşi Erol Simavi'ye bırakarak 1968 yılında Veb Ofset A.Ş' de, Günaydın gazetesini yayınlamaya başlar. Günaydın gazetesinin yayın hayatına başlamasıyla ilgili olarak Metin Münir şunları söylemektedir:

"Amerika stili sansasyonel gazeteciliği ve ofset baskı tekniğini Türkiye'ye Haldun Simavi getirdi. Seks ve çıplaklık en önemli payandalardı. Bu anlamda onun gazeteleri basında seks ve çıplaklığın sembolüydü. Haberin doğru olması değil, ilginç olması önemliydi. Simavi'nin gazeteciliğinde cüretkarlık ve ataklık vardı. Bulduğu formüller doğru olacak ki, aktif gazetecilik yaptığı yıllar arasında çıkardığı Günaydın, Tan ve Gırgır yenilenmesi zor rekorlar kırdı." (Münir, 1993:88).

Simavi kardeşler döneminde, Hürriyet gazetesi ve aile işletmeciliğinde yeni atılımlar yapıldı. Bu dönemde, şirketleşme yoluna gidilerek, Hürriyet Holding kuruldu ve basın dışından çeşitli alanlara el atıldı. Türk basınında

kurulan ilk holding olma özelliğini de taşıyan Hürriyet Holding'in ortakları, Erol Simavi, Belma Simavi, Melek Simavi ve Sedat Simavi'dir.

Hürriyet Holding'e bağlı ortaklıklar şunlardır: (Topuz ve bşk.1989:71-75) Hürriyet Gaztecilik ve Matbaacılık A.Ş. (Hürriyet Gazetesi), Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gaztecilik A.Ş. (Hürriyet Gösteri, Tempo, Dataline Turkey), Hürgün Gaztecilik ve Matbaacılık A.Ş. (Haftasonu, TV'de 7 Gün, Elele, Çarşaf), İdeal Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. (Playmen, Blue Jeans), Hürriyet Haber Ajansı A.Ş. Hürgüç Gaztecilik ve Matbaacılık A.Ş., Süper Kanal TV, Video Radyo ve Haber Hizmetleri, Hüray A.Ş.. İletişim alanının dışındaki ortaklıkları ise, Hür Sigorta, Tam Sigorta, Altın-Tavuk Tarım Koçullu Tavukçuluk, Hür-İş Tarım İşletmeleri, Pen Turizm ve Okul İşletmeciliği, Hür-Ok Okul Malzeme ve Kırtasiye, Hür-Pa, Hürriyet Gösteri ve Sanat Ürünleri vb..

Hürriyet Gaztecilik ve Matbaacılık A.Ş. ise, 1960 yılında Haldun Simavi, Erol Simavi, Melek Simavi, Tahsin Öztin ve Halit Karakurum tarafından kuruldu.

1977 yılında kurulan Hürgün Gaztecilik ve Matbaacılık A.Ş.'de Erol Simavi, Sedat Simavi, Nezih Demirkent, Çetin Özek, Feridun Eryılmaz, Emin Bengisu, Gaztecilik ve Matbaacılık A.Ş., Salim Bayar, Oktay Ekşi gibi isimler vardı. Erol Simavi 382 hisse, oğlu Sedat Simavi 250 hisse, Feridun Eryılmaz 200, Nezih Demirkent 100, Çetin Özek 100 hisse olmak üzere en büyük hissedarlardı. Görüldüğü üzere 632 hisse ile Simavi ailesi şirketin çoğunluğunu ellerinde bulunduruyorlar.

Ayrıca, yeni ortaklar ve aile dışından kişiler, şirket içinde yer almaya başlıyor. Bütün bu şirketler, Hürriyet Holding A.Ş.'nin çatısı altında toplanmıştır. Hürriyet Holding A.Ş. bünyesinde yeni şirketler kurulurken, yeni yayınları da hayata geçirmeye devam ediyorlardı. Hürriyet Holding A.Ş. ise, 1982 yıllarda Erol Simavi, Sedat Simavi, Çetin Özek, Tuncer Bicioğlu ve Ali Ünlü'nün katıldığı yönetim kurulunda, Hürriyet Çocuk, Hürriyet Kardeş,

Hürriyet Afacan, Hürriyet Yumurcak adlı çocuk dergilerini yayınlamaya karar verir.

Posta Gazetesi, 1986 yılında Erol Simavi tarafından kurulur. Sorumlu Müdürü M. Ertuğrul Karakullukçu olur.

1973 yılında, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. yerine kurulan ve Hürriyet Holding A.Ş.'nin diğer bir şirketi olan Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş. ise, Mayıs 1987'de Hürriyet Fotoğraf isimli yayını hayata geçirmeye karar verir.⁽⁶⁾ İmtiyaz sahibi de şirket adına Sedat Simavi'dir.

İyi gazete, 03.10.1988 tarihinde İstanbul'da yayın hayatına başlar. Bu tarihte sahibi Erol Simavi'dir. 03.01.1995 tarihinde ise, gazete Aydın Doğan'a satılır ve 25 Haziran 1996 tarihinde de, Hür-Güç Gazetecilik Ticaret Turizm Organizasyon. A.Ş. adına Mehmet Ali Yalçındağ'a devredilir. Gazete Hürriyet Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş. tesislerinde basılır. Sorumlu Müdürleri, 3.1.1995'e kadar Fikret Kalmuk, 25.6.1996 tarihine kadar Doğan Satmış ve bu tarihten sonrada, sahibi ile birlikte Sorumlu Müdürü de değişir ve Sorumlu Müdürü Hasan Cakkalkurt olur.

Diğer bir şirket Hürriyet Haber Ajansı A.Ş.⁽⁷⁾ 1988 yılında Hürriyet Haber Ajansı isimli bir yayını hayata geçirir. Yayının imtiyaz sahibi şirket adına, Özcan Ertuna ve Yazı İşleri Müdürü de, Ertan Ünal olur. Mayıs 1991'de Ertuğrul Özkök, Hürriyet Haber Ajansı A.Ş. adına yayınlanan Hürriyet Haber Ajansı'nın yeni imtiyaz sahibi olur. Yazı İşleri Müdürü yine Ertan Ünal olur.⁽⁸⁾

⁽⁶⁾ Bu tarihte Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş. Yönetim Kurulunda, Erol Simavi, Sedat Simavi, Özcan Ertuna ve Çetin Emeç vardır.

⁽⁷⁾ Bu tarihte Hürriyet Haber Ajansı A.Ş. Yönetim Kurulunda, Özcan Ertuna, Çetin Emeç, Seçkin Türesay, Hasan Yılmaer, Erol Türegün, Seyfettin Turhan bulunuyordu.

⁽⁸⁾ Bu dönemde, Hürriyet Haber Ajansı A.Ş. Yönetim Kurulunda, Doğan Hızlan, Nejat Seçen, Fatih Edipoğlu, Kenan Özserağ vardı.

Holding içinde, şirket sayıları artarken, çıkarılan yayınların imtiyaz sahipleri, aynı şirketten farklı kişiler olmaya başlıyor. Hürriyet Haber Ajansı'nın sahibi, Haziran 1992 tarihinde, şirket adına, ileride Hürriyet gazetesinin el değiştirmesinde önemli rol oynayacak olan Yaşar Eroğlu olur. Eroğlu, bu tarihten itibaren Doğan Hızlan yerine şirketin yönetim kurulu başkanı olurken, başkanvekili Ertuğrul Özkök, Üyeler ise, Doğan Hızlan, Seçkin Türesay, Hasan Yılmaer'dir.

1980'lerde Hürriyet'in başına geçen Erol Simavi'nin oğlu Sedat Simavi, eski hocası Yaşar Eroğlu'nu gazetenin en yetkili yöneticisi yapar. Bu dönemde, "Yaşar, Hürriyeti 71 milyon dolar borçlandırır." (Zincirkıran, 1994:165). İlk olarak, 1993'te Hürriyet hisselerinin % 25'i İktisat Bankası ile Show TV'nin sahibi Erol Aksoy'a satılır. Sonra da Erol Simavi Hürriyet gazetesini ve holdingin tümünü 1994 yılında, Milliyet gazetesinin sahibi Aydın Doğan'a satar. Satışı yapan Yaşar Eroğlu, "komisyonunu da aldı." (Zincirkıran, 1994:172). Hürriyet gazetesinin kurucusu, Sedat Simavi'nin bir zamanlar "gazete ya devlete satılır ya da halka" (Sağnak,1996:360) sözüne karşın gazetenin yeni sahibi meslek dışından gelen bir işadamıdır.

Böylece, Hürriyet gazetesi, meslek dışından gelmiş kişinin kontrolüne geçiyor ve Hürriyet gazetesi tarihinde de yeni bir dönemin başlıyordu. 1980'li yıllarda daha da belirginleşen ve "meslek dışı sermayenin basına girmesi" diye adlandırılan bu dönemde, Hürriyet gazetesinin sahip değiştirmesi basındaki tekelleşme süreci açısından önemli bir aşamadır.

1994 yılı, gerek Hürriyet gazetesi gerekse bu gazeteyi yayınlayan şirket ve şirketlerin sahibi oldukları diğer yayınların, sahiplerini değiştirdiği bir dönemin başlangıcıdır. Ayrıca, Aydın Doğan'ın ortağı olduğu şirketlerin genişlemesi ve sahibi oldukları yayınların sayılarının arttığı bir yıldır.

Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş. Yönetim Kurulu, 29.03.1994 tarihli toplantısında, Hürriyet Fotoğraf ve Interface, adlı

yayınların çıkarılmasına ve şirket adına en büyük malik olan Aydın Doğan'ın da imtiyaz sahibi olarak gösterilmesine karar verdi.⁽⁹⁾

Aydın Doğan'ın, Hürriyet Holding A.Ş.'nin şirketlerine ortak olmaya başlaması ile şirkette köklü değişiklikler yaşanmaya başlayacaktır. Başkan Sedat Simavi, Murahhas Üye Yaşar Eroğlu, Üyeler Soner Gedik, İmre Barmanbek, M. Ali Yalçındağ'ın katıldığı 31.08.1994 tarihli Hürriyet Holding A.Ş. Yönetim Kurulu, toplantısında, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.'nin en büyük hissedarı olmasından dolayı, Hürriyet gazetesinin sahibi olarak, AD Yayıncılık A.Ş. adına Aydın Doğan'ın gösterilmesine karar verdi.

Yine aynı yıl, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş. Yönetim Kurulu, 29.09.1994 tarihinde toplanır. Şirketin sahibi olduğu, Hürriyet Dateline, Ana Baba, Deve Kuşu, Freak, Funy, Hürriyet TV Dergisi, Hürriyet Pazar Dergisi, Hürriyet Voleybol, Hürriyet Büyük Gazete, Ghetto, Hürriyet Takvimi, Gang, Halkın Üniversitesi, Kelebek, Halk Üniversitesi, Hürriyet Çocuk Magazin, İlk Tombala, Yeni Kelebek, Streeter, Yeni Gazete adlı yayınları sahip olarak en büyük hisseye malik olan Aydın Doğan'ın gösterilmesine karar verir.⁽¹⁰⁾ İşte böylece, Hürriyet gazetesi artık, Aydın Doğan'ın kontrolüne geçmiş oldu.

Simavi, ailesinin sahibi olduğu yayınlar birer birer Aydın Doğan'ın kontrolüne geçmeye devam eder. Aydın Doğan, Auto Hafta adlı dergi, Sedat Simavi tarafından, Eylül 1994 tarihinde Aydın Doğan'a 1.000.000 TL. bedel karşılığı satılır.

⁽⁹⁾ Bu tarihte Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş. Yönetim Kurulunda, Başkan Sedat Simavi, Başkan Vekili ve Murahhas üye, Yaşar Eroğlu, Üyeler M. Ali Gökçen, Soner Gedik bulunmaktadır.

⁽¹⁰⁾ Bu tarihte, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş. Yönetim Kurulunda, Başkan Sedat Simavi, Başkan Vekili Erol Aksoy, Murahhas Üye, Yaşar Eroğlu, Üye Ertuğrul Özkök bulunmaktadır.

Hürriyet Holding'in diğer bir şirketi olan İdeal Yayıncılık ve Ticaret A.Ş.⁽¹¹⁾ tarafından 1987 yılında, yayınlanmaya başlayan, Excelsior isimli aylık derginin, Aralık 1994 tarihinden itibaren imtiyaz sahibi Aydın Doğan ve Yazı İşleri Müdürü de Yüksel Şengül olur. Bu dönemde, şirketin yönetim kuruluna Doğan Hızlan da girmiştir. İdeal Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. 29.9.1994 tarihinde yaptığı toplantıda, şirketin imtiyaz sahibi olduğu Pop Corn, Hist, Black Jean, Fıstık, Excelsior, İdeal 87, Show Daily, İdeal Yayıncılık Albüm, 8. Gün, Jean, Target isimli yayınların sahibi olarak en büyük hisseye malik olan Aydın Doğan'ın gösterilmesine karar verdi. Bu toplantıda, Yönetim Kurul Başkanı İmre Barmanbek, Üyeler ise, Ahmet Erçelik ve Doğan Hızlan'dı.

Yine, 29.09.1994 tarihinde, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. yönetim kurulunun yaptığı toplantıda da, Rimel, Gin Fizz, Komşunun Kızı, Teleskop, Hürriyet Yıllığı, Yıllar Boyu Aylık Tarih Dergisi, Yıllar Boyu Yakın Tarih, Yıllar Boyu Tarih, Society Fame Supplement, Dosya, Resimli Yıllar Boyu, Çarşaf, Hakan, Gong, Gonk, Klass, Moda, Pekos Billi, Prestij, Prestige, TV Program, Tutku, Yüzyıllar Boyu, Yıllar Boyu, TV'de 7 Gong isimli yayınların sahibi olarak en büyük hissedar Aydın Doğan'ın gösterilmesine karar verilir.

Kasım 1995'te yapılan toplantıda ise, Hürriyet Holding'in Doğan Yayınlarına katılmasına karar verildi. Böylece, Doğan Yayınları Holding A.Ş. 30.01.1996 tarihinde yaptığı Olağanüstü Genel Kurul toplantısında, birleşme sözleşmesini onaylar. Buna göre, Hürriyet Holding A.Ş., tamamen Aydın Doğan'ın ortağı olduğu şirketlerden bir haline gelir.

AD Yayıncılık A.Ş.'nin Başkanı Aydın Doğan, Erol Simavi'ye ait olan Posta ve Olay isimli gazetelerini, Zık Zık adlı haftalık dergiyi, Dunhill adlı haftalık dergiyi, Marlboro isimli dergiyi, Binboncuk, Best. Lunapark, Yavru Türk, HB, Lord, Burçay adlı dergileri her biri 1.000.000 TL. karşılığında,

⁽¹¹⁾ Bu tarihte İdeal Yayıncılık A.Ş. Yönetim Kurulunda, Özcan Ertuna, Ahmet Erçelik, M. Yakup Yılmaz yer almaktadır.

16.09.1994 tarihinde satın aldı. Ayrıcı, yine aynı tarihte Aydın Doğan, Sedat Simavi'den Hürgün isimli yayını da satın aldı. Bu yayınların Yazı İşleri Müdürü de, İ. Tufan Türenç oldu.

AD Yayıncılık A.Ş.,⁽¹²⁾ 27.03.1995 tarihinde yaptığı toplantısında, Posta adlı günlük gazetenin basma ve yayınlama hakkını, 10 milyon TL: karşılığında Simge Yayıncılık ve Dağıtım A.Ş' ye satar. Simge Yayıncılık A.Ş. de, Mart 1995'te Posta gazetesinin şirket adına sahibinin Mehmet Ali Yalçındağ ve Yazı İşleri Müdürünün de Hasan Cakkalkurt olmasına karar verir.

Hürriyet Holding'e ait şirketler birer birer Aydın Doğan'ın kontrolüne geçerken, künyelerinde sahibi olarak Aydın Doğan'ın adı yazan yayınların sayısı da artmaya devam eder.

Hürgün Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., 8 Nisan 1996 tarihinde, sahibi olduğu, Rimel, Gin Fizz, Komşunun Kızı, Hürriyet Yıllığı, Yıllar Boyu Aylık Tarih Dergisi, Yıllar Boyu Yakın Tarih, Yıllar Boyu Tarih, Society Fame Supplement, Dosya, Resimli Yıllar Boyu, Çarşaf, Hakan, Gong, Gonk, Klass, Moda, Pekos Billi, Prestij, Prestige, TV Program, Tutku, Yüzyıllar Boyu, Yıllar Boyu, TV'de 7 Gong, isimli yayınların imtiyaz ve yayın haklarını her biri 10.000.000 TL.' olmak üzere toplam 240.000.000 TL. karşılığında, Hürgüç Gazetecilik Ticaret, Turizm ve Organizasyon A.Ş.'ye devretti. Bu devir işlemini Hürgün Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.'yi⁽¹³⁾ temsilen Ertuğrul Özkök

⁽¹²⁾ AD Yayıncılık A.Ş.'nin Başkanı Aydın Doğan, Başkanvekili Kemal Kınacı, Murahhas Üye Muhittin Kazımoğlu, Üye Işıl Doğan'dır.

⁽¹³⁾ Hürgün Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. Başkanı, Yalçın Balcı, Üye Soner Gedik, Ahmet Erçelik.

Soner Gedik, Hürğüç Gazetecilik Ticaret, Turizm ve Organizasyon A.Ş.'yi⁽¹⁴⁾ temsilen de, Yalçın Balcı ve Şemsi Yücel katılır.

Doğan Yayınları Holding A.Ş. (Hisse miktarı, 3.000.000.000 TL.), Arzuhan Yalçındağ (Hisse miktarı, 500.000.000 TL.), Vuslat Doğan Sabancı (Hisse miktarı, 500.000.000 TL.), Hanzade, Vasfiye Doğan (Hisse miktarı, 500.000.000 TL.), Yaşar Begümhan Doğan'ın (Hisse miktarı, 500.000.000 TL.) ortaklığında kurulan Doğan İletişim Elektronik Servis Hizmetleri A.Ş.,⁽¹⁵⁾ online sistemler içinde, bilgisayar ile telekomünikasyon yoluyla her türlü bilginin ve verinin dağıtım ve iletişimi yapmak ve iletişim sistemlerini kurmak için 1999 yılında kurulmuştur.

3. ASİL NADİR'İN TÜRK BASININA GİRİŞİ

Haldun Simavi'nin, 1968 yılında yayınlamaya başladığı Günaydın gazetesini, Türk basınına girmeye hazırlanan İngiliz asıllı Asil Nadir'e satmasıyla, gerek gazeteci aile geleneğinin iyice yok olması gerekse basın dışı sermayenin basına girmesi açısından önemli bir adım daha atılmış oldu.

1988-1989 yıllarında Asil Nadir gibi yurtdışında önemli iş alanlarında başarılarla imza atmış bir işadaminin; Türk basınında patron olması, sermaye basın ilişkileri ve basında tekelleşme olgusunu tartışma konusu haline getirdi.

Haldun Simavi, 5 Temmuz 1988 tarihinde, ilanları kesilerek güç duruma düşen Günaydın (Erol, 1990:181, Kahraman, 1996:222), Tan,⁽¹⁶⁾ Ulu, Kocaeli

⁽¹⁴⁾ Hürğüç Gazetecilik Ticaret, Turizm ve Organizasyon A.Ş. Başkanı Aydın Doğan, Başkanvekili İmre Barmanbek, Üyeler Ertuğrul Özkök, Yalçın Balcı, Soner Gedik, Şemsi Yücel.

⁽¹⁵⁾ Doğan İletişim Elektronik Servis Hizmetleri A.Ş.'yi kuran şirketler şunlardır: Doğan Yayın Holding A.Ş. (Hisse miktarı, 4.960.000.000 TL.), Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. (Hisse miktarı, 10.000.000 TL.), Milliyet Gazetecilik A.Ş. (Hisse miktarı, 10.000.000 TL.), Simge Yayıncılık Dağıtım A.Ş. (Hisse miktarı, 10.000.000 TL.), Doğan Ofset Yayıncılık ve Matbaacılık (Hisse miktarı, 10.000.000 TL.).

⁽¹⁶⁾ **Tan gazetesi**, 10.03.1988 tarihinde, Hadi Berkan Kılıç tarafından İstanbul'da kurulur. Sorumlu Müdürü Sema Kumbaracı. 27.09.1988'de ise, Asilkan İrfan (Asil) Nadir'e satar.

Gazetesi, Sakarya Gazetesi, Express Gazetesi, Günaydın Kıbrıs Gazetesi, Günaydın ve Tan gazetelerinin Avrupa basımını İngiliz vatandaşı Asilkan İrfan Nadir (Asil Nadir)'e 11.500.000 İngiliz Sterlini karşılığında sattı. Böylece, Asil Nadir, Türk basınına bir kasırga gibi girip yıllar yılı belli patronların tekelindeki Babıali'de, Veb Ofset grubunun patronluğunu üstlendi. "Asil Nadir, Türk basınında % 30'u aşan bir pazar payına sahip oldu." (Topuz, 1996:164).

Bu satış dışında olup, Haldun Simavi'de kalacak olan Gölge Adam, Gırgır, Fırt, Kara Murat, Tarkan, Vizon ve bunlar gibi hazırlık ve baskısı Asil Nadir'in devraldığı şirketler tarafından yapılacağı kararı alındı.

Günaydın gazetesinin Asil Nadir tarafından satın alınmasından sonra, Eylül 1988 tarihinde gazetenin Yazı İşleri Müdürü olarak Metin Yılmaz görevlendirildi.

Asil Nadir'in ortağı olduğu Veb Ofset İleri Matbaacılık A.Ş. Yönetim Kurulu, 27 Mart 1989 tarihinde yaptığı toplantıda, Günaydın gazetesinin imtiyaz sahibi olarak Nuyan Yiğit'in gösterilmesine karar verdi. Bu tarihte Veb Ofset İleri Matbaacılık A.Ş.'nin Yönetim Kurulunda Asil Nadir, Nuyan Yiğit ve Fahri Görgülü bulunuyordu.

Asil Nadir'in bu parlak dönemi 1991 yılında sona erdi. Böylece, Günaydın ve Tan gazetelerinde çalışanlar 8 aylık maaş, ikramiye ve yaklaşık 50 milyar tutarında kıdem tazminatını alamadıkları için icraya başvurdular. Günaydın'da çalışanlar yönetime el koydular ve Yeni Günaydın ve Süper Tan isimli gazeteleri çıkardılar. Yine, 1991 yılında Veb Ofset İleri Matbaacılık A.Ş., Günaydın gazetesinin imtiyaz sahibinin şirket adına, Asil Nadir'in oğlu

Sorumlu Müdürü Orhan Yorgancı. gazete Asil Nadir döneminde, İlyay İleri yayınlar geliştirme gazetecilik A.Ş' de basılır. 24.05.1989 tarihinde de, gazete, Nuyan Yiğit'e devredilir. Sorumlu Müdürü Sema Kumbaracı olur. Daha sonra, Fahri Görgülü gazeteyi satın alır. Sorumlu Müdürü Murtaza Gürler, Halil Öztürk, Murat Büyükelçi.

Biröl Nadir'in olmasına karar verdi. 1993 yılında ise, her iki gazete, Kutman Yayıncılık A.Ş. adına Bekir Kutmangil'e satıldı.

Asil Nadir'in (Voyager Limitet şirketini temsilen) ortağı olduğu diğer bir şirkette, AN Graphics Basım Sanayi ve Ticaretidir. Bu şirketin diğer ortakları, Nezih Demirkent, İlker Hasan Nevzat (İngiliz uyruklu), Dünya Yayıncılık A.Ş., Kadir Ersinan ve Fatma Orcan'dır.

3.1. Güneş Gazetesi Olayı

Ömer Çavuşoğlu ve Ahmet Kozanoğlu, "19 Şubat 1982 tarihinde Libya müteahhitliğinden sağladıkları önemli miktarda sermayeleri ile" (Acar, 1998:7), Güneş gazetesini yayınlamaya başladılar. Bu grup ayrıca, Hisarbank ve Odibank'ın da sahipleriydiler. Nadir Güneri Cívaoğlu, Aralık 1983'te, Mehmet Ömer Çavuşoğlu'nun yerine, Güçlü Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş.⁽¹⁷⁾ adına Güneş gazetesinin imtiyaz sahipliğine getirildi.

Babıali dengesini altüst eden bir ücret ve tanıtım kampanyası ile sektöre giren bu grup, işlerinin bozulması ile Güneş gazetesini satmak zorunda kaldılar. Güneş gazetesinin bir sonraki sahibi ise işadami-müteahhit Mehmet Ali Yılmaz oldu.

Güçlü Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş. 19.12.1983 tarihinde yaptığı toplantıda, Güneş gazetesinin imtiyaz sahibinin, Mehmet Ali Yılmaz olmasına karar verir. Mehmet Ali Yılmaz aynı zamanda şirketin de başkanıdır. (Şirketin diğer üyeleri, Yönetim Kurul Başkan Vekili, Güneri Cívaoğlu, Murahhas Üye Mahsun Türker, Üye Hilmi Kurt'tur.).

Artık, basın sektörü de diğer sektörlerden farklı olmamaya başlamıştı. Kar amacı güdülen ve bu doğrultuda da basın dışından kişiler için cazip hale gelen bir sektör haline geldi.

⁽¹⁷⁾ Güçlü Gazetecilik, Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş. Gün Holding'e bağlıdır.

Mehmet Ömer Çavuşoğlu, Kasım 1982'de Güçlü Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş. adına imtiyaz sahibi olduğu Zıncı'yı yayınlamaya başlar. Yazı İşleri Müdürü de, Ahmet Teoman Orberk olur.

1985 yılında Gün Sanayi Ürünleri Pazarlama A.Ş. yerine kurulan Güneş Yayınları A.Ş.'nin kurucuları Mehmet Ali Yılmaz, Necmettin Yılmaz ve Nevzat Ünlü'dür. Mehmet Ali Yılmaz şirkete adına imtiyaz sahibi olara, Boom, Rapsodi, Rapsodi Çocuk, Argos, Zerzedan, Perde Arkası isimli yayınları 1988 yılında yayın hayatına başlatır.

Güneş gazetesi 1989 yılında yine basın dışından gelen bir başka işadamlarının sahipliğine geçecektir. Her ne kadar Güneş gazetesinin ilk sahipleri de basın dışından işadamları olsa da, yeni sahibi aynı zamanda yabancı uyruklu ve uluslar arası yatırımları olan bir kişidir. İşte, "Devlet ihalelerinde basının gücünden yararlanması ile sık sık gündeme gelen" (E.F, 1998:8) Mehmet Ali Yılmaz (Güçlü Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş. adına) ise, Güneş gazetesini 20 Ocak 1989 tarihinde, yurtdışından gelip Türk basınına yeni giren başka bir iş adamına, Birleşik Krallık vatandaşı Asilkan İrfan Nadir (Asil Nadir)'e satıldı. Mehmet Ali Yılmaz'dan Güneş gazetesini satın alan çokuluslu Polly Peck şirketi yönetim kurulu başkanı Asil Nadir, Türk basınına bir kasırga gibi esti.

Yapılan bu devirle, Güneş gazetesi, Aktüel gazetesi ve Limon dergisinin yeni sahibi, Güçlü Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş.-Gün Holding adına Asil Nadir oldu. Güneş gazetesinin Yazı İşleri Müdürü de Altan Aşar olur. Mehmet Ali Yılmaz, Güneş gazetesini satmasına rağmen, Argos, Rapsodi ve Boom adlı yayınları çıkartan Güneş Yayınları A.Ş. elinde tuttu. "Asil Nadir bir anda basın sektörünün en büyüğü haline geldi." (E.F., 1998:8).

Gün Holding A.Ş. 15.02.1989 tarihinde, şirketin yönetim kuruluna Güçlü Gazetecilik A.Ş.'yi temsilen Nezih Demirkent, Asil Nadir, Fahri Görgülü seçildi.

Gün Holding A.Ş.'nin maliki ve imtiyaz sahibinin Ö. Erdal Yılmaz olduğu Güneş gazetesi, Güneş Gençlik, Güneş Ekran, Güneş Pazar Eki adlı gazete ve dergileri, yüzde 99,9'u Ö. Erdal Yılmaz'a (yüzde 0,1 hisse de Celal Çantay'a) ait olan Adalar Gazetecilik, Yayıncılık, Matbaacılık ve Ticaret Limitet Şirketine 3.000.000.000 TL. bedelle, 25 Eylül 1991 tarihinde sattı.

Kasım 1991'de ise, Adalar Gazetecilik Yayıncılık, Matbaacılık Limitet Şirketi adına Güneş gazetesi ve Güneş Ekran isimli yayınların imtiyaz sahipliğine Ö. Erdal Yılmaz ve Yazı İşleri Müdürlüğüne de Işık Yurtçu getirildi.

Sürelî Yayınlar A.Ş. 24 Şubat 1989 tarihli toplantısında, Yönetim Kurulu Başkanlığına Asil Nadir, Yönetim Kurulu Başkanvekili Fahri Görgülü ve Ercan Arıklı, Finans Koordinatörlüğüne Vedat Gürsoy, Genel Müdür Yardımcılığına Duygu Asena ve Hıncal Uluç seçilir.

24 Ocak 1991 tarihinde, Sürelî Yayınlar A.Ş., RR Resimli Roman, Re Re Resimli Roman, 2R Resimli Roman, Aydanaya, Vesaire, Soluk Soluğa isimlerinin isim hakkı hakkının alınması ve imtiyaz sahibinin de Yönetim Kurulu Başkanvekili Fahri Görgülü olmasına karar verdi.

Asil Nadir 1989 yılı başlarında, önemli bir girişimde daha bulunarak, Gelişim Yayınlarını Ercan Arıklı'dan satın aldı.

"18 Ocak 1989'da Ercan Arıklı'dan 24 ansiklopedi, 14 adet haftalık ve aylık dergiyi yayımlayan Gelişim grubunu 43 milyar liraya, 20 Ocak 1989'da da Mehmet Ali Yılmaz'dan Güneş gazetesini 80 milyon dolara satın almasıyla birlikte mevcut dengeleri altüst eden bu değişimler, basın kontrol altına almayı planlayan Turgut Özal'ın operasyonu olarak değerlendirildi." (Aksoy, 1999:51).

Gelişim Yayınlarını satın alarak; Nokta, Ekonomik Panorama, Gelişim Spor, Bando, Evkadını, Kadınca, Erkekçe, Marie-Claire, Mimarlık, Turist-Pasaport, Beyaz Dizi ve Hıbrır'ın sahibi olan Asil Nadir, tekstilden beyaz eşyaya, elektronikten gıdaya, otomotive, hava taşımacılığına kadar uzanan bir çok alanda, iş yapıyordu. Ayrıca, Asil Nadir'in yatırımları Türkiye, İngiltere

ve Kıbrıs'la da sınırlı değildi. Portekiz, Hollanda, İsviçre, ABD, Panama, İspanya, Almanya gibi daha bir çok ülkede şirketleri ve ortaklıkları bulunuyordu. (Topuz ve başk. 1989:82-83). Asil Nadir'in basın sektörüne girmesinden sonra, 1989 yılında, Türkiye'deki gazetelerin toplam tirajının yüzde 29.27'sine sahip olmuştu. (TGS, 1992:25).

Gelişim Yayınları A.Ş., 28.02.1989 tarihinde yapılan toplantıda, Yönetim Kurulu Başkanlığına Asil Nadir, Yönetim Kurulu Başkanvekili Fahri Görgülü ve Ercan Arıklı, Finans Koordinatörlüğüne Vedat Gürsoy, Genel Müdür Yardımcılığına Duygu Asena ve Hıncal Uluç seçilir.

Tan Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. adına Hadi Berkan Kılıç, Veb Ofset İleri Matbaacılık A.Ş.'den Tan gazetesinin imtiyaz sahipliğini, 1 Mart 1988 tarihinde devralır. Yazı İşleri Müdürü de, Sema Kumbaracı'dır.

Tan gazetesinin sahibi 1989 yılında, Tan Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş. adına Veb Holding A.Ş. 'den Nuyan Yiğit olur. Yazı İşleri Müdürü aynı kişidir.

Asil Nadir, 1989 yılında, Hıbrır, Mustafa ve Bozuk dergilerini yayın hayatına geçirir.

Gün Holding A.Ş. 22 Kasım 1989 tarihli toplantısında, Güneş Gençlik'in imtiyaz sahibinin Fahri Görgülü olmasına karar verir. Güneş Güçlü Gazetecilik, Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş. adına, Fahri Görgülü, 1989 yılında Güneş Ekran ve Temmuz 1990'da Güneş Kırmızı Bilye adlı yayınları hayata geçirirken, 1990 yılında da, Güneş Gazetesinin imtiyaz sahibi olur. Güneş Ekran, 1991 yılında, Gün Holding adına imtiyaz sahibi Mehmet Ali Yılmaz tarafından yayınlanmaya devam etti.

Asil Nadir'in bu hızlı çıkışı, akıllara bazı soruları da getiriyordu. Örneğin, bu paranın nereden geldiğini, devletten destek alıp almadığını, eğer alıyorsa bunun nedeni? gibi. Devletin özel girişime destek verdiğini belirten Hasan Yalçın, "dövizle tapmanın, yerli sanayiye türlü korumadan yoksun bırakarak

dışa açılma çizgisinin çıkardığı" ifade eder. (Avşar, 1990:110). İşte, Nadir'in bu dönemde, Türk basın hayatında önemli rol oynaması, Türkiye ekonomisinin yürürlüğe geçirdiği ekonomik programlarla yakından ilgilidir.

Özal ile Asil Nadir arasında, ortaya çıkarılamayan fakat, herkes tarafından üzerinde uzlaşmaya varılan bir ilişkinin olduğuydu. "Gazeteciler kuşkuluydu. Asil Nadir'in Turgut Özal tarafından korunduğunu, hatta gazetelerin bizzat Özal tarafından Asil Nadir'e aldırıldığını, böylece muhalefetin güçsüzleştirileceğini iddia ediyorlardı." (Avşar, 1990:109).

Asil Nadir'in parlak dönemi, 1991 yılında Londra'daki işlerinin bozulması ile Türkiye'deki basın patronluğu dönemi sona erdi. Böylece, Güneş gazetesinin sahipliği Güçlü Yayıncılık ve Matbaacılık AŞ'den Güç Holding A.Ş.'ye devredilirken, Asil Nadir'in oğlu Birol Nadir'in yönettiği Fotospor'un sahipliği de Veb Ofsetten alınarak, Nad Ofset Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.'ye geçirilmiştir. Gelişim Grubu, Eliyeşil gurubu adına Interpress Yayıncılık tarafından satın alınmış, Erkekçe ve Gelişim Spor kapatılmıştır.

Asil Nadir'in sahibi olduğu Güçlü Gazetecilik, Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş.'nin kontrolündeki Güneş gazetesi, Aktüel gazetesi, Güneş Pazar Eki, Güneş Gençlik dergisinin imtiyaz hakları, her biri 1.000.000 TL. olmak üzere, toplam 4.000.000 TL. bedelle, 4 Temmuz 1991 tarihinde Gün Holding A.Ş.'ye satıldı. Bu yayınların imtiyaz sahipliğini şirket adına Ömer Erdal Yılmaz sürdürdü.

Bir takım karmaşık işlerle el değiştirin Güneş ve Günaydın gazeteleri bir süre de çalışanlarınca yönetildi. Güneş 1991 yılında, kapandı. (Kabacalı, 1998:255). 24 Temmuz 1991'de ise Günaydın ve Tan gazeteleri Yeni Günaydın ⁽¹⁸⁾ ve Süper Tan adı altında yayınlanmağa başlarken, bu yola başvurulma nedeni olarak "Asil Nadir'in patronluk görevini yerine getirememesi nedeniyle çalışanların alacaklarının teminat altına alınması"

⁽¹⁸⁾ Yeni Günaydın 1993 yılında bir işadamına satıldı.

gösterilmiştir. Yeni Günaydın ve Süper Tan gazetelerinin sahipliğini ise, Veb-Ofset ve Matbaacılık A.Ş. Mensupları Emeklilik ve Yardımlaşma Vakfı Birleşik Gazeteciler İktisadi İşletmesi üstlenirken, daha sonra şirketin adı BEGA (Birleşik Gazetecilik ve Yayıncılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.) olarak değiştirilmiştir. (Tokgöz, 1992.100).

Gün Holding A.Ş. Yönetim Kurulu, 5 Temmuz 1991'de yaptığı toplantıda, Yönetim Kurulu Başkanlığına Asil Nadir'i, Başkan Vekilliğine Ömer Erdal Yılmaz'ı, Üyeliği de Asil Nadir'in oğlu Birol Nadir'i seçti.

Güneş gazetesinin 20.12.1999 tarihinden itibaren sorumlu yazı işleri müdürü, İlhan Önal olmuştur. Bu tarihte imtiyaz sahibi ise, Ömer Erdal Yılmaz'dır.

4. EKONOMİ POLİTİK UYGULAMANIN BASIN SAHİPLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Basın gruplarının ekonomik anlamada güçlenmesinde, Türkiye'de uygulanan ekonomi politikaların etkili olduğu inkar edilmez bir gerçektir. Basın patronlarının basın dışı alanlarda ve özellikle karlı alanlarda yatırım yaptıkları ve asıl kazançlarını bu alanlardan sağladıkları da ortadadır.

Günümüzde, basını ellerinde bulunduran grupların hemen hemen hepsinin finansal gelir elde edecekleri bankaları ya da banka ortaklıkları bulunmaktadır. Türkiye'nin 1980'li yıllarda ekonomik alanda almak zorunda kaldığı kararlar, kapitalizmin 1970'li yıllarda içine düştüğü yapısal krizin bir sonucuydu. Türkiye'nin de dünya kapitalizmi ile bütünleşme isteği, ekonomideki entegrasyonu zorunlu kıldı. Böylece, kapitalizmin yeniden yapılanması doğrultusunda ekonomik kararlar alınmıştır.

1980'li yıllarda ekonomik anlamda liberalleşme, medya piyasasını da içine çekmiş ve medyada da yeni bir dönemi başlatmıştır.

Böyle bir süreçte medya Turgut Özal sonrası moda deyim hale gelen vizyona göre yeniden yapılandırıldığını belirten Kansu, (1999:362) gazetecilik geleneğinden gelen gazete sahipleri devre dışı bırakıldığını ifade eder. Ayrıca, Kansu, işadamları ve holdinglerin medya sahibi olduklarını ve doğası gereği insanı da müşteri gören, karı, kurum çıkarlarını öne çıkaran şirketlerin medyayı sahiplendiğini de belirtir.

Prof.Dr.Arslan Sonat, “1990’lardan bu yana özellikle kısa vadeli sermaye spekülâtif amaçlı hareketlerinde çok büyük bir artış gözleniyor. Üçüncü dünya ülkelerinde akan bu tip sermaye 1987 yılında 50 milyar dolar civarında iken, 1996 yılında 325 milyar dolara ulaşıyordu. Bu sermaye hareketleri, yatırıma yönelen, kalıcı bir akım değil. Tamamen kur faiz arbitrajından yararlanmaya yönelik spekülâtif sermaye hareketleri. Türkiye’ye dolarını getiriyor ve bozduruyor. (...) Gerçekten de dünya para piyasalarında dolar faizinin yüzde 6-7 olduğu dönemlerde Türkiye’e dolar olarak yüzde 20’ere hatta 30’lara varan faizler ödendi.” Sonat’ın anlattığı bu döngü sonucu, Türkiye’nin bugün iç borçları 12 katrilyon lirayı aşmış durumda olduğunu kaydeden Kansu, bu iç borçlanmadan banka ya da finans kuruluşlarının yani rant çevrelerinin karlı çıktığını ifade eder. “2000 yılı bütçesine göre yirmi katrilyonun üzerindeki faizler” (Leventoğlu, 1999:71) rant çevresinin kasasına girecektir.

Bu noktada, medya sahiplerinin aynı zamanda banka sahibi de olmalarının sağladığı avantaj daha iyi anlaşılmaktadır. Banka sahibi medya gruplarını ise şöyle sıralayabiliriz: (Dursun ve Alemdar,1999:129)

Doğan Şirketler Grubu, Alternatif Bank, T. Dış Ticaret Bankası,
 Uzan Grubu, İmar Bankası, Adabank,
 Erol Aksoy Grubu, İktisat Bankası,
 İhlas Grubu, Yurtbank,
 Dinç Bilgin ve Çukurova Grubu, Pamukbank, İnterbank,
 Doğu Şirketler Topluluğu, T. Garanti Bankası,

Medya sahiplerinin basın dışı yatırımlarından bankacılık alanı dışında elektrik sektörüne yapılan yatırımlar da tartışma konusudur. 1980 yılından sonra devletin küçültülmesi yolunda girilen özelleştirme uygulamaları bazı basın grupları tarafından da destek gördü. KİT'lerin özelleştirilmesi devletin ekonomi alından el çekmesi ve özel sektörün teşvik edilmesi gibi uygulamalar, 1980 sonrasındaki yeniden yapılanma politikasının bir parçasıdır.

İşte bu özelleştirme programı çerçevesinde basın sahipleri tarafından en çok ilgi çeken sektör elektrik sektörü olmuştur. Enerji sektörünün özelleştirme kapsamına alınması ile basın grupları bu alanlara talip oldu. Bunlardan bazıları şöyle: (Kansu, 1999:367).

Genç TV (Bayındır Holding): Yatağan, Yeniköy ve Kemerköy termik santrali.

Akşam gazetesi (Çukurova Holding) ve Doğan Holding: İstanbul Trakya bölgesi enerji dağıtım şebekesi.

ATV'nin bir bölüm hissesine sahip olan Park Holding: Çayırhan Termik Santrali ve Samsun, Ordu, Sinop enerji dağıtım şebekesi.

Show TV ve Cine 5 (Avrupa ve Amerika Holding): Çatalağzı B Termik Santrali.

Türkiye gazetesi, TGRT (İhlas Grubu): Bursa, Yalova Bölgesi A enerji dağıtım şirketi.

Kent TV (Süzer Holding): Orhaneli Termik Santrali ve Soma B Termik Santrali.

CTV (Ceylan Grubu): Kocaeli, Gebze bölgesi elektrik dağıtım şirketi.

Medya sahiplerinin bu girişimleri RTÜK Yasası'nın 29. Maddesine göre yasalara aykırıydı. Bu maddeye göre: "belirli bir özel radyo ve televizyon

kuruluşunda yüzde 10'dan fazla hissesi olanlar devletten, diğer kamu tüzel kişiliklerinden ve bunların doğrudan veya dolaylı olarak katıldıkları teşebbüs ve ortaklıklardan herhangi bir taahhüt işini doğrudan doğruya veya dolaylı olarak kabul edemezler ve menkul kıymetler borsalarında muamelelerde bulunamazlar." Bu madde uyarınca, televizyonlarda ve radyolarda yüzde 10 hisseye sahip olan medya sahipleri, enerji ihalelerine giremeyeceklerdi.

Daha sonra bu konu Danıştay kararına kaldı. Danıştay 10. Dairesi Nisan 1999 tarihinde, medya kuruluşlarının girdikleri ihaleleri birer birer iptal etme kararı aldı. Fakat, bu karardan bir hafta sonra, yine Danıştay 10. Dairesi tarafından medya sahiplerinin enerji ihalelerine katılabilecekleri yönünde karar çıktı.

Medya kuruluşları gerek özelleştirmeler yoluyla gerekse uygulanan diğer ekonomik politikalar sonunda yaptıkları girişimlerle mali güçlerine arttırmaktadırlar. Böylece, medya alanındaki yerlerini de sağlamlaştırmaktadırlar. Gerek medyanın siyasi ve ekonomik alanlardaki Sönmez'in (1995:4) 'silah' olarak değerlendirdiği gücü gerekse medyanın hem karlı hem de diğer sektörleri destekleyen bir tanıtım aracı gibi kullanılması, medyayı vazgeçilmez kılmaktadır.

Tablo: 13. Basın ve Diğer Sektörlerde Karlılık:1990-1995. (Sönmez, 1996:79).

Yıllar	Hürriyet		Sabah		MİLLİYET		Diğer Sektörlerde Karlılık (%)			
	Net Kar Milyar TL	Kar Marjı %	Net Kar Milyar TL	Kar Marjı %	Net Kar Milyar TL	Kar Marjı %	Gıda	Çimento	Kimya	Metal
1990	13799	4.9	11549	4.9	3384	2.3	6.3	9.9	6.8	7.6
1991	34471	6.5	19069	3.4	8719	2.8	6.1	11.2	3.8	3.2
11992	45133	3.8	38454	2.9	10514	1.8	7.8	12.5	4.4	0.3
1993	102541	3.8	161198	5.6	331595	13.9	9.0	11.5	5.9	7.4
1994	-649040	-14.8	104564	2.2	9644	0.4	9.7	20.3	7.0	8.6
1995	1302534	13.4	703577	6.5	210510	3.0	12.2	15.0	9.3	7.0

Yukarıda yer alan tabloda, üç büyük gazeteyi yayımlayan şirketlerin 1990-1995 dönemi kar oranlarının diğer sektörlerle bir karşılaştırıldığında, kar marjının yazılı basında düşük olduğu görülmektedir. 1990'da net satıştan elde edilen net karın oranı anlamına gelene net kar marjı gıda sektöründe yüzde 6.3, çimento sektöründe yüzde 9.9, kimyada yüzde 6.8 ve metal sektörün de ise, 7.6 olarak gerçekleşmesine karşın, Hürriyet ve Sabah gazetelerinde yüzde 4.9'dur. Diğer yandan, 1995 yılında ise, iki büyük gazetenin yıl sonu kar marjlarının diğer sektörlerin karlılık oranına yaklaştığı görülmektedir.

5. GÜNÜMÜZ TÜRK BASININDA MÜLKİYET İLİŞKİLERİNİN GENEL GÖRÜNÜŞÜ

Aşağıda basının bugünkü mülkiyet ve sahiplik ilişkileri ortaya konulurken basındaki tekelleşme eğiliminin gösterilmesi amacıyla gazetelerin tirajları da ele alınmıştır. Bu iki gösterge ışığında, basının geldiği nokta değerlendirilecektir.

DOĞAN ŞİRKETLER GRUBU

Alternatif Bank
Ray Sigorta
T. Dış Ticaret Bankası
Otokar
Doğa Otomobilcilik
Ticaret Sigorta
Milta
Yaratım Sağlık
Pen Turizm
Milpa
Coast İplik Sanayi
Doğan İletişim Elek. Servis Hizmetleri

HÜRRİYET HOLDİNG

Hür İthalat
HHA
Hür Radyo
Aks Tv
Hürriyet Ofset
Hür-Ok
Hür Basın Yayın
Hürriyet Tv. Pro.
AD Yayıncılık
ANS Production Şirketinin %70

Hürriyet, Milliyet, Radikal, Meydan, Posta, Fotospor, Fanatik, Tempo, Paramatik, Focus, Ekonomist, Capital, Atlas ve çeşitli dergiler; Kanal D, Radyo Klüp, Dağıtım Şirketi: Yay-Sat, Bir-Yay, CNN ile anlaşma yapılarak kurulan CNN Türk haber kanalı ve Turkish Daily News'in yüzde 51 hissesi.

DİNÇ BİLGİN VE ÇUKUROVA GRUBU

Medya Holding'in % 60'ı Dinç Bilgin ailesine ait. ATV'nin % 50 'sine sahip Çukurova, Medya Holding'in Hissedarıdır.

Dinç Bilgin

Medya Holding
Bugün Yayıncılık
Medya Basın Servisleri
Centron AŞ
Bir Numara Yayıncılık IPR Ulasal TV
Secudo Card
Etibank'ın bir kısmı

Çukurova

Pamukbank
İnterbank
Yapı Toko Bank-Rusya
Bank Kreiss AG-Almanya
İnterbank Overseas-İzlanda
Çukurova Çelik
İntel Capital-İzlanda
Halk Sigorta

Sabah, Yeni Binyıl, Takvim, Bugün, Fotomaç, Aktüel, Para, Oto Haber ve çeşitli dergiler;
dağıtım şirketi, Birleşik Basın Dağıtım, Bir-Yay, ATV, Medya TV.

UZAN GRUBU

İmar Bankası
Rumeli Holding
Adabank
Çestaş A.Ş.
Çukurova Elektrik
Eltem – Tek A.Ş.
Ş.Urfa Çimento
Rumeli Elektronik

Yapı Ticaret
Rumeli Çimento
Tunceli Pamuk İplik
Trabzon Çimento
İstanbulspor A.Ş.
Ladik Çimento
Kepez Elektrik
Standart İnşaat
G.Antep Çimento

Kral Tv, Star Tv, Kral FM, Teleon ve Star Gazetesi.

EROL AKSOY GRUBU

Avrupa ve Amerika Holding
Fransa ve ABD'de 2 Banka
İktisat Bankası
Factofinans Alacak Alımı
İktisat Finansal Kiralama
Atlas Finansal Kiralama
Emek Sigorta
Emek Hayat Sigorta
Showpa Televizyonla Pazarlama
M.S.M. Mali Sistemler Ve Müşavirlik

Uzman Hayat Sigorta Aracılık
Eksen Yayıncılık ve Dağıtım
MEPAŞ Medya Pazarlama
Üniversal Yayıncılık
Edatur Turizm
AKS TV, Filmcilik ve Reklamcılık
CINE 5 Filmcilik ve Yapımcılık
AKS Radyo ve Yayıncılık San.
Alo-Show İletişim San.
Uluslararası Moda ve Yayıncılık
Erol Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık
Vakfı

İHLAS GRUBU

Yurtbank
Otomobilcilik A.Ş.
International Hospital
İhlas Ev Aletleri

İhlas Pazarlama
Kristal Sıvı İçecek
İhlas Fuarcılık
İhlas Gıda

Yay-Sat
İhlas Otomotiv
İhlas Gazetecilik
İhlas Dış Ticaret

TGRT FM, çeşitli dergiler, İhlas Haber Ajansı ve TGRT TV.

Kaynak: Ekzen, 1999:104-105 ve Dursun ve Alemdar, 1999:128-129.

Yukarıda da görüldüğü gibi, Doğan ve Bilgin Gruplarının sahipliğinde bulunan yazılı ve elektronik basınının sayısı diğer gruplarınkinden daha fazladır. Bu iki grup Türk basının büyük bir kısmın kontrol etmektedir. Bu

bulguları güçlendirecek olan gazetelerin tiraj durumundan da yararlanarak, tekelleşme eğilimini daha iyi ortaya koyabiliriz.

1980-1999 yılları arasındaki en büyük tirajlı gazetelerin verildiği Tablo:14'de de görüldü üzere, bu iki grubun kontrolündeki gazetelerin tirajları diğer gazetelerin tirajlarından her zaman önde gitmektedir. Gerek bu grupların kontrollerindeki gazete sayısı ve gerekse bu duruma da bağlı olarak tirajlarının da daha çok olması, reklam gelirlerinin de fazla olmasını sağlamaktadır. Çünkü reklam verenler geniş kitlelere ulaşan yayınları tercih etmektedirler. Her ne kadar resmi ilanlar daha adil dağıtılmaya çalışılsa da, burada da tiraj önemli bir kriterdir.

Tablo: 14. Büyük gazetelerin 1980 -1999 yılları arası günlük net satışları (Kaynak: Dursun ve Alemdar, 1999:135, Kuva-yı Medya, 1996-1999 yılları).

Yıllar	Cumhuriyet	Günaydın Yeni Gü.	Hürriyet	Milliyet	Sabah	Tercüman	Türkiye	Yeni Yüzyıl	Zaman
1980	77396	453280	495695	218852	-	353043	11203	-	-
1981	91680	637688	548537	265431	-	456602	20085	-	-
1982	92201	645617	643771	264188	-	418025	16558	-	-
1983	138049	312563	590576	208745	-	161112	30967	-	-
1984	95004	212053	694151	190912	-	156662	23866	-	-
1985	164770	295598	643359	320718	-	231646	42064	-	-
1986	132059	195655	651124	261147	-	334137	131265	-	5171
1987	125851	279769	696967	271025	555885	166424	185781	-	16786
1988	117260	266956	629447	307569	50081	119003	190027	-	20932
1989	119594	458765	400696	314465	461990	129055	197611	-	37897
1990	124743	430420	517382	391700	588856	257733	461028	-	59962
1991	103913	94007	578962	496572	788201	37492	472123	-	54252
1992	57229	41782	626739	398742	769839	27249	294850	-	105604
1993	68136	20662	792469	917700	798654	15609	322853	-	171321
1994	61827	21026	909367	383846	631908	4653	359750	32694	289473
1995	53442	42147	566003	431735	683562	-	405403	73435	357855
1996	49623	-	604556	614855	632881	-	574436	107037	-
1997	46710	-	613151	517102	606136	-	441205	169159	-
1998	51065	-	611701	419276	584785	-	429943	104713	-
1999	52418	-	527024	342380	470043	-	367835	119812	-

Değerlendirme

Yukarıda da görüldüğü gibi, 1980 sonrasında hız kazanan ve basının mülkiyet yapısında köklü değişikliklere neden olan basın dışı sermayenin basına girişi olayı devam etmektedir. Bu gelişmenin de etkisi ile, basındaki tekelleşme sürecinin bir yansıması olarak birkaç grup basın sektörüne egemen hale gelmiştir. Şimdiye kadar da görüldüğü gibi, basının çoğunluğu birkaç grubun kontrolüne geçmiştir. Bu yapı tirajlarda da gözlenmektedir. Tirajı en yüksek gazeteler bu grupların sahipliğindedir.

Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, Kapitalist sistemdeki özel mülkiyet ve serbest rekabet anlayışının bir yansıması olarak, basın mülkiyetinin yapısı değişmiş ve tekelleşme eğilimi kaçınılmaz olmuştur. Bütün bunların ışığında Türk basının bugün geldiği nokta da yalnızca basın değil sistem eleştirisi yapılmalıdır.

SONUÇ

Üretim araçlarının ortaya çıkmasıyla birlikte gelişen özel mülkiyet anlayışının artı ürüne el konulmasıyla birlikte sağladığı zenginlik, gerek kişiler gerekse uluslar arasındaki geçmişten günümüze kadar süregelen maddi eşitsizliğin temel nedeni sayılmaktadır. Bu bağlamda, sistemlerin mülkiyetle ilgili görüşleri ve ortaya koydukları mülkiyet biçimleri de farklılık göstermektedir.

Basının ortaya çıkmasıyla birlikte, içinde bulunulan siyasal ve ekonomik sisteme göre, basının mülkiyet şekli de farklı oldu. Kapitalist sistemin mantığına uygun olarak basın, diğer sektörler gibi kar amacı ile kurulan ve piyasa koşullarına tabi olan bir özel mülkiyet kurumu olarak gelişti. Diğer yandan kapitalist sistemin tam zıddı olan Sosyalist sistemde ise, basın ne kar elde etmek için bir araç ne de bir özel mülkiyete tabi bir kurumdur. Burada basın kamu ve devlet tekelinde olmakta ve amacı da işçi sınıfının ideallerine hizmet etmektir. Her iki sisteme açısından basının ortak sayılabilecek bir özelliği basının sınıf çıkarlarına hizmet etmesi olsa gerek. Çünkü, Kapitalist sistemde her ne kadar basının kamu görevi gördüğü iddia edilse de günümüz Türkiye'sinde gelinen noktada, basının sadece sermaye kesiminin çıkarlarına hizmet ettiği söylenebilir.

Kapitalist sistemlerde basının özel bir mülk olmasından dolayı bu yapı ile basına atfedilen kamu görevi görme işlevi ile çelişmektedir. Tabi bu noktada şunu özellikle belirtmemiz gerekir, bu değerlendirmeyi yaparken bütün gazeteler kastedilmemektedir. Yalnızca geniş kitlelere ulaşmasından dolayı ulusal basın olarak nitelenen ve günümüzdeki işadamları-patron deyimine uygun kişilerin sahipliğinde olan gazetelerin özelliklerinden yola çıkılarak böyle bir sonuca ulaşılmıştır.

1980 yılından sonra Kapitalizmin yeniden yapılanması ve dünya liberalizmi ile bütünleşme kaygısı ile 'çağ atlamak ya da çağın gerisinde

kalmamak' diye lanse edilen ekonomik uygulamalar ile Türkiye ekonomisinde tam liberalleşme dönemine girilmiştir. Bu doğrultu da, Batılı kurumlar olan IMF ve Dünya Bankasının 'önerileri' ile, devletin girişimciliğinin sınırlandırılması, devlet elindeki sektörlerin özelleştirilmesi ve yine devlet tekelindeki kitle iletişim araçlarını kapsayan deregülasyon süreci yönünde adımlar atılmıştır. Bu uygulamanın bir sonucu olarak, devlet tekelinde olan televizyon yayıncılığı, 1990'ların başında yasalara rağmen özel televizyonların faaliyete geçmesiyle birlikte fiilen sona erdi. Yazılı basın yanında elektronik basının da özel mülkiyete konu olmasıyla birlikte tekelleşme sürecinde yeni gelişmeler oldu. Artık neredeyse, her gazete patronun bir de televizyonu oldu. Böylece, Kapitalist sistem içindeki ekonomik uygulamalara göre, basının mülkiyeti ve görevleri de yeniden şekillenmiştir.

Yukarıdaki sonuca nasıl ulaşıldığını da biraz açalım. 1980 sonrasında özel girişimin özendirilmesi için her yola başvurulmuş ve özel girişime kamu kaynakları açılmıştır. Örneğin, özel girişime verilen teşvikler, düşük faizli borçlar ve karlı sektörlerin özelleştirme ile girişimcilere açılması. Bütün bu destek ve yardımlar aynı zamanda yabancı sermaye içinde geçerli olmuştur. Ekonomideki bu uygulamanın basın sektörünü nasıl etkilediği ise, ortadadır. Artık basın dışı sermaye basına yatırım yapmakta aynı zamanda basın işi ile uğraşanlar da basın dışı alanlara yatırım yapmaktadırlar. Burada etkili olan ise, bu ekonomik uygulamalar ile, daha fazla kar elde etmek isteyen basın sahiplerinin basını, bu amaçlarını gerçekleştirmek için birer araç olarak kullanmalarıdır. Böylece, hem özelleştirme uygulamaları ile yeni yatırım alanlarına giren hem de devletten mali anlamda her türlü kolaylığı gören işadamları için basın vazgeçilmez bir sektör haline gelmiştir.

Dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen bu uygulama ile gazeteler bazı mamullerin yan ürünü halinde satıldığını belirten Gazeteciler Cemiyeti ve Gazeteciler Federasyonu Genel Başkanı Nazmi Bilgin, "Gazeteler mürekkep kokmalıdır. Deterjan değil. Gazeteler dün olduğu gibi, 'Yazıyor' diye

satılmalıdır, 'veriyor' diye değil " (10 Mayıs Kuva-yı Medya, 1999:3, Yıl:4, Sayı:152) diye basın bugünkü geldiği nokta ile ilgili endişelerini dile getirirken, bir zamanlar meslek içinden gelmiş ve idealist olan basın patronları dönemindeki gazetecilik özlemini dile getirmektedir. Ama burada, şunun altını özellikle çizmemiz gerekmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi basının görevleri, mevcut ekonomik ve siyasal politikalara göre yeniden şekillenmektedir.

Devletin küçültülmesi için girişilen özelleştirme uygulamalarından enerji ihalelerine katılan basın patronları bu girişimleri yeni tartışmaları da güdeme getirdi. RTÜK yasasına aykırı olan bu girişimler sonunda, yargı yoluna başvuruldu. Bu aşamada da çok ilginç gelişmeler yaşandı. Konunun götürüldüğü Danıştay 10. Dairesi, basın patronlarının elektrik ihalelerini bir iptal edip bir onaylarken. bu konuda halen sonucun ne olacağı bekleniyor ve bir yandan da basın patronlarının bu kararı lehlerine çevirmek için girişimlerde bulundukları iddiaları da başka ve daha önemli bir tartışmayı da yani basının artık her yerde etkili olmak için her yolu başvurduğu görüşünü akıllara getirmektedir. Şimdiye kadar verdiğimiz bu ilginç örnekler basın dışı sermayenin neden basına yatırım yaptığı sorusuna verilen cevabın doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Yani basını kendi çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullandıkları cevabını.

Basın sektörünün mülkiyet yapısının değişmesinde etkili olan diğer bir faktör ise teknoloji (özellikle iletişim teknolojisi) alanındaki ilerlemelerdir. Bu gelişmelerle birlikte basın büyük sermaye gerektiren bir sektör haline gelirken, yeni duruma bütün basın kuruluşlarının ayak uydurması da mümkün olmamıştır. Çünkü daha hızlı bilgi akışını sağlamak için gereken teknoloji pahalıya mal olmaktadır. Bu piyasa koşullarına ayak uyduramayan basın kuruluşları ya yayın hayatından çekilmiş ya da başka basın grubunun kontrolüne geçmiştir. Bu durum ise, tekelleşme sürecine etki eden önemli bir faktördür.

1960'lardan önce, meslek dışından basına ilk yatırımları yapan tüccar Safa Kılıçoğlu ve armatör Malik Yolaç'ın gazeteleri "ticari çıkar aracı olarak " (Koloğlu, 1994:79) kullanmaları bu çeşitli girişimler için ilk olması yönünden önemlidir. Her ne kadar bu girişimler uzun dönemli olmasalar da, bundan sonraki girişimler, -örneğin, Aydın Doğan gibi- hem daha uzun ömürlü olmaları hem de etkileri itibariyle araştırılması ve üzerinde durulması gerekmektedir.

Aydın Doğan'ın basın hayatına girişi 1979 yılında Milliyet gazetesine ortak olması ile başlamış, sonra da Milliyet'in tümünün sahibi olması ve ardından Hürriyet gazetesini yayınlayan Hürriyet Holding'in de sahibi olması ile basının çoğunluğunu kontrol eden gruptan birinin en büyük hissedarı haline gelmiştir. Aydın Doğan'ın her iki girişimi de hem başyazar-patron kavramının hem de babadan oğula gazeteci geleneğinin çözülmesine yol açmıştır. Aydın Doğan meslek içinden gelmemiştir ama şimdiye kadar ki en geniş basın mülkiyetini oluşturmuş ve basın dışı yatırımları ile de tartışma gündeminin önemli konularından biri olmuştur. Bu doğrultu da gerek Aydın Doğan'ın bu girişimi gerekse işadamları patron olgusunun daha araştırılması ve üzerinde durulması gereken çok yönü bulunmaktadır. Bir sonraki araştırmalar için bir giriş niteliği taşıması yönünden bu araştırmanın önemli olduğunu düşünmekteyim.

KAYNAKÇA

ACAR, Azime (Yay. Haz.)

1998 Türk Medya Sektöründe Yoğunlaşma Hareketleri Ve Beklenen Etkiler, İstanbul, Ekonomi Forumu ve Friedrich Ebert Vakfı.

AKSOY, Metin

1998 Gazetecinin Yaşamı, Ankara: ÇGD Yayınları.

ALDOĞAN, Yazgölü

1979 "Günümüz Türk Basını", Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllık 1977-1978, Ankara: SBFBYO Basımevi, 1-34.

ALEMDAR, Korkmaz

1982 "Basında Tekelleşme: Fransa Örneği", İletişim Dergisi, Ankara, İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksekokulu Yayını, Ankara: 1-25.

ANA BRITANNICA

1987 Cilt,3, Ankara, Ana Yayıncılık A.Ş.

AROLAT, O. Saffet

1998 "Basında Sermayenin Kaynağı", Türk Basının Beş Sorunu, İstanbul: Basın Konseyi Yayınları:2.

ATILGAN, Semra

1992 "Türk Basınında Finans Problemleri", Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:1, İstanbul: 317-346.

ATILGAN, Semra

1993 "Basın Ekonomisi ve Promosyon", Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, , İstanbul: M.Ü.İ.F. Yayınevi.

AVŞAR, B. Zakir

1990 Babıali'de Kırk Katır, Ankara: Rehber Yayıncılık.

AZİZ, Aysel

1989 Elektronik Yayıncılıkta Temel Bilgiler, TRT Basım ve Yayım Müdürlüğü Yayınları No:210. Ankara.

BARAN, Paul A. ve Paul M. Sweezy

1970 Tekelci Kapitalizm, Çev. Filiz Onaran, Ankara: Doğan Yayınları.

BARLAS, Mehmet

1996 Turgut Özal'ın Anıları, İstanbul, Sabah Yayınları.

BAŞKAYA, Fikret

1995 Paradigmanın İflası, İstanbul: Doz Yayınları.

BAYER, Yalçın

1996 Röportaj, Yeni Türkiye Dergisi Medya Özel Sayısı.

BERKSOY, Turgay

1993 "Basın Ekonomisi ve Promosyon", Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, İstanbul: Sayı: 3, 215-223, M.Ü.İ.F. Yayınevi.

Bizim Gazete

1991 "Ağustos Sıcığında Maxwell Fırtınası", sayı:3.

Bizim Gazete

1991 "Basın ve TV'de Yabancı Sermaye Tartışması", Sayı:2.

BORATAV, Korkut

1988 Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

BORATAV, Korkut

1989 1980'li Yılların Türkiye Ekonomisi Üzerine Gözlemler, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Sayı:115

BORATAV, Korkut

1997 "İktisat Tarihi", Türkiye Tarihi 5, İstanbul: Cem Yayınevi.

BURTON, Graeme

1995 Görünenden Fazlası, Çev. N. Dinç, İstanbul: Alan Yayıncılık.

CEYNUN, Demirtaş

1984 Babiali'nin Şu Son Kırk Yılı, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Cumhuriyet Gazetesi

5 Kasım 1989 "Kağıt Zammı".

Cumhuriyet Gazetesi

7 Ekim 1993 "Çillerin Basına Verdiği Teşvikler".

Cumhuriyet Gazetesi

10 Ekim 1993 "Televizyonların Reklam Gelirleri".

Cumhuriyet Gazetesi

3 Mayıs 1997 1-19.

Cumhuriyet Gazetesi

8 Mayıs 1997.

CHALLAYE, Felicien

1969 Mülkiyetin Tarihi, Çev. Turgut Aytuğ, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ÇAĞDAŞ GAZETECİLER DERNEĞİ

1989 1. Olağan Genel Kuruluna Sunulan Çalışma Raporu, Ankara.

ÇAKIR, Hamza

1998 "Türkiye'de Serbest Gazeteciliğe Adım: Yarı Özel Gazete Ceride-i Havadis", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:7.

ÇAKIR, Hamza

1999 "İlk Dönem Basın Reklamlarıyla Osmanlıda Tüketim Toplumu Yaratma Çabaları", 6-7 Aralık Osmanlıda Basın Hayatı Sempozyumu.

ÇÖLOĞLU, Halit

1987 İktisadi Sistemler, Ankara:G.Ü. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No:43.

DANIŞMAN, Ahmet

1982 Basın Özgürlüğünün Sağlanması Önlemleri, Ankara: A.Ü. Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları.

DEMİRBULAK, Selçuk

1995 "1995'de İletişime Yeni Bir Çağ:Düopol", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, XIX:175, 48-49, Ankara.

DEMİRKENT, Nezih

1984 İletişim Olayları ve Türk Basınının Sorunları, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.

DEMİRKENT, Nezih

1993 Basın Sektörü ve Promosyonlar Üzerine Bir Paneli, , Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, İstanbul, M.Ü.İ.F. Yayınevi. 243-268.

DOBB, Maurice

1992 Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, Çev. F. Akar, İstanbul: Belge Yayınları:135.

DURAN, Ragıp

1999 "Burada Apolet Orada Para ve İktidar", Düzenin Yeni Bekçileri, Çev. Y. Aksu ve F. Eryılmaz, İstanbul, Evrensel Basım Yayın:64.

DURSUN, Çiler, Korkmaz Alemdar

1999 "Medya Dünyası", Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, İstanbul, Afa Yayıncılık ve TÜSES Vakfı.

DURSUN, Çiler, Korkmaz Alemdar

1999 "Türk Basınında Dağıtımın Tarihçesi ve Yapısı", Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, İstanbul, Afa Yayıncılık ve TÜSES Vakfı.

EDİBOĞLU, Fatih

1984 "Türk Basınında Finans", İletişim Olayları ve Türk Basınının Sorunları, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 145-155.

EKZEN, Nazif

1999 "Medya ve Ekonomi: Türk Basın Endüstrisinde Yoğunlaşma-Toplulaşma Tekelleşme Yapısı (1965-1995)", Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, İstanbul, Afa Yayıncılık ve TÜSES Vakfı.

ENGELS, Friedrich

1992 Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları.

ERDOĞAN, İrfan

2000 Kapitalizm, Kalkınma, Postmodernizm ve İletişim, Ankara, Erk Yayınları.

EROL, Ender

1990 Abdülhamit'in Asil Nadir'e Selamı Var, İstanbul: Boyut Yayınları.

FİŞEK, Kurthan

1975 Yönetim, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

GARİH, Üzeyir

1989 "Aydın Doğan: Türk Basını, Bazı Noktalarda Batı'dan İleride", Babıali Magazin, Yıl:1, Sayı: 2.

GERAY, Haluk

1994 "İletişim Ağlarında Özelleştirme ve Türkiye", A.Ü. İletişim Fakültesi Yıllığı, No:7.

GERAY, Haluk

1996 "Yeni İletişim Teknolojilerinde Eğilimler: İnternet, GII ve Türkiye", Yeni Türkiye Dergisi Medya Özel Sayısı, Ankara:61-85.

GERAY, Haluk

1997 "İletişim Teknolojilerinde Gelişmeler ve Yeni Politikalar", Bağımsız İletişim Ağı Semineri, Ankara.

GERAY, Haluk

1999 "1980 sonrası Yeni Teknolojiler ve İkitelli Medyası", Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, İstanbul, Afa Yayıncılık ve TÜSES Vakfı.

GÖRGÜLÜ, Güven

1990 Basında Ekonomik Bağımlılık, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları:33.

GÜNGÖR, Nazife

1997 "Siyasal İktidar ve Basın İlişkisi Açısından Türkiye'de Basın Özgürlüğü: Tarihsel Bir Analiz", G.Ü. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ankara, 13, 225-249.

GÜRCAN, Halil İbrahim

1996 "Geleneksel Gazeteden Elektronik Yayımcılığa", Yeni Türkiye Dergisi Medya Özel Sayısı, Ankara:101-106

HALİMİ, Serge

1999 Düzenin Yeni Bekçileri, Çev, Y. Aksu ve F. Eryılmaz, İstanbul, Evrensel Basım Yayın:64.

HASSAN, Ümit

1997 İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

İRVAN, Süleyman

1996 "Medya ve Demokrasi", Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı, Ankara:730-736

KABACALI, Alpay (hazırlayan)

1998 Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayii, İstanbul, Cem Ofset Matbaacılık Sanayii A.Ş.

KAHRAMAN, Ahmet

1996 Cici Basının Sefalet ve Rezaleti, İstanbul, Tümm zamanlar Yayıncılık.

KANSU, Işık

1999 "Yeni Medya Düzeni", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Cilt:23, Sayı:216, 361-374.

KAYA, Raşit

1985 Kitle İletişim Sistemleri, Ankara, Teori Yayınları.

KAYA, Raşit

1984 "Demokratikleşme açısından Araştırmacının Ölçütleri", Basın 80-84, Ankara, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, No:2.

KAYA, Raşit ve Korkmaz Alemdar

1993 Radio Televizyonda Yeni Düzen, Ankara, TOBB Yayınları.

KAYA, Raşit

1999 "Medya, Toplum, Siyaset", Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, İstanbul, Afa Yayıncılık ve TÜSES Vakfı.

KAZGAN, Gülten

1993 Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

KELEŞ, Çiler

1996 "Kağıt Sorunu.", Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi, Sayı: 3, 119-124.

KEPENEK, Yakup

1987 12 Eylül'ün Ekonomi Politikası, Ankara: V Yayınları.

KOLOĞLU, Mahmut

1975 Ekonomi Doktrinler Tarihi, Ankara: Doğu Matbaacılık.

KOLOĞLU, Orhan

1994 Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Basın, İletişim Yayınları, İstanbul.

KUVA-YI MEDYA

6 Ekim 1997, Yıl:2, Sayı:78, "Medyaya Trilyonluk Teşvikler".

KUVA-YI MEDYA

24 Kasım 1997, Yıl:2 Sayı:85."Tabak Vurgunu"

KUVA-YI MEDYA

19 Ocak 1998, Yıl:3, Sayı:93. "Yağmanın Belgesi".

KUVA-YI MEDYA

26 Ekim 1998, Yıl:3, Sayı:124, "Uzanlar, BBD Dağıtıma Ortak Oldular"

KUVA-YI MEDYA

2 Kasım 1998, Yıl:3, Sayı:125, "Yeni Yüzyıl'a Yeni Patron"

KUVA-YI MEDYA

16 Kasım 1998, Yıl:3, Sayı:128, "Hakan Çizem Kanal E'yi Geri Aldı"

KUVA-YI MEDYA

30 Kasım 1998, Yıl:3, Sayı:129.

KUVA-YI MEDYA

8 Şubat 1999, Yıl:3, Sayı:139.

KUVA-YI MEDYA

5 Nisan 1999 Yıl:3, Sayı:147.

KUVA-YI MEDYA

10 Mayıs 1999 Yıl:4, Sayı:152

KUVA-YI MEDYA

2 Ağustos 1999 Yıl:4, Sayı:164.

KUVA-YI MEDYA

27 Eylül 1999, Yıl:4, Sayı:172. "Doğan Grubu Ortağına 116 Trilyonluk Teşvik".

KUVA-YI MEDYA

17 Ocak 2000, Yıl:4, Sayı:188, "Doğan Hisselerine Meclis Soruşturması"

KUVA-YI MEDYA

24 Ocak 2000, Yıl:4, Sayı:189,

LEONTİEV, Lev

1976 Marksist Ekonomi Politiğın İlkeleri, Çev. Aydın Şendil, .Ankara: Sol Yayınları.

LEVENTOĞLU, Ömer

1999 "Kompradorlaşmanın Ekonomi Politiği", Özgür Üniversite Forumu, Ankara, 58-72.

MARX, Karl

1993 Ekonomi Politiğın Eleştirisine Katkı, Çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich

1992 Alman İdeolojisi, Çev: Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

MARX, Karl

1994 Ekonomi Politiğın Eleştirisine Katkı, Çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

MENGİ, Güngör

1984 "Türk Basınında Teknolojik Gelişmeler", İletişim Olayları ve Türk Basınıının Sorunları, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 175-179.

MİLLİYET GAZETESİ

31 Mart 1994

MUMCU, Uğur

1993 "Türk Basını ve Sorunları", Gazeteci, Ankara, UM:AG Vakfı Yayınları:74

MUTLU, Ayşegül

1993 "Basın Sektörü ve Promosyonlar  zerine Bir Yorum", Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, İstanbul, M. .İ.F. Yayınevi. 239-242.

MUTLU, Zafer

1988 14 Ağustos Sabah Gazetesi.

MÜNİR, Metin

1992 Sabah Olayı, İstanbul, Altın Kitaplar.

NEBİLER, Halil

1996 "Basında Tekelleşme ve Basın Ahlakını  ok ş ", Yeni Türkiye Medya  zel Sayısı 11, Ankara: 486-489.

NIKİTİN, P.

1975 Ekonomi Politik,  ev. Hamdi Konur, Ankara: Sol Yayınları.

NIKİTİN, P.

1995 Ekonomi Politik,  ev. Hamdi Konur, Ankara: Sol Yayınları.

OLU , Mehmet

1984 "Türk Basınında İşletmecilik", İletişim Olayları ve Türk Basınıının Sorunları, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 100-110.

ÖZAL, Turgut

1982 Yabancı ve Türk İşadamlarına hitaben yaptığı konuşma, 28 Nisan, Turgut Özal Konuşmalar-1 içinde.

ÖZKAN, Tuncay

1996 "Medya Nereye?", Yeni Türkiye Dergisi, Medya  zel Sayısı, Ankara: 34-37.

ÖZKÖK, Ertuğrul

1984 "Teknolojik Gelişmeler Karşısında Basının Uyum Zorlukları",
İletişim Olayları ve Türk Basınının Sorunları, İstanbul, Gazeteciler
Cemiyeti Yayınları, 63-75.

RESMİ GAZETE

1983 18402 sayılı Resmi Gazetede Yayınlanan Reklam Yönetmeliğinin
22. Maddesi.

RESMİ GAZETE

1988 19870 sayılı Resmi Gazetede Yayınlanan TRT Reklam
Yönetmeliğinin 22. Maddesi.

RESMİ GAZETE,

13 Şubat 2000

SAĞNAK, Mehmet

1997 Medya-Politik, İstanbul: Eti Yayınevi.

SELÇUK, İlhan

1989 21 Ocak Cumhuriyet Gazetesi.

SÖNMEZ, Mustafa

1991 "Dışa Açılan" Türkiye Kapitalizmi, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

SÖNMEZ, Mustafa

1996 "Türk Medya Sektöründe Yoğunlaşma ve Sonuçları", Birikim (92),
Ankara:76-87.

ŞAFAK, Tayyar

1996 "Gazeteci ve Politikacı İlişkileri", Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı,
Ankara. 767-773.

ŞENEL, Alaeddin

1994 İlkel Topluluktan Uygar Topluma, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

TAHİROĞLU, Bülent

1981 Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırları, İstanbul: İ.Ü.
Yayınları, No:2809.

TALAS, Cahit

1999 Ekonomik Sistemler, Ankara: İmge Yayınları.

TANILLI, Server

1999 Uygarlık Tarihi, İstanbul: Adam Yayınları.

TEZCAN, Ahmet

1996 "Temiz Toplum İçin Önce Temiz Medya", Yeni Türkiye Dergisi
Medya Özel Sayısı, Ankara:143-147.

TOKGÖZ, Oya

1993 "Medyada Birikim, Tekelleşme ve Sorunları", Ankara Üniversitesi
Basın Yayın Yüksek Okulu Yıllık 1991-1992, Ankara, SBFBYO

TILINÇ, L. Doğan

1998 Utaniyorum Ama Gazeteciyim, İstanbul, İletişim Yayınları.

TOM B. Bottomore

1978 Toplumbilim, Çev. Ünsal Oskay, Ankara: Doğan Yayınevi.

TOPUZ, Hıfzı

1989 "Basında Tekelleşme", Türk Basınının Beş Sorunu, Basın Konseyi
Yayınları: 2, İstanbul.

TOPUZ, Hıfzı

1996 Türk Basın Tarihi, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

TOPUZ, Hıfzı ve başk.

1989 Basında Tekelleşmeler, İstanbul, İLAD ve TÜSES ortak yayını.

TÜRKİYE GAZETECİLER SENDİKASI 1989-1992 FAALİYET RAPORU

1991 İstanbul, Emek-Tepe Matbaası.

UŞAKLIĞİL, Emine

1984 "Türk Basınında İşletmecilik", İletişim Olayları ve Türk Basınının
Sorunları, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 111-117.

VURAL, Sacide

1986 Radio-TV Kurumlarında Yönetim ve Türkiye'deki Uygulama,
Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Basımevi.

WOLDT, Runar

1994 "Avrupa'da Medya Tekelleşmesi" Çev. Tebeta A. Geldeleç ve
diğerleri, Gazinin Sesi.

YÜCE, Erman

1999 Kapitalizm ve Medya: Kapitalizmin Yeniden Yapılanması
Bağlamında TRT'nin Yayın Tekelinin Kaldırılması, Ankara
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek
Lisans Tezi.

YÜCEL, Sevgi

1997 Medyatik Medya, Ankara, Hacettepe-Taş Kitapçılık.
Basımevi, 91-104.

ZİNCİRKIRAN, Necati

1993 Hürriyet ve Simavi İmparatorluğu, İstanbul, Gençlik Yayınları A.Ş.

ZUBRİTSKİ ve başk.

1977 İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, Çev. Sevim Belli,
Ankara: Sol Yayınları.

ZUBRİTSKİ ve başk.

1995 Kapitalist Toplum, Çev: Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.

ÖZET

“1980’den Günümüze Basının Sahiplik ve Mülkiyet Yapısındaki Değişmeler” konulu bu çalışma ile, basın dışı sermayenin basına neden yatırım yaptığı ve böylece, gelişen süreçte mülkiyet ilişkilerinin nasıl değiştiğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

24 Ocak 1980’de Türk ekonomisinde liberalleşme politikalarına hız verildiği ve basın açısından da değişim rüzgarlarının hızlı estiği bu dönemin, basın mülkiyeti üzerine etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aydın Doğan ve Asil Nadir örnekleri ile bu değişim döneminin özelliklerini yansıtmaları açısından incelenmiştir.

Bu çalışmada ayrıca, kapitalizmin yeniden yapılanması ile basın mülkiyetinin değişmesi arasındaki ilişki ve teknolojik gelişmenin tekelleşme eğilimine etkileri ve sonuçları incelenmiştir. Ayrıca, Türk basınında görülen tekelleşme eğiliminin nedenleri ve bu bağlamda basın devlet ilişkileri ve basın grupları incelenmiştir.

SUMMARY

It is aimed in thesis to indicate that why the private sector which is out of the media sector investment into media and therefore in this process how the relationships of ownership changed ?

In addition to this the period in which the decisions of 24 January was taken into practise and then be half of decisions about liberalization of economy was examined. Therefore how these progresses effect on press ownership. To explain this process we studied on two cases: These were Aydın Doğan and Asil Nadir.

Besides the trends of monopolization in Turkish press ownership have been the debated on press and state relations. Begining from these points the relationship between re-construction of capitalism and change of press ownership has been analysed. And then we discursed the effects of technological development on the trend of monopolization and its results.